

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

KAÇARLAR DÖNEMİNE AİT 20
SEYAHATNAMEDE İSTANBUL

Nurcan ALTUN

2501120158

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet ATALAY

İstanbul 2015



YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Nurcan ALTUN

Numarası

: 2501120158

Anabilim/Bilim Dalı: Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Danışman Öğretim Üyesi: Prof. Dr. Mehmet ATALAY
Dalı Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı

Tez Savunma Tarihi : 30.06.2015

Tez Savunma Saati

: 11.00

Tez Başlığı : Kaçarlar Dönemine Ait 20 Seyahatnamede İstanbul

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Mehmet ATALAY		Kabul
2-Prof. Dr. Ali GÜZELYÜZ		Kabul
3- Doç. Dr. Murat Ali KARAVELİOĞLU		Kabul
4- Yrd. Doç. Dr. Ümran AY		Kabul
5- Yrd. Doç. Dr. Kadir TURGUT		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Mustafa KAÇAR		
2- Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN		

KAÇARLAR DÖNEMİNE AİT 20 SEYAHATNAMEDE İSTANBUL

NURCAN ALTUN

ÖZ

Seyahatnameler tarihi bugün seyredibilmemizi sağlayan eserlerdir. Bu çalışmada yakın tarihte, Kaçarlar döneminde (1794-1925) seyahatleri sırasında İstanbul'a uğrayan İranlı seyyahların gözünden İstanbul'un nasıl görüldüğü keşfedilmek istenmiştir. Bunun için o dönemde yazılmış seyahatnameler derlenmiş ve geniş kapsamlı olmaları nedeniyle bunların yirmi tanesi seçilmiştir. Seyahatnamelerin tanıtım kısmı ve İstanbul'la ilgili bölümü okunarak bazı bölümleri alıntılanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kaçarlar, Seyahatname, Sefername, İstanbul.

İSTANBUL İN 20 TRAVELOGUES BELONGİNG QAJAR PERİOD

NURCAN ALTUN

ABSTRACT

Travelogues are the works by which we today observe the history. In this study, it was aimed to discover the look of Istanbul in recent history, in Qajar period (1794-1925), through the eyes of the Iranian travelers who visited Istanbul during their travels. For this reason, the travelogues written in that period were compiled and 20 were chosen due to being comprehensive. Introductory part and Istanbul section of travelouges have been read and quoted.

Keywords: Qajars, Travelouge, Sefername, Istanbul

ÖNSÖZ

Seyahatnameler tarih boyunca insanların ilgisini çekmiştir. Hem yaşadığı bölge sınırlarından hiç çıkmamış olanlar, hem gidip görmek istediği yerleri önceden araştırıp sürprizle karşılaşmak istemeyenler için seyahatnameler ayrı bir değere sahip olmuştur. Hatta insanlar, kendi gördükleri yerleri, başkalarının nasıl gördüğünü de merak etmişlerdir. Seyahatnameler edebiyatçıların, tarihçilerin ve de sosyologların ilgisini çekmeyi başarmış bir yazın türüdür.

Biz bu çalışmamızda, Kaçarlar döneminde İranlı seyyahların yazdıkları İstanbul'a yer veren seyahatnamelerini değerlendirmeye çalıştık. Kaçarlar dönemini seçmemizin nedeni, bu dönemde İran'da seyahatname yazıcılığının diğer dönemlere nispetle daha canlı olmasıdır. Bu dönem, aynı zamanda İran ve Osmanlı arasındaki ilişkilerin sakin bir düzeyde seyrettiği bir zaman dilimidir ve iki ülke de kendi içlerinde var olan sorunlarla uğraşmaktadır.

Çalışmamızda önce Kaçarlar dönemi hakkında bilgi verdik. Sonra seyahatname (sefername) türünü işledik. Bu şekilde bahsedeceğimiz seyahatnamelerle ilgili temel bilgileri sağlamaya çalıştık.

Kaçarlar dönemi 150 yıllık bir zaman dilimini kapsadığından, bu süre içerisinde yazılan tüm seyahatnamelerin bu çalışmada incelenmesi ve içlerinde İstanbul'un geçtiğinin saptanarak her birinin işlenebilmesi çok uzun bir zaman gerektirir. Bu yüzden ulaşabildiklerimiz arasından 20 tanesini seçerek müellifleri hakkında bilgi vermeye ve ardından seyahatnamelerden alıntı yapmaya çalıştık.

Seyahatnamelerin manzum değil, mensur olanlarını seçtik. Seçtiğimiz bu 20 seyahatname arasında manzum olanlar bulunmamaktadır. Ayrıca bu seyahatnamelere el yazması nüshaların üzerinden değil, İran'da incelemesi yapılarak basılmış eserler üzerinden çalıştık. İran'da seyahatname denilince akla gelen isimlerin başında Resul Ca'feriyan ve Harun Vehûmen gelmektedir. Biz de öncelikli olarak bu değerli bilim insanlarının uzun süren çalışmalar sonucu hazırladıkları eserlere başvurduk. Tarih alanında ise Türkiye'de Kaçarlar dönemiyle ilgili çalışmalarda adı geçen Ali Asgar Şemîm'in eserini başucu kitabı yaptık.

Özel isimleri, akıcılık sağlamak amacıyla Türkçede okunduğu şekliyle, kesme ve tire işareti kullanmadan yazmayı tercih ettik. Örneğin “Eminu’d-devle” değil, “Emînuddevle” şeklinde yazdık.

Yolun başında, elimizde hiçbir kaynak yokken, Türkiye’de seyahatnamelerden ve Kaçar döneminden bahseden çalışmaların konularına ve bibliyografyalarına başvurarak kendi kütüphanemizi oluşturmaya çalıştık. Bunun için Fars diyarına seyahat ederek kaynakları edinme yoluna gittik.

Tez çalışmam sırasında sunduğu kaynakları, fikirleri ve özverisiyle araştırma şevkimi canlı tutan, ince eleyip sık dokuyan ve kıymetli vaktini benim için harcayan değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Atalay’a teşekkürü bir borç bilirim. Eğitim sürecimde anlayışını, fedakârlığını ve desteğini esirgemeyen, her daim yanımda olan eşime ve anneme minnettarım.

Yüksek lisans öğrenimimizde engin bilgisiyle beraber tevazuu ve güler yüzüyle her daim bize destek olan Prof. Dr. Ali Güzelyüz’e, her daim pozitif enerji yayan Yrd. Doç. Dr. Güller Nuhoglu’na, sorularımıza bıkmadan usanmadan cevap veren Yrd. Doç. Dr. Kadir Turgut’a, araştırma sürecinde bana kaynak göndererek yardımcı olan Prof. Dr. Rahman Müştak Mehr’e, kaynak edinme sürecimizde bizi İran’da ağırlayan ve birçok prosedürü aşmamıza yardımcı olan Nergis ve Ümid Sohrabî ailesine de şükran borçluyum.

Bu çalışmanın ilim sahrasında bir kum zerresi niteliği taşıdığıının bilincinde olarak ümidim, ilim ehlini daha ileri seviye araştırmalara teşvik edebilme ihtimalidir. Geçmişe açılan bu küçük pencereden bakmanın, size de bana verdiği keyfi vermesini arzu ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KAÇARLAR (1193-1344/1779-1925)	3
1.1. Kaçarlar'ın Kökeni.....	3
1.2. Kaçar Devleti'nin Teşkili (1193-1209/1779-1794)	4
1.3. Kaçar Padişahları	5
1.3.1. Aka Muhammed Han (1193-1212/1779-1798).....	5
1.3.2. Feth Ali Şah (1212-1250/1798-1834)	8
1.3.3. Muhammed Şah (1250-1264/1834-1848)	8
1.3.4. Nâsiruddin Şah (1264-1313/1848-1895).....	9
1.3.5. Muzafferuddin Şah (1313-1324/1895-1906)	12
1.3.6. Muhammed Ali Şah (1324-1327/1906-1909).....	13
1.3.7. Ahmed Şah (1327-1344/1909-1925).....	14
2. BÖLÜM: KAÇARLAR DÖNEMİNDE EDEBİYAT	16
2.1. Kaçarlar Döneminde Şiir	17
2.2. Kaçarlar Döneminde Nesir	20
3. BÖLÜM: SEYAHATNAME	21
3.1. Seyahatnamenin (Sefernamenin) Tanımı.....	21
3.2. Seyahatname Türleri	22
3.3. Farsça Seyahatname (Sefername) Yazıcılığı	23

3.4. Kaçarlar Döneminde Seyahatname Yazımı	24
4. BÖLÜM: KAÇARLAR DÖNEMİ SEYAHATNAMELERİ ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR	26
4.1. Sefernâme: ... Tâ Pohte Şevved Hâmî	26
4.2. Sefernâme-hâ-yi Hatti-yi Fârsî	27
4.3. Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî	27
4.4. Târîh-i Endîşe-i Cedîd-i İrânî: Sefernâme-hâ-yi İrânîyân Be Fireng	28
5. BÖLÜM: KAÇARLAR DÖNEMİNE AİT SEYAHATNAMENİN İSTANBUL'LA İLGİLİ BÖLÜMLERİ	20 29
5.1. Sefernâme-i Acudan Başı (1254/1837)	29
5.2. Sefernâme-i Mir'âtu'l-Arz (1264/1847)	33
5.3. Sefernâme-i Hacı Seyyah Be Fireng (1276/1859)	35
5.4. Sefernâme-i Seyfuddevle (1279/1862)	39
5.5. Sefernâme-i Hacc-ı Mansur (1285/1868)	49
5.6. Hidâyetu's-Sebîl ve Kifâyetu'd-Delîl (1292/1875)	60
5.7. Sefernâme-i Mekke (Hidâyetu'l-Huccâc) (1296/1879)	70
5.8. Sefernâme-i Mekke (Tuhfetu'l-Haremeyn ve Saâdetu'd-Dâreyn) (1296/1879)	76
5.9. Delîlu'l-enâm Fî Sebîli Ziyareti Beytullâhi'l-harâm ve'l-Kudsü's-şerif ve Medînetu's-selâm (1297/1880)	81
5.10. Sefernâme-i Mekke-i Muazzama (1299/1882)	87
5.11. Sefernâme-i Mekke (1302/1885)	93
5.12. Garâibu'l-Haber Fî Acâibi's-Sefer (1303/1886)	105
5.13. Sefernâme-i Mekke ve Atabât (1305/1888)	108
5.14. Hacnâme (1310/1893)	114
5.15. Sefernâme-i Emînuddevle (1316/1899)	117

5.16. Sefernâme-i Mekke-i Muazzama (1319/1902)	119
5.17. Sefernâme-i Hac (1319/1902).....	124
5.18. Tafsîl-i Sefer-i Mekke-i Muazzama (1321/1904)	126
5.19. Sefernâme-i Mekke (1322/1905)	129
5.20. Sefernâme-i Hac (1331/1914).....	133
SONUÇ	135
BİBLİYOGRAFYA	137

KISALTMALAR

a.e.	: aynı eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.s.	: Aleyhisselam
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı sayısı
c.	: Cilt sayısı
C.	: Cilt numarası
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî kamerî
hş.	: Hicrî şemsî
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
k.s.	: Kuddise sırruh
m.	: Miladî
M.S.	: Milattan sonra
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
ö.	: Ölüm tarihi
Yay. haz.	: Yayına hazırlayan

GİRİŞ

İstanbul, konumlandığı coğrafya ve sahip olduğu iklimin büyük katkısıyla her zaman ilgi çekici bir şehir olmuştur. Bizanslıların ve Osmanlıların inşa ettiği yapılar ve şehirleşme ise İstanbul'u cazibe merkezi haline getirmiştir. Herhangi bir sebeple İstanbul'a gelip görmüş olan herkes, mutlaka bu şehrin bir yönüne hayranlık duymuştur. Seyahatname müellifleri bu hayranlığı kâğıda dökerek, izlenimlerinin günümüze ulaşmasını sağlamışlardır.

Seyahatnamelerin nesnel değil de öznel yargılara dayalı edebî eserler olduğu söylenebilir. Zira seyahatnameler, müelliflerinin dünya görüşlerine ve algıda seçiciliklerine dayanır. Müelliflerin gördüklerini değerlendirmeleri ve özellikle de yazıya dökerek önemi vermeleri en çok bu iki faktöre bağlıdır.

Müellif, sahip olduğu dünya görüşüyle gördüklerini beğenir veya eleştirir. Sahip olduğu algıyla kâğıda dökceklerine karar verir. Seyahatnamenin çekiciliğini belirleyen bu durum, müellifin edebî kabiliyetiyle taçlanır.

Seyahatnamenin dilini, akıcılığını, anlaşılabilirliğini, içinde kullanılan betimlemelerin kalitesini büyük ölçüde müellifin aldığı eğitim belirler. Çalışmada incelenen seyahatnamelerde bu durum oldukça göze çarpmaktadır. Kaçarlar Hanedanı'na mensup, eğitim almış üst düzey görevlilerin yazmış oldukları seyahatnamelerin dili, diğer müelliflerinkine göre daha edebîdir.

Tezimizde Kaçarlar döneminde yazılan seyahatnamelerin İstanbul ile ilgili bölümlerini inceledik. Bu dönemde, amacı sadece İstanbul'a gelip, bu şehri gezip gördüklerini seyahatname kalıbında anlatan müstakil bir esere ulaşamadık. Semaha Eser'in yüksek lisans tezine de konu olan *Yâdbûdhâ-yi Sefâret-i İstanbul* (İstanbul Elçiliği Hatıraları)¹ adlı eser ise ayrı bir alanda değerlendirilmelidir. Ahmed Han

¹ Ahmed Han Melik Sâsânî, *Yâdbûdhâ-yi Sefâret-i İstanbul*, Tahran, İntişârât-ı Esatir, 1385 hş.

Melik Sâsânî'nin İstanbul'da bulunduğu dönemi anlattığı bu eser, anı/hatıra dalında ele alınabilir.²

İranlılar ya hacca giderken³ veya Avrupa'ya giderken İstanbul'dan geçmişlerdir. Yazdıkları seyahatnameler de bu yolculuklara aittir. Hac seyahatnamelerini, sonraki yıllarda hacca gidenlerin yollardan, koşullardan ve giderlerden haberdar olmaları amacıyla yazarken, Avrupa seyahatnamelerini, oralardaki ilerlemeleri, medeniyeti ve gelişmeleri görüp uygulayabilmek amacıyla yazmışlardır. Elbette eserlerinin kapsamı, amaçlarını aşmıştır.

Kaçarlar döneminde hacca gitmek için en güvenli yol, İstanbul yoluydu. Bu yüzden çoğu hacı gibi İranlı hacılar da hacca gitmek için bu yolu tercih ediyorlardı. Karadeniz üzerinden İstanbul'a geliyorlar, bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra Osmanlı Hac kervanlarına katılarak ibadetlerini yerine getirmeye gidiyorlardı. Dönüşte bazen İstanbul yolunu, bazen Irak yolunu kullanıyorlardı. Bu yüzden İranlıların Hac seyahatnamelerinde İstanbul ile ilgili bilgilere sıklıkla rastlanmaktadır. İstanbul'da kaldıkları süreye bağlı olarak aktardıkları bilginin boyutu değişkenlik göstermiştir. Bu çalışmada incelenen seyahatnamelerin çoğu hac seyahatnameleri türündendir.

İranlılar Avrupa seyahatlerine de çokça çıkmış ve bu deneyimlerini anlatan birçok seyahatname yazmışlardır.⁴ Ancak Avrupa'ya giderken çoğunlukla İstanbul yolunu kullanmadan deniz veya kara yoluyla direk Avrupa'ya geçmişlerdir. İstanbul yolunun kullanıldığı seyahatnameler daha azdır. Bu çalışmada Avrupa seyahatnamelerinin örneklerine de yer verilmiştir.

² O dönemin İstanbul'uyla ilgili değerli bilgiler veren bu eser hakkında daha fazla bilgi için adı geçen teze bakınız.

³ İranlıların hac güzergâhları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Esra Doğan, **Târîh-i Hacc-ı Gozar-ı Îrâniyan**, Tahran, Neşr-i Meş'ar, 1389 hş.

⁴ Dizfûlî, İranlıların Avrupa seyahatnamelerini "Târîh-i Endîşe-i Cedîd-i Îrânî" adlı eserinde bir araya toplamış ve bu seyahatnamelerin önemli gördüğü kısımlarını özet halinde aktarmıştır. Bkz. Ferâmerz Mutemet Dizfûlî, **Târîh-i Endîşe-i Cedîd-i Îrânî: Sefernâme-hâ-î Îrâniyan be Firenk**, Tahran, Neşr-i Şirâze, 1390 hş.

1. BÖLÜM: KAÇARLAR (1193-1344/1779-1925)

İran'da Kaçar Hanedanı'nın yönetimi ele almasını sağlayan, onların hükümetine zemin hazırlayan birçok olay olmuştur. Bu dönem geniş kapsamlı çalışmalarda dahi bütün ayrıntılarıyla açıklanamamıştır. Haliyle bizim, Kaçarlar döneminde yazılan seyahatnamelerde İstanbul'u aradığımız tez çalışmamızda bu dönemle ilgili verebileceğimiz bilgiler sınırlı olacaktır. Amacımız seyahatnamelerin yazıldığı dönemdeki ortama aşına olmak için Kaçarlar Hanedanı'yla ilgili genel bilgi verebilmektir.⁵

1.1. Kaçarlar'ın Kökeni

Kaçarlar Türk kökenlidir. İran'a gelişleri, diğer birçok Türk ve Tatar kabilesi gibi Moğol saldırısı sonucu olmuştur. Bir arada yaşayan Türkler ve Tatarlar birbirlerine karışmış, Özbek ve Türkmen gibi yeni ırklar oluşturmuşlardır. Kafkas, özellikle de Azerbaycan bölgesinde konuşlanan Türk kabileleri, zamanla güçlenerek bağlı oldukları hükümetin askerî kuvveti olmuş ve bunun yanında siyasî güce de kavuşmuşlardır.⁶

Safevî Devleti kurulana dek tarihte Kaçarların ismi pek geçmez. Şah I. İsmail'in (1501-1524) kıyam ettiği dönemde Safevîlere destek veren taifeler arasında yer almışlardır.⁷

⁵ Kaçarlar dönemi hakkında daha fazla bilgi için kaynakçadaki kitaplara ek olarak bkz. Yılmaz Karadeniz, **İran Tarihi: (1700-1925)**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2012; Gene R. Garthwaite, **İran Tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze**, çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2012.

⁶ Ali Asgar Şemîm, **Îrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr**, 5. bs., Tahran, İntişârât-ı Zeryab, 1388 hş., s. 18-19.

⁷ Hasen Pîrniyâ, Abbas İkbâl Aştîyânî, Pervîz Bâbâyî, **Târîh-i Kâmil-i Îran: Kabl ez İslâm, Ba'd ez İslâm, Devre-yi Pehlevî**, 5. bs., Tahran, Müessesese-yi İntişârât-ı Nigâh, 1388 hş., s. 926.

Bu bölgedeki diğer bazı Türk kabileleri kuvvetlenerek Safevî sultanlarını baskı altına almış ve sürekli kanlı savaşlar içinde olmuşlardır. Akkoyunlu adlı Türkmenler bir müddet Azerbaycan'da hükümet etmişlerdir. İşte bu Akkoyunlular, daha sonraki yüzyılda Kaçarlar unvanıyla İran'ın siyaset sahnesinde ortaya çıkmışlardır. Kaçarların Akkoyunlulara dayanmadığı söylenecek olsa bile Türkmenlerden olduklarına dair bir şüphe yoktur.⁸ İran'da saltanat tahtına çıktıklarında, daha önceki sade yaşamlarına ait olan Koyunlu ve Devle unvanlarını kullanmaya devam etmişlerdir.⁹

Kaçar Türkmenleri İran'ın Gurgan bölgesini ve çöl sınırlarını korumakla görevlendirilince Gurgan Irmağı kenarlarına yerleşmişlerdir. Irmak kenarına yerleşen Kaçar kabileleri arasında zamanla ihtilaflar çıkmış ve kendi aralarında sınır tayin etmişlerdir. Irmağın yukarısına yerleşenlere Yukarıbaş, aşağısına yerleşenlere Aşağıbaş demişlerdir. Sonraları Yukarıbaş kabilesi Devle, Aşağıbaş kabilesi Koyunlu diye meşhur olmuştur.¹⁰

1.2. Kaçar Devleti'nin Teşkili (1193-1209/1779-1794)

Kerim Han Zend'den sonra İran'ın içinde karışıklık dönemi başlamıştır. Ondan sonra kimse siyasi rakipleri ortadan kaldıramamış ve Zend Devleti'ni sürdürecektü güce sahip olamamıştır.

Aka Muhammed Han, Kerim Han'ın vefat ettiği 1193/1779 yılına dek Şiraz'da Zendiye'ye bağlı olarak yaşamıştır. Kerim Han'ın eşlerinden biri, Aka Muhammed Han'ın bir akrabasıydı ve bu akrabalık sayesinde Kerim Han'ın hasta, günlerinin de sayılı olduğunu öğrendi. Aka Muhammed, hemen bir bahaneyle Şiraz'ın dışına çıktı ve etrafına topladığı bir grupla beraber süratle Tahran'a gitti.¹¹

⁸ Şemîm, *Îrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr*, s. 19.

⁹ A.e., s. 19.

¹⁰ A.e., s. 20-21.

¹¹ Pîrniyâ, *Târih-i Kâmil-i İran*, s. 927.

1193/1779 yılından 1203/1789 yılına kadar on yıl boyunca taht, Zend Hanedanı içinde elden ele dolaşmış, bu süre Muhammed Han Kaçar'ın (1193-1212/1779-1798) iktidarı ele geçirmesi için münasip bir fırsat yaratmıştır. İran'ın kuzeyindeki nüfuzunu artıran Muhammed Han Kaçar, ne zaman ortalık karışacak olsa saldırıya geçerek kendi gücünü test etmiştir. Bu sırada meydana gelen her hadiseyi, asıl maksadı olan iktidara ulaşmak için kullanmıştır. Öyle ki Aka Muhammed Han 1203/1789 yılı başlarında Kaçar Devleti'nin teşkili için bütün hazırlıkları tamamlamıştı. Önündeki tek engel Lutf Ali Han Zend'in (1203-1208/1789-1794) kudreti ve Güney İran'ın ona olan bağlılığıydı. Bu yüzden Kaçarların hükümete geçmesi birkaç yıl gecikmiştir.¹²

Lutf Ali Han Zend, İran'ın en cesur padişahlarından biriydi. Ancak Aka Muhammed Han gibi inatçı ve sıkı bir rakibin karşısında dayanamamış, tarihin seyri de kendisinden yana olmayınca zorlu savaşların ardından İranlı devletin yerine Türkmen bir devlet kurulmuştur.¹³

Aka Muhammed Han 16 yıllık çaba sonucunda 1210/1795 yılı Nevruz'unda, Tahran'da İran Padişahı unvanıyla taç giymiştir.¹⁴

1.3. Kaçar Padişahları

Kaçarlar döneminde hüküm süren padişahlar sırasıyla Aka Muhammed Han, Feth Ali Şah, Muhammed Şah, Nâsıruddin Şah, Muzafferuddin Şah, Muhammed Ali Şah ve Ahmed Şah'tır.

1.3.1. Aka Muhammed Han (1193-1212/1779-1798)

Aka Muhammed Han 1156/1742 yılında dünyaya gelmiştir. Onun yaşamını dört merhaleye ayırmak mümkündür. Birinci merhale (1156-1193/1742-1779)

¹² Şemîm, *Îrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr*, s. 32-33.

¹³ A.e., s. 33-34.

¹⁴ A.e., s. 40.

yaşamının ilk yıllarını ve Şiraz'da tutuklanmasını içeren 37 yaşına kadar olan dönemdir. İkinci merhale (1193-1200/1779-1785) altı yıl sürmüştür ve Aka Muhammed Han'ın Elburz mıntıkasında hâkimiyetini güçlendirdiği dönemdir. Bu dönemde Aka Muhammed Han, Ali Murad Han Zend ile rekabet etmek yerine İran'ın kuzey ve kuzeydoğu mıntikasını ele geçirmiştir. Üçüncü merhale (1200-1208/1785-1794) Aka Muhammed Han'ın, İran'ın merkezinde güçlenmesiyle ve Zendleri yenilgiye uğratmasıyla başlamış ve Fars bölgesinin, Kirman'ın ele geçirilmesi ve Lutf Ali Han Zend'in ölümüyle sona ermiştir. Dördüncü merhale (1208-1212/1794-1798) Aka Muhammed Han'ın şehinşahlığını ilan ettiği dönemdir. Bu dönemde Horasan'ı da ele geçirmiştir.¹⁵

Aka Muhammed Han'ın kişiliğiyle ilgili açıklamayı, kaynak olarak kullandığımız Ali Asgar Şemîm, Sercam Mulkum'un *İran Tarihi* adlı kitabından alıntılanmıştır. Biz de bu alıntıyı sadeleştirerek özet hâlinde aktarıyoruz:

“Aka Muhammed Han zayıf endamlı biriydi. Yüzünde kıl olmadığı için uzaktan on dört yaşındaymış gibi görünüyordu. Öfkelendiğinde çehresi değişiyordu. Bu yüzden öfkelendiğinde kimsenin, yüzüne bakmasını istemiyordu. Kindar bir yapısı vardı. Mizacına mal ve makam sevgisi hâkimdi. Kendisinden öncekilerin makamlarını kaybetmesine sebep olan yumuşaklıktan son derece uzaktı. Tehlike oluşturabilecek herkesin kafasını keserek ülkede sükûneti sağladı.

Din adamlarına ihtiram gösterirdi. Zahiren kendisi de mukaddes değerlere bağlıydı. Namazlarını ilk vaktinde kılar, ne kadar yorgun olsa da gece namazına kalkardı.

Vazifesini yerine getirmeyenlere müsamaha göstermezdi. Haddini aşana haddini bildirirdi.

Kardeşlerini, Zendlerde gördüğü ihtilafların Kaçarlarda yaşanmaması için öldürdüğü söylenir.

¹⁵ Peter Avery, *Târîh-i Îrân: Devre-i Afşar, Zend ve Kâcâr*, Farsça'ya çev. Murtazâ Sâkıbfer, 11 c., 3. bs., Tahran, Neşr-i Câmî, 1389 hş., C. II, s. 152.

Abartılı yazılardan hoşlanmaz, onları yazmaz, okumaz, hatta okunmasına dahi izin vermezdi. Süslemelerin, övgülerin geçilerek sadede gelinmesini emrederdi.

Askerleri halktan üstün tutardı. Onların aylıklarını her zaman vaktinde öderdi. Kendisinin de vaktinin çoğunu askerlerle birlikte geçirdiği söylenebilir.

Tüccarları korurdu. Saltanatının sonlarına doğru ticaret iyice gelişmişti. Ahali, Aka Muhammed Han'ın korkusundan yanlış yapmıyordu. Ziraat yapanları korurdu.

Ömrünün sonlarına doğru mal hırsı iyice gözünü bürümüştü. Yazdıklarına göre küçük bir hatadan dolayı fakir bir adamın kulağının kesilmesi hükmünü vermişti. Adam, kulağını kesecek olan şahsa, eğer tamamını kesmezse kendisine birkaç kuruş vereceğini söyledi. Bundan haberdar olan Aka Muhammed Han fakir adamı huzuruna çağırttı ve ona, miktarı biraz artırırsa kulağının hiç kesilmeyeceğini söyledi. Adamcağz onun böyle bir şaka yaparak kendisini affettiğini düşündü. Teşekkür için toprağa kapandı. Kalkıp henüz bir adım atmamışken Şah'ın adamları kendisini durdurarak meblağı ödemesi gerektiğini söylediler!

Bu hikâye biraz abartılı olabilir ama Aka Muhammed'in mal hırsını gösterir niteliktedir.

Aka Muhammed Han acımasız ve katı kalpli bir kişidir. Öfkeli tabiatı, soğukkanlılığı, acımasızlığı, hatalı davrananlara ağır cezalar vermesi sayesinde önceki muktedir şahların yapamadığını yapmış, böylece saltanatın Kaçar Hanedanı'nda kalmasını sağlamıştır.¹⁶

Bir gün birkaç kölesine kızdı ve onları öldürmek istedi. Hatır sahiplerinin araya girmesiyle bu kararından vazgeçti. Köleler Şah'ın gazabından o kadar korkuyorlardı ki o gece bir araya gelerek Şah'a saldırdılar ve onu öldürdüler.¹⁷

¹⁶ Şemîm, *Îrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr*, s. 46-51.

¹⁷ A.e., s. 46.

1.3.2. Feth Ali Şah (1212-1250/1798-1834)

Hicrî 13. yüzyılın ilk yarısında (miladî 19. yüzyılın ilk yarısı) çok önemli olaylar gerçekleşmiştir. Fransız Devrimi ve Napolyon'un savaşları gibi büyük olayların etkileri Avrupa sınırlarını aşmış, tüm dünya ülkelerini etkilemiştir.

Napolyon'un İngiltere'ye tahakküm kurma isteğiyle uyguladığı dış siyaseti, İran ve Fransa'yı birbirine yakınlaştırmıştır. İran ve Rusya'nın birbiriyle savaşı ve Napolyon'a karşı duruşları da İngiltere ve Rusya'yı birbirine yakınlaştırmıştır. İngiltere ve Fransa, Şah'ı kendi taraflarına çekebilmek için sürekli bir rekabet içine girmiştir. Tüm bu keşmekeş, İran'a telafisi mümkün olmayan zararlar vermiştir.¹⁸

1218/1803 yılında başlayan İran ve Rusya arasındaki savaş 20 küsur yıl sürmüştür. İran tarihindeki en utanç verici anlaşma olan Türkmençay Anlaşması'yla bu savaş sona ermiştir.¹⁹

Feth Ali Şah'ın saltanatının sonlarında, özellikle veliaht Abbas Mirza'nın 1249/1833'te ölümünden sonra ülkenin durumu çok bozulmuş ve ülkeye karışıklık hâkim olmuştu. Çocukları ülkenin her bir köşesinde saltanat iddiası içinde babalarının ölümünü bekliyorlardı. Feth Ali Şah, ayaklanan Bahtiyarî kabilelerini sindirmek için gittiği Isfahan'da 1250/1834 yılında öldü. Onun 38 yıllık saltanat dönemi, Kaçarlar döneminin en kargaşalı ve belki de en utanç verici zamanıdır.²⁰

1.3.3. Muhammed Şah (1250-1264/1834-1848)

Feth Ali Şah'ın vefat haberi yayılınca İran vilayetlerindeki çoğu şehzade, saltanat iddiasında bulunmuştur. Vefat haberini duyduğunda Isfahan'da olan Tahran

¹⁸ A.e., s. 52.

¹⁹ Banu Nusret Tecrubekâr, **İran Edebiyatında Şiir: Kaçarlar Dönemi**, çev. Mehmet Kanar, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s. 15.

²⁰ A.e., s. 19.

valisi Zillu's-sultan, saraydaki bazı kimselerle işbirliği yaparak Ali Şah ve Adil Şah unvanlarıyla kendisini padişah ilan etmiş, ancak bu padişahlık 90 gün sürmüştür.²¹

Muhammed Mirza'nın tahta oturması, kendisini yetiştiren Mirza Ebu'l-Kâsım Kâimmakam Ferâhânî'nin (ö.1251/1835) akıllıca siyasetiyle mümkün olmuştur. Kâimmakam, diğer şehzadeleri diskalifiye ederek Muhammed Mirza'nın saltanatını sağlamlaştırmıştır. Üstün başarıları, Muhammed Şah'ın kendisini sadrazamlığa getirmesiyle karşılığını bulmuştur. Kâimmakam biraz zorba ve bir ölçüde bencil olduğundan kısa sürede bütün ipleri eline almış, Şah'ın özel hayatına bile karışmaya başlamıştır. Bu durum, düşmanlarının kışkırtmalarıyla birleşince onun hakkında ölüm fetvasının verilmesine yol açmıştır. Ölümünden sonra sadrazamlığa Hacı Mirza Akasî (ö. 1228 hş.) getirilmiştir.²²

Muhammed Şah döneminde Herat kuşatılmış (1253/837), on ay süren kuşatma büyük kayıplar verilerek sonlandırılmış ve itibar kaybıyla Tahran'a dönülmüştür. Bu dönemde İran ve Rusya yakınlaşmış, İngiltere ikinci plana düşmüştür. Bahaîlik Muhammed Şah'ın döneminde ortaya çıkmıştır. Bir de bu dönemde İran, Avrupa ülkeleriyle yakınlaşmıştır.²³

Muhammed Şah 6 Şevval 1264 (1848) yılında vefat etmiştir.²⁴

1.3.4. Nâsiruddin Şah (1264-1313/1848-1895)

Muhammed Şah öldüğünde, veliahtı olan oğlu Nâsiruddin Mirza, Tebriz'de Vezir-i Nizam Mirza Takî Han'ın (ö.1268/1852) himayesi ve eğitimi altındaydı. 21 Zilkade 1264 tarihinde Tahran'a geldi ve ertesi gün resmen tacını taktı. Liyakati ve kifayeti sebebiyle Vezir-i Nizam Mirza Takî Han'ı Atabek-i A'zam lakabıyla

²¹ Şemîm, *Îrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr*, s. 125-126.

²² A.e., s. 127-129.

²³ Tecrübekâr, *Îrân Edebiyatında Şiir: Kaçarlar Dönemi*, s. 21-23.

²⁴ Şemîm, *Îrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr*, s. 157.

sadrazamlığa getirdi. Mirza Takî Han, kısa bir süre sonra Emir Kebîr lakabını alan, İran tarihine adını yazdırmış şahsiyetlerden biridir.²⁵

Mirza Taki Han Sâlâr isyanını bastırdı, Bâbilerle mücadele etti. Ülke işlerini düzene sokmaya başladı. Asileri sindirdi. Devletin merkezî vilayetlerdeki nüfuzunu kuvvetlendirdi. Devlet hazinesinden saraylılara ödenen aylıkları kesti veya eksiltti. Eğitim sistemini yaygınlaştırıp Darülfünun'u kurdu. Ülkeyi ilerletmeye yönelik tüm çabaları İran'ın komşularını ve saraylıları rahatsız etti. Şah kışkırtmalara yenik düştü ve Emir Kebîr'i 1267/1851'de Kaşan'da Fin Hamamı'nda öldürttü. Onun yerine sadrazamlığa Mirza Aka Han Nuri İ'timâduddevle getirildi.²⁶

Nâsıruddin Şah döneminde Herat kuşatılarak fethedildi. Ancak İran ve İngiltere arasındaki anlaşma gereği Herat'tan vazgeçildi. Avrupa'yla kurulan ilişkiler münasebetiyle birçok Avrupa ülkesiyle anlaşmalar yapıldı. 1273/1856 yılında Fransa'yla yapılan dostluk anlaşması bunlardan biridir.²⁷

Nâsıruddin Şah'ın elli yıllık saltanatı döneminde, bu sürenin uzunluğuna ve İran için telafi edilemez zararlara sebep olan çeşitli dış siyasetlere ilâveten halkın siyasi düşüncesinin değişimi de dikkate değerdir. Nâsıruddin Şah, Emir Kebîr'i katlettikten sonra görünürde İ'timâduddevle Nuri'yi sadrazamlığa getirse dahi onun da Emir Kebîr gibi bütün idareyi eline alacağı korkusundan dolayı baskıcı bir tutum benimsemiştir. Ancak Avrupa'yla kurulan ilişkilerin gelişmesi ve Avrupa'da ve Fransa'da gerçekleşen devrimler, zamanla İran'da yeni siyasi düşüncelerin ve inançların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.²⁸

Nâsıruddin Şah ülkeden ilk defa Irak'a, Kerbelâ, Necef ve Kâzımeyn ziyaretlerine gitmek için çıkmıştır. Bağdat'ta Osmanlı Sultanı'nın emriyle kendisine resmî karşılama yapılmıştır.²⁹

²⁵ A.e., s. 157-158. Emir Kebîr hakkında daha fazla bilgi için bkz. Feridun Âdemiyet, **Emir-i Kebîr ve İrân**, Tahran, İntişârât-ı Harezmî, 1348 hş.

²⁶ Tecrübekâr, **İrân Edebiyatında Şiir: Kaçarlar Dönemi**, s. 23-24.

²⁷ A.e., s. 25.

²⁸ Şemîm, **İrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr**, s. 184.

²⁹ A.e., s. 190.

Nâsıruddin Şah'ın Avrupa'ya ilk seyahati 1290/1873 yılında I. Francois Joseph'in Viyana'da gerçekleşen uluslararası fuara daveti sebebiyle olmuştur.³⁰ Nâsıruddin Şah, Avrupa'ya giden ilk İran padişahıdır. Şah, fuara katıldıktan sonra Macaristan yolu üzerinden İstanbul'a gelmiş, Osmanlı'nın başkentinde Sultan Abdülmecid'le görüştüktan sonra Karadeniz üzerinden İran'a geri dönmüştür.³¹

Nâsıruddin Şah'ın ikinci seyahati 1295/1878 yılında gayrı resmî olarak gerçekleşmiştir. Üçüncü ve ülke dışına son seyahati ise h. 1306-1307'de (m. 1889) yine gayrı resmî olmuştur.³²

Nâsıruddin Şah'ın Avrupa'ya seyahatleri ve Avrupa ülkelerinin vaziyetini mütalaa etmesi onu, bu seyahatlere çıkmadan önce yapmaya başladığı ıslahatları sürdürmeye teşvik etti. Baskıcı bir kişi olduğu halde, ülke genelinde saltanatını sağlamlaştırabilmek için Avrupalı rejimleri örnek aldı ve telgraf, demir yolu, polis teşkilâtı ve benzeri alanlarda yenilikler gerçekleştirdi.³³

Nâsıruddin Şah İran'ın edebiyat, kültür ve sanatının yaygınlaştırılmasına ilgi duyuyordu. Kaçar devrinin ünlü şairleri daha çok onun zamanında yaşamışlardır. Dünyanın değerli kütüphanelerinden biri olan Kitâbhâne-i Saltanati-yi Îrân onun gayretiyle meydana gelmiştir.³⁴

Nâsıruddin Şah 17 Zilkade 1313 (1895) Cuma günü Şeyh Abdülazim'in türbesinde Mirza Rıza Kirmanî'nin kurşunuyla öldürülmüştür.³⁵

³⁰ Nâsıruddin Şah'ın Avrupa seyahati ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Soner İşimtekin, "Nâsıruddin Şah'ın Avrupa Seyahatnamesi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara, 2005.

³¹ Şemîm, *Îrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr*, s. 191-192.

³² A.e., s. 192-193.

³³ A.e., s. 193.

³⁴ Tecrübekâr, *Îrân Edebiyatında Şiir: Kaçarlar Dönemi*, s. 26.

³⁵ Şemîm, *Îrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr*, s. 284.

1.3.5. Muzafferuddin Şah (1313-1324/1895-1906)

Muzafferuddin Şah, babasının öldürüldüğü haberi kendisine ulaşınca korku içinde Tebriz'den Tahran'a hareket etmiş, kendisi için düzenlenen karşılama töreninin yapılmasına fırsat vermeden saraya girmiştir. Uzun bir süreyi veliaht olarak geçiren Muzaferuddin Şah, 44 yaşında padişah olmuştur.³⁶

Muzafferuddin Şah'ın ahlâkî özellikleriyle ilgili en geniş bilgiyi Nâzımu'l-İslam Kirmanî *Târîh-i Bîdâri-yi Îrân* adlı kitabında vermiştir. Ali Asgar Şemîm'in aktardığı bölümden alıntı yapıyoruz:

“Ruslar eski âdetleri üzere nüfuzlarını daha veliahtlık döneminde bu padişahın kalbine iyice yerleştirdiler...

Bu padişah vasıfsız, budala, kolay kabul eden, boş şeylerden hoşlanan... biriydi. Padişahın halveti kötü tıynetli, terbiyesiz ve ahlâksız kimselerden seçilmiş gibiydi. Padişahın kendisi o kadar eğitim ve öğretim görmesine rağmen hiçbir şey bilmiyordu; bir dünya görüşü olmasını sağlayacak siyasi, tarihî ve diğer konularda da bilgisi yoktu...

Tarihçilerden biri padişahı anlatırken şöyle der: Dilinin söylediğinden kafasının haberi yoktu. Babasını taklit etmeye çalışıyordu ama o cevhere sahip değildi.

Bütün ecdadından daha fazla ilim dostuydu ve memleketin terakkisine de daha meyilliydi. İktidarı biraz azalsa bile bir şey söylemiyordu. Tek şartı hazineye dilediği gibi tasarruf edebilmektir.

Onun padişahlığı döneminde resmen İran toprak kaybetti. Sistan ve Afgan sınırları boşaltıldı. Osmanlı sınır davasıyla bir miktar İran topraklarını ihlal etti. Bahreyn alenen İngilizlerin eline geçti. Fars Körfezi'ndeki birkaç liman ve küçük adanın gitmesi söz konusu oldu. Yabancılara çok büyük imtiyazlar verildi. Örneğin

³⁶ A.e., s. 287.

Ruslara verilen demir yolu imtiyazı yenilendi; Fransızlara tarihî eserler, İngilizlere petrol madenleri imtiyazları verildi.”³⁷

Muzafferuddin Şah hasta ve nikris hastalığına müptela olduğundan, hastalığı ilerleyince tedavi olmak için Emînussultan ve saray erbabından bir grupla beraber Avrupa’ya gitmiştir. Ancak bu yolculuğa çıkabilmek için Ruslardan ve İngilizlerden borç alması, bu iki ülkenin nüfuzunu İran’da artırmasına yol açmıştır.³⁸

Muzafferuddin Şah’ın adının iyi anılmasına sebep olacak tek icraatı, ölümünden birkaç yıl önce Meşrutiyet Fermanı’nı imzalamasıdır.³⁹

Muzafferuddin Şah 24 Zilkade 1324 (1906) tarihinde, Anayasa’yı imzaladıktan on gün sonra gece yarısı vefat etmiştir.

1.3.6. Muhammed Ali Şah (1324-1327/1906-1909)

Muhammed Ali Mirza, Muzafferuddin Şah’ın veliahdı olduğu için babasının vefatından sonra saltanat makamına geçmiştir. Henüz veliaht iken Meşrutiyet rejimine bağlılığını bildirmesine rağmen saltanata geçtikten sonra onların karşısında durmuştur.⁴⁰

Resmî taç giyme törenine Millî Meclis vekillerini davet etmemesi ve onları göz ardı etmesi, Meclis’i birbirine karıştırmış, milliyetçileri ve özgürlükçüleri endişelendirmiştir. Böylece Muhammed Ali Şah’ın meşrutiyetçilerle arasının iyi olmayacağı daha ilk günlerden belli olmuştur.⁴¹

Muhammed Ali Şah, Rusya’nın desteğiyle Millî Meclis’i (Meclis-i Şûrâ-yı Millî) topa tutmuş, özgürlükçülerin bir kısmını öldürmüş, bir kısmını da dağıtmıştır. Ancak İran’ın özgürlükçüleri ruhanîlerin desteği ve İngiltere’nin himayesiyle ağır basmıştır. Bahtiyarî ve Gîlânî mücahitlerinin saldırısıyla Tahran düşmüştür. Şah

³⁷ A.e., s. 289-290.

³⁸ A.e., s. 321.

³⁹ Tecrübekâr, **İran Edebiyatında Şiir: Kaçarlar Dönemi**, s. 27.

⁴⁰ Şemîm, **Îrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr**, s. 484-485.

⁴¹ A.e., s. 485.

Rusya'ya sığınmış, sonra bir süre Türkiye'de kalmış ve orada vefat etmiş, Kerbela'da defnedilmiştir.⁴²

1.3.7. Ahmed Şah (1327-1344/1909-1925)

Tahran'ın mücahitler tarafından fethedilmesinin ve Muhammed Ali Şah'ın saltanattan çekilmesinin ardından milliyetçiler ve meşrutiyetçilerin liderleri toplanarak ülkenin idaresi için 22 kişi seçtiler. Muhammed Ali Şah'ın oğlu Ahmed Şah saltanata getirildi, ama henüz 13 yaşında olduğundan Kaçar taifesinden İzdu'l-mulk onun yerine niyabeten göreve getirildi ve 1334/1916 yılında taç giydi.⁴³

Peter Avery, *Târîh-i Îrân* adlı kitabında, Ahmed Şah'ın 1914 yılında, I. Dünya Savaşı başlamadan tam sekiz gün önce taç giydiğini yazar ve şöyle devam eder:

“İran hükümeti tarafsızlığını ilan etti, ama buna rağmen dört büyük güç tarafından savaş alanına çevrildi. Türkler 1914'te Azerbaycan'a girdiler ve bundan sonra Ruslar askerlerini oradan geri çektiler. İran, Rusya'nın geri çekilmesinden istifade ederek 1914 yılının sonlarında üçüncü meclis seçimlerini gerçekleştirdi. Bu meclis Ocak 1915'te açıldı ve semeresi olmayan malî ıslahatlar yaptı.”⁴⁴

Ahmed Şah'ın saltanatının son on iki yılı iki döneme ayrılabilir. İlk altı yıl boyunca İran Millî Meclisi tam bir bağımsızlıkla ülke işlerini idare ediyor ve Şah, anayasanın belirlediği şeyler dışında olumsuz bir müdahalede bulunmuyordu. Sonraki altı yılda ülkenin bağımsızlığına aykırı davranmаса da ülke yönetimi için

⁴² Tecrübekâr, *İran Edebiyatında Şiir: Kaçarlar Dönemi*, s. 27.

⁴³ Şemîm, *Îrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr*, s. 561.

⁴⁴ Peter Avery, *Târîh-i Îrân: Devre-i Afşar, Zend ve Kâcâr*, Farsça'ya çev. Murtazâ Sâkıbfar, 11 c., 3. bs., Tahran, Neşr-i Câmi, 1389 hş., C. II, s. 264.

gerekli yeterliliğe ve kabiliyete sahip olmadığından Meclis tarafından saltanattan uzaklaştırıldı.⁴⁵

Ahmed Şah'ın saltanattan uzaklaştırılması için Tahran'da yürütülen siyasi faaliyetler esnasında o, soğukkanlı ve ilgisiz bir şekilde Avrupa'daki seyahatini sürdürüyordu. İngiliz gazetesi Daily Herald şöyle yazmıştı: "Azledilen Şah, uzun zamandır Nice'de bulunuyor ve söylenenlere göre Monte Carlo masalarında o kadar kaybetti ki mücevherlerinden bir kısmını satmak zorunda kaldı."⁴⁶

İran şehinşahlığı Rıza Şah Pehlevî'ye intikal etti. Ahmed Şah 1347/1928 yılında vefat etti ve vasiyeti gereği cenazesi Fransa'dan Kerbelâ'ya nakledilerek orada toprağa verildi.⁴⁷

Böylece Aka Muhammed Han'ın kurduğu bir buçuk asırlık Kaçar Hanedanı 1925 yılında sona ermiştir.⁴⁸

⁴⁵ Tecrübekâr, **İran Edebiyatında Şiir: Kaçarlar Dönemi**, s. 28.

⁴⁶ Şemîm, **Îrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr**, s. 682.

⁴⁷ Tecrübekâr, **İran Edebiyatında Şiir: Kaçarlar Dönemi**, s. 28.

⁴⁸ A.e., s. 28.

2. BÖLÜM: KAÇARLAR DÖNEMİNDE EDEBİYAT

İran toplumu Safevîler döneminden, yani hicrî onuncu yüzyılın başlarından itibaren fikirsel açıdan bir durgunluğa girmişti. Dinî ilimlere ilgi artarken hikmet, felsefe, fen bilimleri, matematik gibi aklî ilimlere rağbet günden güne azalıyordu. Etrafında bilgileri toplayan, onlara değer veren, âlimlerle bir arada olmakla övünen Büveyhoğulları ve Selçuklu padişahlarının aksine, Safevîler bilimi destekleyecek bir girişimde bulunmuyorlardı. Safevîler sadece dinî ilimlerle ilgileniyorlardı.¹

Kısa süren Afşar ve Zend hükümetleri, Safevî ve Kaçar devletleri arasında bir berzah sayılabilir. Bu dönemler daha çok iç ve dış savaşlarla ve çekişmelerle geçmiştir. Edebiyat ve ilim açısından ilerleme olmasa da Safevîlerin dine dayalı siyasetlerinin etkileri ortadan kalkmıştır. İran toplumunda tekrar fikrî ve aklî faaliyetler başlamıştır. İran'ın Avrupa'yla irtibat kurması, okumuş kesimin Avrupa medeniyetiyle aşına olması, İran'da edebî ve ilmî hareketin ilerlemesine yardım etmiştir. Feth Ali Şah'ın veliahtı Abbas Mirza ve kardeşi Muhammed Ali Mirza gibi okumuş ve zevk sahibi Kaçar şehzadeleri Avrupa medeniyetini ve kültürünü iktibas etmeye çalışmışlardır. Bu çabalar Kâimmakam ve Emir Kebîr tarafından da sürdürülmüştür. Darülfünun'un kurulmasıyla İranlı gençler aklî ilimlerle aşına olmuşlardır.²

Bütün toplumlarda edebiyatın ve sanatın ilerlemesi halkın duyguları ve zevki yanında hükümetlerin ve devletlerin desteğine bağlıdır. Padişahlar övülmekten hoşlandıkları için şiir ve şairlik daha fazla alıcı bulmuştur. İlmî ilerleme ise okul ve diğer imkânlar olmadan kolayca gerçekleşmez. Nâsıruddin Şah zamanında kurulan Darülfünun sayesinde ilmî ilerlemenin gerçekleşmesi için gerekli olan adım atılmış oldu. Kaçarlar dönemi, edebiyat hareketi açısından Avrupa'nın Rönesans hareketiyle benzerlik gösterse de ilmî açıdan çok fakirdir.³

¹ Şemîm, *Îrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr*, s. 407.

² A.e., s. 407.

³ A.e., s. 408.

Kaçarlar döneminin özelliklerinden biri de, bu dönem şair ve yazarlarının lafız ve manada hicrî II. ve IV. yüzyıl usta şair ve yazarlarının üsluplarını tercih etmeleridir. Buna edebî geri dönüş (bâzgeşt-i edebî) adını vermişlerdir. Edebî geri dönüş yalnız şiirde değil, nesirde de kendisini göstermiştir. Bu dönemde sade yazıya ağırlık veren kâtip ve yazarlar yetişmiştir. Feth Ali Şah'ın saray kâtibi Neşât Isfahânî'nin (ö. 1244/1830) *Münşeât*'ında tumturaklı cümleler ve alışılmadık kelimeleri görmek mümkün iken Kâimmakam Ferâhânî, Emir Nizam Gerûsî (ö. 1317/1900) ve sonraları Emînuddevle bu tarzı yavaş yavaş terk etmiş ve kendilerinden sonra gelecek yazarlara daha düzgün bir zemin hazırlamışlardır. Kısacası daha sade ve anlaşılır bir dille yazmak, Kaçarlar dönemi şairlerinin belirgin özelliğidir.⁴

2.1. Kaçarlar Döneminde Şiir

Kaçar şahırlarından Feth Ali Şah, Kaçar dönemi tarihçilerinin rivayetlerine göre mülayim bir yapıya sahipti, şairleri ve edipleri teşvik ediyordu. Rıza Kuli Han Hidayet (ö. 1285/1871) *Mecmau'l-fusahâ* kitabının mukaddimesinde, şiirin yeniden hayat bulmasının, Feth Ali Şah'ın teşvikinin ve edebiyat sevgisinin neticesi olduğunu söyler ve onun "Hakan" mahlasıyla şiir yazdığından bahseder. Ancak edebî hareketin Kerim Han Zend zamanında, onun teşvikleriyle başladığını, Kaçar dönemi için ortam hazırladığını söylemek daha doğru olur. Kerim Han Zend'in çağdaşı Seyyid Ahmed Hâtif Isfahânî (ö. 1197/1783), yazdığı tevhid konulu güzel terci-i bendlerle hicrî on ikinci yüzyılın ikinci yarısında İran edebiyatında büyük bir dereceye ulaşmıştır. Hâtif Isfahânî, Safevî döneminde yaygın olan Hind üslûbunu bırakarak Horasan ve Irak üslubunu kullanmış, İran edebiyatına lafız ve mana açısından canlılık getirmiştir.⁵

⁴ Tecrübekâr, *İran Edebiyatında Şiir: Kaçarlar Dönemi*, s. 33-35.

⁵ Şemîm, *Îrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr*, s. 414.

Nâsiruddin Şah da Feth Ali Şah gibi şiiri seviyordu. Şairler arasından birisini seçerek ona “Melikuşşuarâ” veya “Şemsuşşuarâ” gibi lakaplar verip saray şairi unvanıyla yanına alıyordu.⁶

Bu dönemin tanınmış şairlerini kısaca şöyle tanıtmak mümkündür:

1- Sehâb: Sehâb mahlaslı Seyyid Muhammed Isfahânî. Ahmed Hâtif Isfahanî'nin oğludur. Feth Ali Şah döneminde yaşamıştır. Şiirleri kaside türündedir. 1222/1798 yılında vefat etmiştir.

2- Micmer: Muctehiduşşuarâ lakaplı Seyyid Huseyn Tabatabâî Erdistânî. Feth Ali Şah'ın çağdaşıdır. 1225/1801 yılında vefat etmiştir. El yazması şiir külliyatı Britanya Müzesi'ndedir.

3- Sabâ: Sabâ mahlaslı Feth Ali Han Kâşânî. Feth Ali Şah'ın sarayında Melikuşşuarâ idi. Eserlerinden bazıları *Şehinşahnâme* (Firdevsî'nin *Şahname*'sini taklit etmiştir), *Hudâvendnâme*, *İbretnâme*, *Gulşen* ve şiir divanıdır. 1238/1824 yılında hayata gözlerini yummuştur.

4- Neşât: Mu'temeduddevle lakaplı Mirza Abdulvahhâb Neşât Isfahanî. Feth Ali Şah dönemi şairlerindedir. Tasavvufla meşgul olduğu için Neşât mahlasını almıştır. Neşât, Kaçar döneminin, gazellere kendi üslubuyla yeni bir ruh üfleyen ilk şairidir. 1244/1830 yılında vefat etmiştir.

5- Visâl: Mirza (Muhammed) Şefî'. 1193/1779 yılında Şiraz'da doğmuş ve 1262/1848 yılında vefat etmiştir. Feth Ali Şah'ın huzurunda onu methetmek için okuduğu kasideyi Şah çok beğenmiş ve onu Şucâussaltana'ya emanet ederek refahını sağlamasını emretmiştir. Visâl'in çocukları da edebî zevke sahiplerdi. Bu ailenin, Kaçarlar döneminin edebiyat dostu ailelerinden olduğunu söyleyebiliriz.

6- Kâânî: Mirza Ebu'l-Hasen Gulşen'in oğlu Mirza Habîb. 1222/1798 yılında Şiraz'da dünyaya gelmiştir. Üç Kaçar padişahının, yani Feth Ali Şah, Muhammed Şah ve Nâsiruddin Şah'ın, yüksek derecede birkaç şehzadenin, Hacı Mirza Akâsî, Emir Kebîr ve Mirza Aka Han Nûrî gibi birkaç sadrazamın dönemini idrak etmiştir. Kaçar döneminin bu büyük şairi 1270/1856 yılında Tahran'da vefat etmiştir.

⁶ A.e., s. 414.

7- Furûğî Bistâmî: Aka Musa'nın oğlu Mirza Abbas 1213/1799 yılında Atabât'ta dünyaya gelmiştir. Kâânî ile görüşüyordu. Fakat Furûğî, Kâânî'nin aksine tasavvufa yönelmiştir. Furuğî himmet sahibi, eli ve gönlü açık, şefkatli ve mütevazı bir kimse idi.

8- Yağmâ Cendekî: Mirza Ebu'l-Hasen Cendekî. Kaçar döneminin sonlarında yaşamış Yağma mahlaslı şair ve yazardır. Hiciv türünde yazmış, hatta hicivde aşırıya kaçmıştır. Edward Browne'un dediğine göre onun şiirinin esası "kahpe kadın" idi. Yağma ve Kâânî'nin, kendi dönemlerindeki ayyaş ve şehvetperest padişahların ahlâkî özelliklerine daha fazla aşına oldukları anlaşılmaktadır.⁷ Cendekî, kendisinden geriye hicivli eserlerinin yanında, ciddi ve akıcı birçok nazım ve nesir türünde eser bırakmıştır.

9- Surûş Isfahânî: Surûş mahlaslı Mirza Muhammed Ali, 1229/1805 yılında Isfahan'da dünyaya gelmiştir. Bir müddet ilim tahsilinden sonra Tebriz'e gitmiş, veliaht Nâsiruddin Mirza'yla tanışmıştır. Henüz çocuk olan veliaht, 1263/1849'da saltanata geçince onu da beraberinde Tahran'a götürmüştür. Hânî ve Şemsuşşuarâ lakaplarını almıştır. Surûş 1285/1871 yılında uzun süren bir hastalık döneminden sonra Tahran'da hayata gözlerini kapamıştır.

10- Mahmud Han Melikuşşuarâ: Muhammed Şah ve Nâsiruddin Şah döneminin yetenekli şair ve ressamıdır. Tablolarından bazıları Saltanat Müzesi'nde ve Gulistan Sarayı'ndadır. Mahmud Han'ın mahlası yoktur. Bazı kasidelerinin sonunda mahlas olarak Mahmud kelimesini kullanmıştır. Bir kısım şiirlerinde ise mahlasa yer vermemiştir. 1311/1897 yılında Tahran'da vefat etmiştir.⁸

⁷ Ali Asgar Şemîm, "Hâtîrât-ı Siyasî-yi Emînuddevle" kitabından, Nâsiruddin Şah'ın böyle konulara meraklı olduğunu gösteren bir anekdot aktarıyor. İlgilenenler adı geçen eserin 56-57. sayfasına başvurabilirler.

⁸ Şemîm, **Îrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr**, s. 413-423.

2.2. Kaçarlar Döneminde Nesir

Moğol ve Timur dönemlerinin, Safevîler döneminde de revaçta olan karmaşık, ağır ve belirsizlikle dolu üslubu, Kaçarlar döneminde yavaş yavaş yerini sadeliğe bırakmıştır. Mirza Ebu'l-Kâsım Kâimmakam, Lisânulmulk Sipehr, Rıza Kuli Han Hidâyet ve bu dönemin diğer tarihçileri de bu yeni üslubun yaygınlaşmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu dönemin nesir yazarlarından bazıları hakkında şu bilgileri verebiliriz:

1- Kâimmakâm: Mirza Ebu'l-Kâsım Kâimmakam Ferâhân'lı Mirza İsa Ferâhânî'nin oğludur. 1193/1779 yılında dünyaya gelmiştir. Feth Ali Şah'ın veliahtı Abbas Mirza'nın yanında, veliahtın veziri olan babasının gözetiminde eğitim almıştır. Bir müddet Abbas Mirza'nın vezirliğini yürüttükten sonra II. Muhammed Şah'ın sadrazamlığını yapmış, 1251/1837 yılında Şah'ın emriyle öldürülmüştür. Kâimmakâm'ın yazıları Kaçar döneminin akıcı ve anlaşılır örneklerindedir. Senâi mahlasıyla şiir de yazmıştır.

2- Sâhibdîvân: Mirza Muhammed Takî Alîâbâd. Mazenderan'ın Alîâbâd halkındandır. Feth Ali Şah dönemi nesir yazarlarındandır. Sarayda risale ve tebliğ yazımı ve de Şah'ın özel yazışmalarını yürütme görevini üstlenmiştir. Bu değerli yazar, Kâimmakâm'dan önce sade yazı üslubunu benimseyen kişidir. 1256/1842 yılında Tahran'da vefat etmiştir.

3- Fâzıl Han Gerûsî: Mirza Muhammed. Geçirdiği zor bir çocukluk döneminin ardından, Feth Ali Şah'ın sarayının Melikuşşuarâ'sı sayesinde Şah'ın huzuruna çıkma şansına kavuşmuş, bu şekilde saraya girmiştir. Ondaki yeteneği gören Şah, eğitim almasını sağlamıştır. Muhammed Şah'ın saltanatı döneminde de Şah'ın özel kalemi unvanıyla hizmet etmiştir.⁹

⁹ A.e., s. 424-426.

3. BÖLÜM: SEYAHATNAME

3.1. Seyahatnamenin (Sefernamenin) Tanımı

Sözlükte “suyun yeryüzünde sürekli akması” anlamındaki “syh” kökünden türeyen seyahat “yürüme, gitme; insanların arasını bozmak için ortalıkta dolaşma; kendini ibadete verip ruhban hayatı yaşamak için yeryüzünde gezip dolaşma” şeklinde açıklanmaktadır.¹

Seyahatname ise çeşitli amaçlarla yapılan seyahatler dolayısıyla kaleme alınan eserlere verilen ortak isimdir. Arapça “gezmek, gezi” anlamındaki seyahat ile Farsça “mektup, risale” anlamına gelen nâme kelimelerinden oluşan seyahatname, “gezi mektubu, gezi eseri” manasını taşır. Buna Fars edebiyatında sefername adı verilir.²

Menderes Coşkun seyahatnameyi yolculukların belli bakımlardan önemli görülen yanlarının anlatıldığı eserler olarak tanımlar.³

Seyahatnamenin tarihi, seyahatin kendisi kadar eskidir. İnsanlar ticaret, gezi, ziyaret, dinî tebliğ, siyaset, keşif, ilmî araştırma, savaş gibi çeşitli sebeplerle seyahat etmişlerdir. Bunlar sonucunda yazılan seyahatnameler de doğal olarak farklılık göstermektedir.⁴

Seyahat ve sefer, eski çağlardan beri insanların en önemli isteklerinden biri olmuştur. Beşer her zaman, başka kavimleri tanıma, başka ülkelere gitme, duyulmamışları duyma ve görülmemişleri görme arzusunu taşımıştır. Bütün insanlar

¹ Hüseyin Yazıcı, “Seyahatname”, **İslam Ansiklopedisi**, C.XXXVII, İstanbul, T.D.V. Yayınları, 2009, s. 7.

² A.e., s. 9.

³ Menderes Coşkun, “Seyahatname ve sefaretnameler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, s. 327.

⁴ Hasan Enüşe, “Sefername”, **Ferhengname-i Edebî-yi Fârsî: Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî**, 2 c., Tahran, Neşr-i Müessesese-yi Ferhengî ve İntişârâtî-yi Dânişnâme, 1376 hş., C. II, s. 817.

için hem başka insanlar, hem de o insanların yaşadıkları mekânlar ve iklimler önemli olmuştur. Seyahat etme isteği taşımayan çok az kimse vardır. Hatta insanların çoğu için en büyük zevkin seyahate ve sefere çıkma zevki olduğu söylenebilir.⁵

Seyahatnamelerde coğrafi bilgilere fazlasıyla yer verilir, ama seyahatname konuları coğrafi bilgilerle sınırlı kalmaz. Tarihî, toplumsal, kültürel bilgiler de aktarıldığı seyahatnamelerde, yaşam koşulları, gelenekler ve görenekler, şehirlerin vaziyeti, evler, giyim şekilleri, yiyecekler, özetle halkın yaşamıyla ilgili her şeyden bahsedilir.⁶

Seyahatname olarak adlandırılacak en eski yolculuk haberlerinden biri Mısırlılara aittir. Bu, milattan önce 6. yüzyıla ait olan Cosmos İskenderânî'nin Etiyopya, Batı Hindistan ve Seylan'a yaptığı seyahatleri anlatır. Çinlilerin en eski seyahatnamelerinden birisi Hindistan'a yapılan seyahati anlatan *Fa-Hian Seyahatnamesi*'dir.⁷

3.2. Seyahatname Türleri

Seyahatnameleri, müelliflerinin konumuna göre beş gruba ayırmak mümkündür:

a) Âlimlerin seyahatnameleri. Eski zamanlardan şimdiye dek kişisel ilgileri sebebiyle seyahate çıkmış ve seyahatname yazmışlardır. Bu gruba dâhil olan en eski İranlı seyyah, hicrî beşinci yüzyılın büyük âlimi ve şairi Nâsır Husrev (ö. 481/1088)⁸, en eski Arap seyyahı ise İbni Havkal Bağdâdî'dir. Yakın zamanların seyyahları arasında *Seyahatname-i İbrahim Big*'in müellifi Zeynulâbidîn Merâgaî sayılabilir. Bu müellifler, seyahatnamelerinde gördüklerinin yanı sıra onları eleştirip tahlil ederek aktarmışlardır.

⁵ Menûçehr Dânişpejûh, *Sefernâme:...Ta Pohte Şevad Hâmi*, Tahran, Neşr-i Sâlis, 1380 hş., s. 11.

⁶ Enûşe, *Ferhengname-i Edebî-yi Fârsî: Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*, C. II, s. 817.

⁷ A.e., s. 817.

⁸ Nâsır Husrev'in ölüm tarihi kesin değildir. 1072-1088 yılları arasında vefat ettiğine dair bilgiler vardır.

b) Siyasilerin, özellikle de elçilerin seyahatnameleri. Bu seyahatnameler mevki sahibi kimselerin görüş açılarını ve siyasi tarihi yansıtımları açısından önemlidirler. Bu seyahatnamelerde gerçekler bazen farklı kalıba sokulsa da araştırmacıların başucu kitabı olma özelliklerini yitirmezler. Bu grubun en meşhur örneği Nâsiruddin Şah'ın seyahatnameleridir.

c) İlmî görevlendirmelerle yazılan seyahatnameler. Bunlar, kendi ülkesine, gittiği ülkeyle ilgili bilgi vermek üzere gönderilen kimselerin yazdığı seyahatnamelerdir. Biraz siyasi amaçlı ve art niyetli olmasına rağmen araştırmacılar için değerlidir. Bunların en meşhuru İran'a gönderilen Chardin'in (ö. 1713) yazdığı seyahatnamedir. Chardin görevi icabı gittiği İran'a bağlanmış ve ölene dek orada yaşamıştır.

d) Gezi seyahatnameleri. Sadece dünyayı gezip görmek için seyahat zorluklarına katlanan seyyahların yazdığı seyahatnamelerdir. Meraklı ve zorluklara dayanıklı kimseler olduklarından tehlikelerden korkmamış, diğer gruplardaki seyyahların gidemedikleri yerlere gitmekten çekinmemişlerdir. En ilgi çekici olan seyahatnameler de bu türde olanlardır. Marco Polo'nun ve Evliya Çelebi'nin seyahatnameleri bu gruba örnek verilebilir.

e) Hayalî seyahatler sonucu yazılan seyahatnameler. Bu grubun, seyahatname grupları içerisinde sayılması tartışmaya açık bir konudur. Bunlar hikâye şeklinde yazılan hayalî maceralardır. Bunların en meşhur örnekleri arasında *80 Günde Devr-i Âlem ve Mantıku't-Tayr* sayılabilir.⁹

3.3. Farsça Seyahatname (Sefername) Yazıcılığı

Mevcut en eski Farsça seyahatname, Nâsir Husrev'in Merv'den başlayıp Horasan'a, Mekke'ye, Suriye'ye ve Mısır'a yaptığı seyahati anlatan seyahatnamedir. Bu seyahat 437/1045'ten 444/1052 yılına dek sürmüştür. Çok akıcı ve hoş bir anlatıma sahip olan eser, muhtasar olmasına rağmen (belki de günümüze ulaşan

⁹ Dânişpejûh, *Sefernâme:...Ta Pohte Şevad Hâmi*, s. 26-27.

nüsha, asıl eserin bir özetidir) doğru ve değerli coğrafî ve tarihî bilgiler içerir, halkın çeşitli geleneklerini anlatır.

Diğer bir örnek, ömrünün çoğunu yollarda geçirmiş olan Nizârî Kûhistânî'nin (ö. 720/1320) seyahatnamesidir.¹⁰ Bu yolculuklardan birisini 1200 beyitlik manzum bir seyahatnamede anlatmıştır. Nizârî'nin 678/1278 yılında çıktığı yolculuk iki yıl sürmüştür. Yanındakilerle beraber Tebriz, Erran, Gürcistan, Ermenistan, Bakü, Erdebil ve Ebher'e seyahat edip yine Kuhistan'a dönmüştür.¹¹

3.4. Kaçarlar Döneminde Seyahatname Yazımı

Farsça seyahatname yazımı Kaçarlar döneminde Batı'daki anlamıyla önem kazanmaya başlar. Bu dönemde birçok seyahatname yazılmıştır. Özellikle son iki yüz yıllık dönemde hemen hemen seyahat eden her devlet adamı, din adamı ve seyyah, bu seyahatlerini kaleme almışlardır. Bu nedenle Kaçarlar döneminde yazılan seyahatnamelerin sayısı çok fazladır. İran'da gerçek anlamda seyahatname yazımı bu dönemde başlamıştır. Kaçarların ilk döneminden itibaren batılı tarzda seyahatname yazımını öğrenen ve önceki seyahatname yazımı geleneğini de bilen resmi devlet görevlisi, din adamı ve seyyah gibi farklı sınıflardan insanlar, çıktıkları seyahatleri abartısız ve gördüklerini olduğu gibi aktaran bir tarzda seyahatname yazmaya başlamışlardır. Bu dönem seyahatnamelerinde, gidilen yerlerde toplumsal hayatın ve yaşam koşullarının üzerinde dikkatle durulduğu görülür. İran'da halkın yönetime ve yönetenlere ilk eleştirileri de bu seyahatnameler aracılığıyla ortaya koyulmuştur. Kaçarlar döneminde seyahatname yazan devlet görevlileri merkezi hükümetin, gittikleri bölgelerdeki halkın gereksinimlerini duyması, yaşanan aksaklıkların farkına varması için uğraşırlar. Bu dönemde yazılan çoğu seyahatname; Hac ve kutsal yerlerin ziyareti, çeşitli amaçlarla yapılan İran seyahati ve Avrupa ile dünya gezileri

¹⁰ Bu eser, Orhan Bilgin'in doktora tezine konu olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Nizârî-i Kûhistânî: Kasideleri ve Sefernâmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi 2c., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Filolojisi Bölümü, Danışman: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1980.

¹¹ Enûşe, **Ferhengname-i Edebî-yi Fârsî: Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî**, C. II, s. 819-820. Daha fazla bilgi için kaynağın aslına başvurunuz.

seyahatnameleri olarak üç grupta değerlendirilebilir. Kaçarlar zamanında Hac ve kutsal yerlerin ziyaretinin anlatıldığı seyahatnamelerde, Hac ziyaretlerinin çoğunun adı Sefernâme-i Hac, Sefernâme-i Beytullâh veya Sefernâme-i Mekke'dir. Meşhed'de Hz. Rıza türbesi ziyaretlerinin kaleme alındığı seyahatnamelerin adı genellikle Sefernâme-i Rezevî'dir. Irak ve Suriye'deki ziyaretleri anlatan seyahatnamelere ise Sefernâme-i Atabât¹² denmiştir.¹³

Safevîler zamanında başlayan Batı'yla ilişkiler, Kaçarlar döneminde hızla gelişmiş ve birçok Kaçar devleti görevlisi, öğrenci ve aydın yurt dışına gitmişlerdir. Bunların arasında Nâsiruddin Şah ve Muzafferuddin Şah da vardır. Abbas Mirza zamanında (1203-1249/1788-1833) Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlanmasıyla Batı ülkelerine giden İranlılar, bu seyahatlerine dair izlenimlerini kaleme almaya başlamışlardır.¹⁴

İran'da 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Meşrutiyet hareketleri, İranlı aydınların birçok yurtiçi ve yurtdışı geziler yapmalarına, hatta bu aydınların yenilikçi düşüncelerinden dolayı sürgüne gönderilmelerine neden olur. Bu dönemde Farsça seyahatname ve anıların yazımı daha da hız kazanır. 19. ve 20. yüzyıl İran edebiyatında seyahatname yazımı, İran romancılığının doğmasına neden olması bakımından dikkatle değerlendirilmelidir.¹⁵

¹² Atabât, Irak'ın Necef, Kerbela, Kâzimeyn ve Samerra şehirlerinde bulunan kutsal mekânlardır. Atabât-ı Âliyât ve Atabât-ı Mukaddese de denir

¹³ Kaan Dilek, "İranlı Seyyahlar ve Farsça Seyahatnameler", (Çevrimiçi) <http://www.kaandilek.com>, 15Haziran 2014.

¹⁴ Dilek, a.g.m.

¹⁵ Dilek, a.g.m.

4. BÖLÜM: KAÇARLAR DÖNEMİ SEYAHATNAMELERİ ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

İranlılar hem yabancıların kendi ülkelerine, hem de kendilerinin başka yerlere yaptıkları seyahatler sonucu yazdıkları seyahatnamelere büyük değer vermişlerdir. Yine onlar, yabancıların kendi ülkelerini anlatan seyahatnamelerini Farsçaya çevirmiş, bu seyahatnameleri derleyip incelemiş, Farsça yazılan seyahatnamelerin üzerinde çalışmış ve onları bir araya toplamışlardır. Burada ulaşabildiğimiz bu çalışmalardan bahsedeceğiz.

4.1. Sefernâme:...Tâ Pohte Şevéd Hâmî

Menûçehr Dânişpejûh'un hazırladığı iki ciltlik eserde İran'ı gören yabancıların seyahatnameleri bir araya toplanmıştır. 149 seyahatnamenin tanıtıldığı bu eserde, seyahatnamelerin 89 tanesi Kaçarlar döneminde yazılmıştır. Seyahatnamelerin yazar, çevirmen ve basım bilgilerini veren Dânişpejûh, bu seyahatnamelerden birkaç sayfalık alıntılar yaparak eserini hazırlamıştır.

Dânişpejûh, kitabına yazdığı mukaddimede seyahatnameleri yediye ayırmıştır:

1. İran'ı gören ve İran hakkında yazan yabancıların seyahatnameleri.
2. İran'ın dışına giden ve sefer hatıralarını yazan İranlıların seyahatnameleri.
3. İran dâhilinde yolculuk eden ve seyahatname yazan İranlıların seyahatnameleri.
4. Dünyanın başka noktalarına seyahat eden ve seyahatnameleri Farsçaya tercüme edilen yabancıların seyahatnameleri.
5. Manzum seyahatnameler.
6. Hicivli seyahatnameler.

7. Hikâye türünde ve hayalî seyahatnameler.

Dânişpejûh'un yapmış olduğu bu sınıflandırma bile seyahatnamelere göstermiş olduğu hassasiyeti ve ilgiyi yansıtır niteliktedir.¹

4.2. Sefernâme-hâ-yi Hatti-yi Fârsî

Harun Vehûmen, bu eserinde Kaçarlar dönemine ait 109 el yazması seyahatnameyi tashih ederek yeniden yazmıştır. 19 cilt halinde basılması planlanan eserin henüz dört cildi basılabiştir. Bu eserde İranlıların ülke içine ve dışına yaptıkları yolculukları anlatan seyahatnameler, Avrupalıların yazdığı Farsçaya çevrilmiş seyahatnameler, seyyahların ve resmî görevleri nedeniyle seyahat eden memurların seyahatnameleri tashih edilerek yeniden yazılmıştır. Her seyahatnamenin başında, orijinal el yazmasının ilk sayfasının resmi vardır. Anlaşılmayan noktalar ve bazı ekstra bilgiler dipnotlarda verilmiştir. Yazar, her seyahatnameden önce seyahatnamenin müellifini ve seyahatnamesini tanıtıcı bir mukaddime yazmıştır.

Vehûmen'in eseri, çalışmamızda faydalandığımız ana kaynaklardan birisidir.²

4.3. Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî

Resul Ca'feriyan, eserin adından da anlaşılacağı üzere İranlıların Kaçarlar döneminde yazdığı 50 adet Hac seyahatnamesini 8 ciltlik bu eserinde bir araya toplamıştır. Her seyahatnameden önce, seyahatnameyle ilgili bir mukaddime yazmış, bu mukaddimedede müellifi ve eseri tanıtmıştır.

Ca'feriyan, seyahatnameler üzerine birçok çalışma yapmıştır. Bugün İran'da, seyahatname denince akla gelen isimler arasında Resul Ca'feriyan ve Harun Vehûmen vardır.

¹ Menûçehr Dânişpejûh, **Sefernâme: ...Ta Pohte Şevad Hâmî**, Tahran, Neşr-i Sâlis, 1380 hş.

² Harun Vehûmen, **Sefernâme-hâ-yi Hatti-yi Fârsî**, 4 c., Tahran, Neşr-i Ehteran, 1388 hş.

Hac seyahatnamelerinin birçoğunda İstanbul'dan bahsedildiği için, Ca'feriyan'ın bu eseri de ana kaynaklarımızdan biri olmuştur.³

4.4. Târîh-i Endîşe-i Cedîd-i Îrânî: Sefernâme-hâ-yi Îrâniyân Be Fireng

Ferâmerz Mu'temed Dizfûlî'nin hazırlamış olduğu bu eserde Feth Ali Şah'ın saltanatının başlangıcından Muzafferuddin Şah'ın padişahlığının sonlarına kadar olan bir asırlık dönemde Avrupa'ya giden İranlılar tarafından yazılmış 29 seçme seyahatname vardır. Dizfûlî, bu seyahatnameleri özetlemiş ve onlardan bazı alıntılar yapmıştır.⁴

³ Resul Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, 8 c., Tahran, Neşr-i İlm, 1389 hş.

⁴ Ferâmerz Mutemet Dizfûlî, **Târîh-i Endîşe-i Cedîd-i Îrânî: Sefernâme-hâ-i Îrâniyan be Firenk**, Tahran, Neşr-i Şirâze, 1390 hş.

5. BÖLÜM: KAÇARLAR DÖNEMİNE AİT 20

SEYAHATNAMENİN İSTANBUL’LA İLGİLİ BÖLÜMLERİ

Seyahatnamelerin genel olarak ikiye ayrıldığını söyleyebiliriz: Manevî seyahatleri anlatanlar ve gerçek bir seyahati anlatanlar. Tasavvufî mahiyette olanlar ile hayal unsurlarına dayanan manevî seyahatler bizim araştırmamızın dışında kalmaktadır.

Gerçek bir seyahati anlatan ve Kaçarlar döneminde yazılan seyahatnameler ise dörde ayrılabilir: İranlıların İran sınırları içerisinde yaptıkları seyahatleri anlatanlar, yabancıların İran’a yaptıkları seyahatleri anlatanlar, İranlıların Avrupa’ya yaptıkları seyahatleri anlatanlar ve İranlıların kutsal topraklara yaptıkları seyahatleri anlatanlar.

İranlıların İran sınırları içerisinde yaptıkları ve Avrupalıların İran’a seyahatlerini anlatanlar bizim çalışmamızın alanı dışında kalmaktadır. Biz İranlıların Avrupa’ya ve kutsal topraklara yaptıkları seyahatleri anlatan seyahatnamelerden, içinde İstanbul geçen yirmi seyahatnameyi seçerek inceleyeceğiz. Seyahatnamelerin isimlerinin yanında verilen tarihler, seyahatin yapıldığı tarihlerdir.

5.1. Sefernâme-i Acudan Başı (1254/1837)

Bu seyahatnameyi Avrupa’ya görevlendirilerek giden Huseyn Han Tebrizî yazmıştır. Lakapları Sâhib-i İhtiyâr ve Nizâmuđdevle’dir. İran’ın Acudan Başı makamına ulaşan ilk askerî ve siyasî şahsiyetidir. Fethali Şah zamanında divana girmiştir.¹ Acudan Başı diye bilinen Huseyn Han Tebrizî, Muhammed Şah’ın Herat vilayetini muhasara etmesine tepki olarak İngilizlerin Hark Adası’nı savaş

¹ Dâiretu’l-maarif Merkezi, “Acudan Başı, Muhammed Huseyn Han”, **Dâiretu’l-maarifî İslâmî**, C. I, 92. Makale, (Çevrimiçi), library2.tebyan.net/ar/Viewer/Text/86219/91#91, 1 Temmuz 2015.

gemileriyle işgal etmesi sebebiyle arabulucu unvanıyla bir heyetle beraber Avrupa'ya gitmiştir.² 1283/1866 yılında kalp krizi geçirerek vefat etmiştir.

Acudan Başu bu seyahatnamede Osmanlı Devleti ile ilgili coğrafi ve ekonomik bilgiler vermiş, nüfus, savaş ve ticaret gemilerinin ve de askerlerin sayısını yazmıştır.³

Müellif şehirde gördüklerini şöyle ifade etmektedir:

“Şehir ahalişi çoğu zaman kadın-erkek, genç-yaşlı renkli ve güzel faytonlarla şehirde seyahat ediyorlar. Kadınlar genelde yüzlerini örtmüyorlar, lakin ağızlarını, başlarındaki beyaz örtülerinin ucuyla kapatıyorlar. Eşraftan olan kadınlar faytonla, miskin ve zayıf kadınlar yaya seyahat ediyorlar. Bendeniz mamur ve şehrin ortasında bir yer olan Sultan Bayezid Camii'nin orada durduğumda bir saatte 340 fayton saydım. Her birinde çok azı kadın olan dört-beş kişi veya daha fazla kişi vardı...

Sultan-ı A'zam⁴ her gün, öğle namazını camilerden birinde eda ederek çıkıyor, sonra halka ve dört tarafa müşerref dükkânlardan birinde oturuyor, iftara yarım saat kalana dek faytonla veya yaya olarak geçenlerin ve seyahat edenlerin ahvalini ve vaziyetini mülâhaza ve temaşa ediyor. Bu kadar kalabalık bir şehirde delilerden başka (deliler haricinde) bir kişinin bile sesinin yükselmesi mümkün değil. Eğer seslerini yükseltecek olsalar onları alıyorlar, o kadar hapiste tutuyorlar ki ya akıllanıyorlar ya da ölüyorlar.”⁵

Acudan Başu tahtadan yapılan binaları, bu yüzden sık sık çıkan yangınları ve Yangın Kulesi'ni anlatıyor.

² Ferâmerz Mutemet Dizfûlî, **Târîh-i Endişe-i Cedîd-i İrânî**, s. 367.

³ A.e., s. 369-370.

⁴ II. Mahmud.

⁵ Dizfûlî, **Târîh-i Endişe-i Cedîd-i İrânî**, s. 371.

“İslambol'daki imaretler, dükkânlar ve diğer binaların çoğu tahtadan olduğundan genellikle yangın çıkıyor ve büyük bir mahalle tamamen yanıp kül oluyor. Bu yüzden bir tepenin üzerine diktikleri ve bütün şehrin görülebildiği Yangın Köşkü dedikleri uzun bir minareye devlet birkaç kişiyi yerleştirmiştir. Gece gündüz bakıyorlar ve ne zaman bir yer yansa çabucak bütün şehri haberdar ediyorlar. Böylece bütün halk oraya gidiyor ve ateşi söndürüyorlar. Hatta sadrazam, serasker ve diğerleri orada hazır bulunuyorlar. Bu kadar cemiyet bir araya toplanmasına rağmen kesinlikle velvele kopmuyor. Sadece minarelerin sokaklardaki vekilleri feryat ediyor “Müslümanlar yangın var” diye bağıyorlar. Ancak çoğunlukla genel veya özel hücum eden insan cemiyetinin elinden bir şey gelmiyor. Çoğu uzaktan izliyor, bazen de dua ediyor ve esefleniyorlar. Yangını söndürmeye çalışan ama beceremeyen bazıları, küçük çocuklarına dua etmelerini söylüyorlar. Onlar da ellerini yukarı kaldırarak “Ya Rabbim, ya Allah” diyorlar. Yavaş yavaş ateş kuvvetleniyor ve büyük bir mahalleyi tamamen yakıyor. O mahallenin sakinleri de genellikle fakir ve dilenci oluyorlar.”⁶

Sonra Osmanlı halkıyla ilgili şöyle söylüyor:

“İnsaflı olmak gerekirse Osmanlı milletinin çok güzel iki sıfatı var ki bunlar övülmüş bütün sıfatların toplamının üstündedir. Biri beş vakit namazı eda etmeye gösterdikleri ihtimam ki tahriri mümkün değil. İkincisi ise Sultan'a itaati lazım görmeleridir. Emirlerden biri kusur işlerse ve Sultan onun öldürülmesine ve kafasının kesilmesine hükmederse hemen rıza göstererek başlarını vermeye istekle itaat ediyorlar. Onun geride bıraktıkları da tamamen ümitli olarak dua ve hamd ediyorlar. Kesinlikle bundan dolayı meysus olmuyorlar. Osmanlı Devleti'nde baş gösteren bu kadar zaaf ve eksikliğe rağmen, bu kalpten itaat devletin devamını ve kuvvetini sağlıyor.”⁷

⁶ A.e., s. 372.

⁷ A.e., s. 372-373.

İstanbul'un camileriyle ilgili şunları yazıyor:

“Mescid-i Câmî'lerin⁸ her birinin altıdan ikiye kadar büyük ve yüksek minareleri var. Caminin içine ve minarelerin dışına birbirine çok yakın kandilleri asmışlar. Hepsi zeytinyağıyla dolu. Mescid-i Câmî'ler arasında, meşhur Ayasofya Camii de var. Bu bina Hâtemu'l-Enbiyâ'dan önce kilise olarak yapılmış. Şimdi ders hücrelerinden birinde bilfiil alametleri bulunuyor. Fatih Sultan Mehmed⁹ İslambol'u fethedip dini orada yayınca, bu kiliseyi Mescid-i Câmî'ye çevirdi. On iki bin kandili vardır. Mübarek Ramazan akşamlarında bütün camilerde kandil yakmaya başlıyorlar ve sabaha kadar yakmaya devam ediyorlar. Aynı şekilde bütün pazarlarda, dükkânlarda, sokak ve meydanlarda kâfi miktarda kandil yanıyor. Ramazan bitene kadar geceleri hep kandil ışığıyla aynı gündüz gibi aydınlık; şehir ahalisinin bazıları ibadetle, bazıları sohbetle, bir kısmı da istirahatle meşgul oluyorlar.”¹⁰

Acudan Başî İstanbul'dayken Ramazan'ın ön dördüne denk gelen Sultan'ın doğum günü münasebetiyle bütün şehri aydınlatıyorlar. Bu sayede İstanbul çok güzel görünüyor.¹¹

Müellif İstanbul'a çok özen gösterdiklerini, sürekli canlı tuttuklarını ama diğer şehirlerin bu görüntüden çok uzak olduğunu, özellikle Trabzon'dan doğuya gidildikçe şehirlerin renksiz, harap ve ıssız olduğunu ifade ediyor.¹²

Seyahatnameden aktarabileceğimiz bölümler burada sona eriyor.

⁸ İranlılar şehrin en büyük ve merkezî camisine Mescid-i Câmî derler.

⁹ Fatih Sultan Mehmed; II. Mehmed (835-894/1432-1481) yedinci Osmanlı sultanıdır. Konstantiniye'yi fethettiği ve Roma İmparatorluğu'nu sona erdirdiği için “Fatih” lakabını almıştır.

¹⁰ Dizfûlî, **Târîh-i Endîşe-i Cedîd-i İrânî**, s. 373.

¹¹ A.e., s. 373.

¹² A.e., s. 374.

5.2. Sefernâme-i Mir'âtu'l-Arz (1264/1847)

Bu seyahatnamenin müellifi Hac Mirza Muhammed Han Sînekî Levâsânî'dir. Feth Ali Big'in oğludur. 1224/1807 yılında Tahran'ın Levâsân bölgesine bağlı Sînek adlı bir köyde dünyaya gelmiştir. Müellif, 1262/1845 yılında Tahran'a gelmiş, Kaçar hanedanından Mehdi Ulyâ'nın veziri veya danışmanı olmuştur. Onunla beraber Suudi Arabistan'a yolculuk etmiş, Hac seferinden döndüğünde de devlet kurumlarında çalışmıştır. 1264/1847'de Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapmaya başlamıştır. Devlet kademelerinde çeşitli vazifeler üstlenmiştir. 1275/1858 yılında İran ve Osmanlı devletleri arasındaki anlaşmalarda uzlaşma sağlaması için Osmanlı Devleti'ne gönderilen kurulda da yer almıştır.

1284/1867 yılında Nâsıruddin Şah'ın beraberinde Horasan'a giden müellif, Kaçar Şahı'nın Firenk¹³ seyahati dönüşü 1290/1873'te Batı usulüne göre oluşturulan kabinede yine vezir olarak atanmış ve ömrünün sonuna dek İran'ın ilk adamının onayına sahip olarak görevini sürdürmüştür. 11 Zilhicce 1298 tarihinde 74 yaşında vefat etmiştir.

En önemli eserleri *Risâle-i Mecdiye* olarak meşhur olan *Keşfu'l-Garâib* ve *Mir'âtu'l-arz*'dir. Araştırmamıza konu olan *Mir'âtu'l-arz* “Yeryüzünün Aynası” anlamına gelmektedir. Levâsânî seyahatnamesini cüzlere ayırmış, her cüzde bir devletten bahsetmiştir. Seyahatnamede Rusya'yla ilgili çok geniş bilgiler verilmiştir. Araştırmamıza konu olan, bu seyahatnamenin “Osmanlı” başlığıdır.¹⁴

“17. Cüz

Avrupa'dan, Âl-i Osman saltanatındadır.

Âl-i Osman Tatarlar'dan bir taifedir ki Harun Reşid'in¹⁵ hilafeti zamanında doğu beldelerinden ona hizmet etmek veya kötü bir hadiseden

¹³ Firenk kelimesi, o zamanlar Avrupa yerine kullanılıyordu. Biz de eserlere ve döneme sadık kalarak çalışma boyunca kelimeyi bu şekilde kullandık.

¹⁴ Vehûmen, *Sefernâme-hâ-yi Hattî-yi Fârsî*, C. IV, s. 401- 404.

¹⁵ Harun Reşid, en büyük ve beşinci Abbasî halifesidir. Hicrî 149-193 yılları arasında yaşamıştır. 23 yıl (h. 175-193) halifelik yapmıştır. Kabri İran'ın Meşhed şehrinde.

dolayı himayesine girmek için Bağdat'a gelmişlerdir. Harbetmeye olan ilgileri yüzünden her zaman etrafla harbe ve Arap beldelerini fethetmemişlerdir. Günden güne kuvvetlendiler, öyle ki artık devlete muhtaç değildiler ve vilayetlerin fetih, beldelerin nizam kaynağı oldular.

Benî Abbas zayıflamaya başlayınca bu taife de Arap bölgelerini, Karadeniz etrafını ve Konstantiniyye'yi sahiplendiler.

Bu zamanda saltanatları Avrupa, Asya ve Afrika'ya yetişmektedir. Avrupa'da Boğdan, Eflak vilayetleri ile Kuzey Tuna nahiyesi ve bu nahiyenin adaları tasarrufları altındadır. Asya'dan Anadolu'ya, Ermenistan'a, Irak-ı Arab'a ve Şamat'a (Suriye) sahipler. Afrika'dan da Arap beldeleri ve kabileleri bu saltanatın itaatindedir.

Başkentleri Konstantiniyye'dir ki Âl-i Osman istilasından sonra İslambol diye adlandırılmıştır. Rusya'da Konstantiniye, Konstantinopol diye meşhurdur. Bu şehir büyüklük, cemiyet ve imaret açısından dünyanın üçüncü şehridir.

Âl-i Osman'ın diğer memâlikinde başka büyük şehirler de vardır ve hepsi zerafetleri, âbâdlıkları ve kalabalık nüfuslarıyla marufturlar.

1452'de Konstantiniye padişahıyla Romanya padişahı arasında kuvvetli bir savaş olunca Âl-i Osman Konstantiniye'yi tasarrufu altına aldı.

Gümüş ve bakır madenleri Âl-i Osman'ın elindedir. Her yıl bunlardan yüklü bir menfaat elde ederler. Meşhur madenleri Ermenistan Zeytuniye dağlarındadır ve buradan çok gümüş çıkarırlar. Bakır madenleri de Diyarbakır'a yakındır.

Vaziyetlerinin hükmü Sultan'ın iradesine bağlıdır. Darussaltana her şehirde bir vezir görevlendirir, vezir tarafından bağlı kasabalara müdür tayin edilir. Bütün şehirlerde Daruşşûra ve Meclis âzâları vardır...

Hicrî 1235'e kadar Âl-i Osman'ın düzenini sağlayan, kendilerine miras kalan eski kaideler ve Yeniçeri taifesinin tasarruflarıydı. Bu yüzden daima reaya ve hazinelerinde sorunlar ortaya çıkmıştı.

Sultan Mecid Han'ın (ki fiilî sultandır) babası Sultan Mahmud Han, kuvvetle azmederek bu taifeyi, mülke müdahaleden men ve tamamını katletmiştir. O zamandan şimdiye kadar Âl-i Osman'ın mülkî siyaseti son derece kurallı ve düzenlidir. Bu da günden güne memalikinin güzelleşmesini sağlamıştır...

...Âl-i Osman'ın dini İslam'dır.

Avrupa'daki büyük şehirleri İslambol, Edirne ve Belgrad'dır. Asya'da Erzurum, Maraş, Antep, Şam, Halep, Hama, Humus, Diyarbakır, Musul, Bağdat, Basra, Jerusalem (Beytu'l-Mukaddes), İzmir, Medine, Mekke ve Cidde'dir. Afrika'da ise Trablus ve Tunus'tur.”¹⁶

5.3. Sefernâme-i Hacı Seyyah Be Fireng (1276/1859)

Bu seyahatnamenin yazarı olan Muhammed Ali Seyyah, 1215/1798 yılında doğmuş ve 1304/1887 yılında vefat etmiştir. Ömrünün yirmi yılını İran dışında geçirmiştir. Eseri baskıya hazırlayan Ali Dehbâşî, esere yazdığı mukaddimede bazı verilere dayanarak Hacı Seyyah'ın seyahate çıkma sebebinin içinde bulunduğu fiilî durumdan kaçmak olduğunu düşünmektedir. Müellif, Irak'ın bir köyünde evlenip kalmak, sıradan bir yaşam sürmek istememiştir. Mehellat'tan çıkarak Hemedan'a gitmiş, sonra Tebriz, Tiflis, İstanbul, Bulgaristan, Macaristan, Avusturya, İtalya, Monako, Fransa, İngiltere, İsviçre, Yunanistan, Rusya ve görmek istediği diğer yerlere seyahat etmiştir.

Müellif, adı geçen seyahatnameyi 5 Sefer 1276 tarihinde yazmaya başlamış, bu seyahatnamede Trabzon, Samsun, Sinop, İnebolu ve Boğaz'dan geçerek İstanbul'a, Galata'ya gelmiştir. Hacı Seyyah, yaşı geçkince olmasına rağmen Türkçe ve Fransızca öğrenme hevesiyle İstanbul'da bir medreseye yerleşmiştir. Medreseye kabul edilmesinde bir tanıdığıının olması rol oynamıştır. İki yıla yakın İstanbul'da kaldıktan ve bu iki dili de epeyce öğrendikten sonra gazetede Paris'le ilgili okuduğu bir haber üzerine Fransa'ya gitmeye karar vermiştir.

Trabzon'la ilgili olarak tütününün meşhur olduğu ve Avrupa'ya ihraç ettikleri bilgisini vermiştir. Yarım gün Trabzon'da dolaşmış, alışveriş yapmış ve gemisine geri dönmüştür. Samsun'da da böyle kısa bir gezi yaptığından ve bu şehri çok beğendiğinden bahsetmektedir. Sinop'ta ve İnebolu'da sadece yükleme için durduklarından buraları gezme fırsatı bulamamıştır.

İstanbul'da Galata, Büyükdere, Beyoğlu, Beşiktaş ve Bebek semtlerine gittiğinden bahsetmektedir. Galata köprüsünün işleyişini anlatmış, camilerin

¹⁶ Vehûmen, *Sefernâme-hâ-yi Hattî-yi Fârsî*, C. IV, s. 509- 514.

medreselerden daha süslü olduğunu söylemiştir. Kalacak yer ararken en iyi hanın Valide Han olduğunu öğrenerek oraya gitmiş ve kendisi de bu yeri beğenmiştir. Hacı Seyyah, o günün İstanbul'uyla ilgili fazla bilgi vermemiş, daha çok kendi başından geçenleri, tanıştığı insanları ve dil öğrenme sürecini anlatmıştır.

Seyahatnameden alıntıladığımız bölümler şöyledir:

“Soruşturdum, hangi han daha iyidir diye. Valide Han dediler. Gittim, Allah için iyi bir yerdi. Yanında meşhur Sümbüllü Han vardı. Bir yer olarak Daru'l-ulum seyahatiyle meşgul oldum. Oranın iyi medresesi, Galata Medresesi'dir ama her taifeden Firenklerin muhtelif ortaklıklarıyla inşa ettikleri birçok medrese var. En mutaassıpları olarak Protestanları gördüm. Sürekli kendi dinlerine girmesi için insan çalma peşindeler. Zahirde Allah için ders veriyorlar ama batında amaçları kendi dinlerine girmesi için mahlûku kandırmaktır... Öğrencilerine sürekli kendi namazlarını, âdetlerini ve yiyeceklerini öğretiyorlar ve hep kendi inançlarını övüyorlar. Bir de fakirleri bedava tedavi ettikleri hastaneleri var.

Bir de İslambol'da camileri medreselerden daha süslü gördüm. Merhum Sultan Abdulmecid Han'ın sarayı, Beşiktaş mahallesinde, denizin kenarında, Tophane Camii diye meşhur olan çok çok güzel bir caminin yanında. Bir de köprü yapmışlar. Köprünün oradan birçok yere gidiliyor. Köprünün iki tarafında da küçük gemiler var. Yolcuları boğazın etrafında her tarafa götürüyorlar. Köprüye doğru gidenlerin bacası eğilebiliyor. Köprüye geldiklerinde bacasını eğip altından geçiyorlar, sonra bacayı yine düzeltiyorlar. Köprünün ortasında bekçi var. Köprüden geçenleri korumak için birkaç tane de asker var. Bazen büyük bir geminin geçmesi için köprüyü bir kapı gibi açıp kapatıyorlar. Geceleri çoğunlukla gemiler yük indiriyorlar. Böyle zamanlarda köprünün başında kırmızı bir ışık yakıyorlar. Yani geçiş yok anlamında. Köprü kapanınca ışığı kaldırıyorlar.

Firenklerin mahallesinde gecenin her vaktinde rahatlıkla gezmek mümkün, ama eski İslambol'dan lambasız geçmek mümkün değil, zira nöbetçi durdurur. Her yolun başında bir karakol var ki bunlara zaptiye deniliyor. Askerler duruyorlar, kim hain bakarsa hemen alıyorlar. İki kişi

kavga etse ikisini de tutuyorlar. Ne zaman biri yakala dese, ikisini de zaptiyeye götürüyorlar. Halk nasıl giyiniyorsa öyle giyiniyorlar ve çeşitli giysilerle dolaşıyorlar.

Ezan sesi bütün halkın kulağına ulaşıyor, isteyenler camiye namaza gidiyorlar. Sanki İslambol'un camileri başka bir yerde yok. En büyük ve en güzel camii, Ayasofya. Sadece iki eksigi var. Biri minberinin olmaması, diğeri de avlusunun çok küçük olması ama binası benzersiz ve meşhur. Bir de eski antikaların arasında çok güzel bir meydan var.

Pazarda çok ticaret malı var ama Türk malı yok. Gerçi oranın çok meşhur tüccarının Ömer Efendi olduğunu duydum ama o da Musevî imiş, kendisi bilerek bu adı kendine koymuş.

Bu kısa seyahatten sonra bir müddet bu şehirde kalmayı istedim. Bu yüzden nasıl geçineceğimi düşünmem lazım. Elçiliğe giremeyeceğimi, hizmetkârlık da yapamayacağımı gördüm. Aklıma Tiflis'te bana verdikleri iki mektup geldi, hemen onları vereyim, sonra bir şey düşünürüm, dedim. Önce Hemberson'un Serkis'e yazdığı mektubu götürdüm. Bay Serkis mektubu okuduktan sonra çok iyi davrandı ve şöyle dedi: "Bana benden ne istesiniz size vermemi yazmışlar ama sizi anlattıklarına göre siz ne istesiniz bizzat yapmak boynumun borcudur. Her ne isterseniz hizmetinizdeyim." Onun bu iyiliğinden çok memnun oldum. Giysilerinden zengin olduğu anlaşılan kişiler geldiğinde beni başköşeye oturtmasından, bu iyiliğinin samimi olduğunu anladım. Hz. Rabb-i Vedûd, hiçbir işe gücü yetmeyen benim gibi fakir bir dervişin rahatça kendisini düşünmesini istemiş. Kalbimden şükürler ettim. Baktım o insanlar on bin tûmenden, otuz bin tûmenden bahsediyorlar; ben ise hiçbir şeyim olmadığı için aziz ve rahatım. Gelen beyler hesap kitaptan sonra kalktılar, ben de kalktım. "Benim sizinle işim var" dedi ve diğerlerini yolcu etti. Baş başa kalınca "Tiflis'ten bana, sizin neye ihtiyacınız varsa vermemi söylediler ama sizin bunlarla işiniz olmasın. Bu şehirde sizin gibi birisine hizmet etmek, benim gibi birisinin boynunun borcudur. Şimdi neye ihtiyacınız varsa bana söylemenizi bekliyorum." dedi.

Ben "Elhamdulillah şimdi bir şey lazım değil. Eğer ihtiyaç duyarsam zahmet veririm." dedim. Yine gitmek istedim ama bırakmadı.

“Bekleyin, benimle beraber gelin, evimi öğrenin, sonra gidersiniz.” dedi.

Akşam beni Büyükdere’ye, İslambol dışındaki kendi evine götürdü. Ailesi bana bir kızkardeş gibi iyi davrandı. Geceyi geçirdik, yine beraber şehre geldik. Diğer mektuptan ona bahsettim. Yanıma birisini verdi. Beyoğlu’na gittik. O kimse onun evini gösterdi, gittim. Kâğıdı Mösyö Bromoni’ye verdim. Okudu ve şöyle dedi: “Yarın gel cevabını al.” Geri döndüm. Yolda Hacı Mirza Safâ’nın yanına gittim. Düşüncelerimden haberdar olunca çok teşvik ettiler. Henüz tahsil vaktimin çok geçmediğini söyleyip beni evlerine götürdüler. Biraz oturduk ve sohbet ettik.

Dedi ki: “Ben sizin gibi birisi evime gelince çok hoşnut oluyorum. Zira nargile içmiyorsunuz ve eziyet de etmiyorsunuz. Aynı benim gibi dervişsiniz.”

Kalktım, veda edip kaldığım yere gittim. Geceyi geçirdim, sonra Mösyö Bromoni’nin yanına, Beyoğlu’na gittim. Görüştükten sonra şöyle dedi: “Ben sizin için birisini buldum. Onun gibisi dünyada çok azdır. Kendisi Bebek’te oturur. Fransız okulunun reisidir, adı da Mösyö Bori’dır. Kendisi İran’a da seyahat etmiştir. Siz onun yanına gidin, sizi okula alır.” Mühürlü bir kâğıdı bana verdi. Ben Serkis Bey’in yanına gittim. Kâğıdı okudu ve Fransızca yazılmış olduğunu ve bir âlim tarafından kaleme alındığını söyledi. Eğer hâlâ öğrenim görme fikrini taşıyorsam benim için iyi bir fırsat olduğunu da belirtti. Bunun üzerine onun yanına gitme şevkim arttı. Nasıl gideceğimi soruşturdum, Büyükdere gemileriyle gitmem gerektiğini söylediler. Karadan da yol varmış ama uzunmuş. Köprünün ağzına gittim. Köprünün yanında merdiven vardı, aşağı inip tezkire aldım ve Bebek’e vardım.

Nerede dursalar o durağın ismini yüksek sesle söylüyorlardı. İndim ve sora sora medreseye gittim. Kapıya vurdum, açtılar. İçeri girip mektubu verdim. Baktım bir kişi beni bir hücreye çağırıyor ve çok tatlı bir Farsçayla dedi ki: “Beyefendi, bu medresede mi kalmak istiyorsunuz? Zira bana, sizi medreseye almamı yazmışlar.” Ben dedim ki: “Ben bütün ömrümü ilim öğrenme yolunda harcamayı istiyorum ama beni bu yaşta eğitim almaya uygun görmezler veya alay ederler diye korkuyorum. Ancak ne yapalım, biz öyle bir yerdeydik ki eğitimimiz dört mevsimlikti

ama öğretmenimiz yoktu. Şimdi tabiatım gereği tahsil görmek istiyorum. Benim vaktim geçmiş olsa da mümkün olduğu kadarı ganimettir. Amacıma ulaşmasam da olabildiğince çabalarım.”¹⁷

Seyahatname bu şekilde devam etmektedir. Müellif bu medreseye kaydolmuş, iki yıl eğitim aldıktan sonra Avrupa’ya gitmiştir ama İstanbul’da bulunduğu bu iki yılı ayrıntılı anlatmamıştır. Seyahatnamede çalışmamızı ilgilendiren bölüm yukarıdaki kadardır.

5.4. Sefernâme-i Seyfuddevle (1279/1862)

Bu seyahatnamenin yazarı Seyfuddevle’dir. *Sefernâme-i Mekke* adıyla da bilinen bu seyahatname, haşiyesi metninden fazla olan, mukaddimesi ve sonu Hac ile ilgili olmayan seyahatnamelerdendir. Ayrıca bu seyahatname, anlatımına bakıldığında seyahatnameden çok günlük özelliği taşımaktadır. Bunlarla beraber bu seyahatnamenin Kaçar dönemi Hac seyahatnameleri arasında edebî özellik taşıyan metinlerden biri olduğu söylenebilir. Resul Ca’feriyan’a göre bu seyahatname, üzerinde çalıştığı diğer seyahatnamelere kıyasla özel bir yere sahiptir.¹⁸

Seyfuddevle’nin kim olduğuyla ilgili iki ihtimal söz konusudur. Birinci ihtimale göre Seyfuddevle Muhammed, Feth Ali Şah’ın otuz sekizinci çocuğudur. İkinci ihtimale göre Seyfuddevle, Feth Ali Şah’ın oğlu Sultan Ahmed’in oğlu, yani Feth Ali Şah’ın torunudur.¹⁹

Seyahate 4 Şaban 1279’da çıkmış, 7 Şaban 1280’de seyahatini tamamlamıştır. Seyahatin güzergâhı Tahran, Enzelî, Lenkeran, Gence, Tiflis, deniz yoluyla İstanbul, sonra İskenderiye, Kahire ve oradan deniz yoluyla Cidde, Mekke ve Medine

¹⁷ Muhammed Ali Seyyah, **Sefernâme-i Hacı Seyyah**, Yay. haz. Ali Dehbâşî, 6. bs, Tahran, İntişârât-ı Sohen, 1390 hş., s. 68-81.

¹⁸ Resul Ca’feriyan, **Pencâh Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, 8 c., Tahran, Neşr-i İlm, 1389 hş., C. II, s. 9.

¹⁹ A.e., C. II, s. 9-10.

şeklindedir. Dönüş yolunda Şam'dan gitmiş, Atabât ziyareti yaparak Tahran'a dönmüştür.²⁰

Şimdi seyahatnamenin İstanbul'la ilgili bölümünden bazı alıntılar yapıyoruz:

“İslambol, Akdeniz'in üç parçaya ayırdığı bir zeminde yer alıyor. Öyle ki bu parçaların arasında çoğu yerde su var. Çok geniş değil. Bu kara parçalarının adı İslambol, Galata ve Beyoğlu'dur.²¹ İslambol'un bir tarafı Edirne'ye gidiyor. Eğer bu şehrin vaziyetini, binalarını ve yerleşim yerlerini ayrıntılarıyla yazmak istesem başka bir defter daha gerekir. Bilgi verme açısından her şeyden muhtasar olarak bahsedeceğim.

Seyyah gördüklerini yazarken bazı noktaları mülahaza etmemelidir. Mesela görülen bazı çirkin şeyleri ve kötü adetleri görmezden gelmemeli ve çaresiz başkalarına bilgi vermek için yazmalıdır.

Hulâsa bu şehir, dünyanın meşhur şehirlerinden biri ve Rum kaysarlerinin yapılarındandır. Dünyanın dördüncü veya beşinci şehri sayılır.

Cemiyeti bir buçuk milyona yakın. Halkı Müslüman, Hıristiyan, Yahudi. Türkçe konuşuyorlar. Her türlü insan burada toplanmış... Her mülk ve milletten bu şehirde mevcut. Firenk, Rus, Arap, Acem, Hint, Batılı, Türk, Afgan, Buharalı, Yahudi, Yeni Dünyalı (Amerikalı)... mevcut.

Bu yerleşim yerinin zemini, birbiri içinde yan yana dağlar. Havası ortaya yakın, yazları fazla sıcak değil. Kışları çok kar yağmasına rağmen çok soğuk olmuyor. Karı kalıcı değil. Ortasında deniz olmasına rağmen çok zararlı rutubeti (nemi) yok. Suyu hem çeşmeden, hem de yağmur suyu. Kayserler dağlarına öyle acayip garip setler çekmişler ki yağmur suyu oralarda toplanıyor, şehre geliyor, borularla mahallelere ve evlere dağıtılıyor. Çeşmelerden getirdikleri sular çok leziz. Özellikle Karabulak çeşmesinin suyu ki her tarafta meşhur... Her mevsimde insanın hayal

²⁰ A.e., C. II, s. 10.

²¹ Buradaki tarifte bir tutarsızlık vardır. Kastedilen İslambol, Galata (veya Beyoğlu) ve Üsküdar olmalıdır.

edebileceği her şey mevcut. Bir şeyin tasavvur edilip de bulunmaması mümkün değil. Farkı sadece ucuzluğu veya pahalılığında oluyor.

Bu vilayetin çoğu ihtiyacı dışarıdan geliyor. Narenciyeleri var, çoğu sürahilerde. Çokça güzel ve büyük portakal ve limon var. Her çeşit meyve var. Çok iyi üzümüleri ve kirazları var. Baklagilleri kaliteli, özellikle marulları. Süt ürünleri de çok güzel, özellikle yoğurtları. Yoğurdunun, Isfahan yoğurdundan güzel olduğunu söyleyebilirim.

Bu beldenin mısır, pirinç, yumurta, şeker gibi ihtiyaçlarının çoğu Mısır'dan geliyor. Bazıları Şam'dan getiriliyor. Bu denizde kaç çeşit balık avlıyorlar. Malların fiyatları çok pahalı değil, hatta çoğu şeyin İran'dakinden daha pahalı olmadığını söyleyebilirim. Nimet bolluğu var. İnsanları güzel yüzlü, özellikle de Rumlar ve Çerkezler.”²²

Seyfuddevle, incelediğimiz diğer bir seyahatnamede daha bahsedilen Çerkezlerin durumuna değinmiştir.²³ Memleketlerinden, ailelerinden satın alınan kız ve oğlan çocukların İstanbul'a getirilerek komik rakamlarla satıldığını, kız çocuklarına nikâhsız tasarrufta bulunulduğunu anlatmıştır. Müellif, Çerkezlerin Müslüman olmalarına rağmen onlara bu muamelenin yapılmasına hayret etmiştir.

“Şaşırtıcı noktalardan biri, Çerkezlerin bu memlekete geldiklerinde güzel yüzlü olmamalarıdır. Bu memlekette bir müddet kaldıktan sonra, memleketin suyu ve havası onları o kadar değiştiriyor ki sanki onlar aynı insanlar değiller. Kadın-erkek hepsinin çok güzel yüzleri var. Hepsi latif ve nazif. Bütün hepsi müeddep, makul, sadık, tatlı dilli, samimi ve iyiler.

Bu beldedeki şaşırtıcı olaylardan biri, Çerkez keniz (cariye) ve köle pazarı ve de haddinden fazla alınıp satılmaları olayıdır. Kenizler üzerinde nikâh kıymadan, kölelik geleneğine göre tasarrufta bulunuyorlar. Oysa bu taifenin hepsi Müslüman'dır ve Hanefî mezhebindedirler. İslambol'un köle tacirleri bunları para vererek anne-babalarından satın alıyorlar, İslambol'a getiriyorlar, eğitiyorlar ve çok ucuza satıyorlar. Kimse bu

²² Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. II, s. 58-59.

²³ Bkz. 11 numaralı seyahatname: Sefernâme-i Mekke.

mevzuya itina göstermiyor. Onların alınıp satılmasını helal ve üzerlerinde tasarrufta bulunmayı mubah biliyorlar.

Bu taifenin kadını ve erkeği çok muteber de oluyorlar. Devlet erkânının ve ileri gelenlerin çoğu ya bu milletten, ya da anneleri Çerkez'dir.²⁴

Müellif, erkeklerin aynı Avrupalılar gibi giyindiğini söylemektedir. Kadınlarının çarşaf giymediğini, ferace adı verilen bir Arap giysisi giydiklerini, başlarını ve yüzlerini beyaz, ince bir örtüyle örttüklerini, bu örtüden saçlarının ve yüzlerinin rahatlıkla görülebildiğini anlatmıştır.

“Erkeklerin giysisi, Firenklerin kıyafetinden pek farklı değil. Her ne kadar Yahudiler ve Hıristiyanlar da fes taksa da, sadece feslerinin kırmızı olmasından ayırt ediliyorlar. Kadınları çarşaf giymiyorlar. Dışarı çıkarken Arapların ferace dediği cüppelerden giyiyorlar. Arapların cüppesinden farkı, arkadan bu cüppenin yakasını, o cüppenin uzunluğunda omuz hizasından tek parça dikmiş olmaları. Güzel bir şey değil. Başlarını ve yüzlerini de çok ince, beyaz bir kumaş parçasıyla örtüyorlar. Buna yaşmak diyorlar ama saçları ve yüzleri bu yaşmağın altından görünüyor.”²⁵

Seyyah, kadınların ve erkeklerin içki içtiklerini, birlikte olduklarını, toplumu fesada sürükledikleri ve başkasına eziyet etmedikleri müddetçe bunun yasak olmadığını söylemiştir:

“Ayyaş erkek ve kadın eğlence peşinde. Hiçbir tür sefahat yasak değil. Fesat kaynağı olmadıkça ve insanlara rahatsızlık vermedikçe herkes ne isterse yapabilir.

Bu beldede bir grup Hıristiyan ve Müslüman var ki onların işi ya hamallık veya at ve fayton kiralamak. Onlara seyis diyorlar. Çoğu güzel yüzlü, hoş gençler. Sarı simli, işlemeli giysiler giyiyorlar. Kadınların

²⁴ Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. II, s. 59-60.

²⁵ A.e., C. II, s. 60.

çoğu ya bu seyislerle arkadaş oluyorlar veya başka arkadaşları varsa bu kişiler onlara aracılık yapıyorlar. Kayıkçılar da bu işte seyislere ortaklar.

Birlikte olmak yasak olmamasına ve çoğunluk bu işle meşgul olmasına rağmen bu işe İslambol bölgesinde devlet tarafından son verilmiş. Kadınların bu işi yapmaları engelleniyor. Mahalle muhtarları, zabıta sürekli bu işin peşindeler. Bir kadınla adamı yakalasalar, evde olsa bile onları alıyorlar, hapse götürüyorlar ve eziyet ediyorlar. Ama İslambol'un dışında, Beyoğlu'nda, Galata'da veya başka yerlerde yasak değil.

Bu işler için belli meşhur yerler var ve belli şahıslar her yerde bu işi yapmak için hazırlar. Şeriate ve akla göre yasak ve çirkin olan bu işin engeli yok. Muamele ehli çocuklar çok fazla. Kim nereye götürse kimseden bir ses çıkmıyor. Çarşılardaki ve evlerdeki muamelelerden başka kendi istilahlarında kerhane dedikleri belli yerlerden de çok var ve bunların müşahhas mübaşirleri bulunuyor.

Hamamlar da bu kötü işi yapmak için hazır olan ve bunu izhar eden Rum taifesiyle dolu. Bu çirkin iş o kadar yaygın ki eğer biri anlaştıkları miktarı vermezse mahallenin imamına, muhtarına, tüfekçibaşına, hatta Bâb-ı Âlî'ye kadar gidip şikâyetçi oluyorlar. Muhakeme ediliyor, anlaştıkları ücreti alıyorlar. Bu işten Allah'a sığırım.

Meyhaneler de her yerde aşikâr. Müslüman ya da bir başkası içmekte kusur etmiyorlar. İş sarhoşluğa ve insanlara eziyet etmeye varmadıkça kimse bir şey demiyor.”²⁶

“Pazarlar ve kervansaraylar çok değerli muhtelif ürünlerle dolu. Dünyanın her yerinden ticaret için gelip buraya toplanmışlar. Bir sürü çok güzel kahvehane var. Berber dükkânları çok muteber ve sefali yerler.

Firenklerin mahallesi olan Beyoğlu, gerçekten Batı gibi. İmaretlerin, pazarların, mağazaların durumu aynı Batı âdetlerine uygun. Çok sefali bir aynalı pazarı var. Burada çok güzel, sefali, bahçeli kahvehaneler var. İkinci vakti kadın-erkek gezmek ve hoş vakit geçirmek için buralara gidiyorlar. Temaşalık faytonlar gece-gündüz hareket halindedir. Aynı İslambol gibi bu mahallede de gece halkın gezmesi

²⁶ A.e., C. II, s. 60-61.

yasak değil. Sokaklarda ve pazarlarda gaz lambaları yanıyor. Bir-iki yerde gece yarısına kadar müzik çalıyorlar. Kadınlar ve erkekler grup grup eğleniyorlar. Bu mahallede yemek yemek için iyi lokantalar yapılmış. Hepsi aynalı, mermer taşlı ve çok mümtaz eşyalarla donanmış. Herkes bu lokantalara gidiyor.

Bu şehrin imaretleri taştan, tuğladan ve tahtadan yapılmış. Çoğu imaret tahtadan ama iyi görünümlü, iki-üç kat, sokağa bakıyor. Bu şehirdeki kabirlere çokça selvi dikilmiş. Şehrin zemini de inişli çıkışlı. Bu yüzden binaların çoğu görülebiliyor. Çok görkemli görünüyorlar. Bu şehrin içinde ve dışında, kapasitesi olan her yerde çok çok güzel devlet imaretleri yapılmış.²⁷

Müellif daha sonra Sultan Abdülmecid'in deniz kenarına yaptırdığı sarayı anlatmaktadır. İsmi vermemektedir ama yaptığı açıklamalardan Dolmabahçe Sarayı'ndan bahsettiği anlaşılmaktadır. Ardından Darüşşifa'yı anlatmıştır. Hangi milletten ve vilayetten olduğuna bakılmaksızın hastalarla en iyi şekilde ilgilenildiğini söylemiştir.²⁸

“Bu imaretlerden biri, Sultan Abdülmecid Han'ın deniz kenarında yaptırdığı imarettir. Tamamı mermer taşından, tamamı oymalı, üç-dört katlı, birçok mermer sütunu var. Bu imareten çok az yerde olabileceğini sanıyorum. Etrafı deniz ve bağ. Bu imaretin lambaları gaz lambasıdır. Bütün gece bu imarete çok sayıda lamba sabaha kadar yanıyor. Sultan'ın kaldığı yer bu imarettedir. Söylenenlere göre bu imaret ve eşyaları için elli kurura²⁹ yakın harcanmış. Âlâ saltanat evlerinin ve yalılarının güzelliğini anlatabilmek mümkün değil. Her yerde askeriye için taştan, çok sefalı kışlalar yapılmış. Eğer bunları ayrıntılı şekilde anlatacak olursak söz çok uzar.

Halk için çok gösterişli bir darüşşifa yapmışlar, İslambol'un kendisinde de askerî hastaneler var. Darüşşifaya hangi milletten ve

²⁷ A.e., C. II, s. 61-62.

²⁸ A.e., C. II, s. 62.

²⁹ Kurur, beş yüz bin sayısına karşılık kullanılan bir terimdir.

vilayetten gidilirse gidilsin, soru sormadan son derece dikkatli şekilde ilgileniyorlar ve masrafları devlet tarafından ödeniyor.

Bu şehirde marangozluğa ve taşçılığa o kadar hâkimler ki taş ve tahta ellerinde mumun sertliğine bile sahip değil. Çok mümtaz taşçılar ve marangozlar gördüm. Etraftaki vilayetlerden, meselâ Firengistan ve Mısır'dan çeşitli değerli taşları bu vilayete getiriyorlar. Muteber askeriyeler, iyi karakollar şehrin her yerinde çokça var.

Çok hoş, temiz durumda ve sefalı hamamları var, mermer taşından. İki tane hamam gördüm, bunların soğuklukları çok güzel imaretlendendi. Sefalı bahçelere bakan çok sayıda odaları var, bütün odalara çok güzel büyük aynalar, saatler, kırklı lamba, aplik, divanlar ve sandalyeler koymuşlar. Kadifeler ve hamamlarda kullanılan araçlar haddinden fazla temiz, hamamdaki hizmetçiler müeddep. Kahve, nargile, istediğiniz her türlü şerbet mevcut. Gerçekten hiçbir yerde bu güzellikte hamam ve hamam araçları yoktur.

Sokakların çoğu geniş, hepsi taş döşeli. Yol üzerlerinde çok güzel, onların deyimiyle sebilhaneler, bizim deyimimizle sekkahaneler var. İslambol'un kendisinde, Aksaray mahallesinde çok çok güzel imaretleri ve dükkânları olan geniş uzun bir sokak var. İslambol'un meşhur yerleşim yerlerinden biri. Bu sokağın ortasında Sultan Abdülmecid'in validesi bütün taşları işlemeli, mermer taşından çok güzel bir çeşme yaptırmış. Pencerelerinin hepsi altın varaklı, gerçekten görülecek şeyler arasında.”³⁰

Seyfuddevle de diğer seyyahlar gibi Galata Köprüsü'nü zikretmeden geçmemiştir. Köprü'nün üzerinden kendisinin geçtiğini ve uzunluğunu ölçtüğünü söylemiştir:

“Yeni binalar arasında iki tahta köprü var. Bu gerçekten anlatmaya değer. İnsanların geçmesi için denizin üstüne, nispeten dar olan bir yere yapılmış. Bu, çok güzel yapılardan bir tanesidir. Bu iki köprüden birisi

³⁰ Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. II, s. 62-63.

İslambol'dan Beyoğlu'na gidiyor. Kendim üzerinden geçtim. 750 arşın³¹ uzunluğunda, 20 arşın genişliğindeydi. Bu köprüleri öyle yapmışlar ki ortasından halkı taşıyan küçük vapurlar ve şehrin etrafındaki yerleşim yerlerine eşya taşıyan gemiler geçebiliyor. Çok güzel bir yapı.”³²

Medreselerle ilgili olarak şöyle söylemiştir:

“Askerler ve çocuklar için devlet tarafından çok güzel medreseler yapılmış. Çocukları bu medreselerde eğitiyorlar. Dil, matematik, tıp, resim gibi diğer ilim ve sanat dersleri veriyorlar.”³³

Seyfuddevle Hıristiyanların, Firenklerin ve diğer grupların çok muhterem sayıldığını söylüyor. İstanbul'da Batı âdetlerinin çok yaygın olduğundan, yiyecekten giyeceğe, oturup kalkmadan geçime kadar bu âdetlerin uygulandığından bahsediyor. İstanbulluların çoğunun Fransızca ve diğer Batı dillerini bildiğini ve bu dilleri ısrarla öğrenmek istediklerini, diğer dinlere mesafeli olmadıklarını, bir arada olduklarını hatta evlilik yapmaktan çekinmediklerini ifade ediyor. İslam'la ilgili görünenin çok sayıdaki camiler ve minarelerden ibaret olduğunu, hiçbir İslam beldesinde bu kadar cami ve minarenin olmadığını söylüyor ve bunların bakımına özen gösterildiğini de belirtmeden geçmiyor.

“Firenk taifesinden olan Hıristiyanlar ve diğerleri çok muhteremler. Firenklerin çoğu âdet ve gelenekleri bu beldede şayi ve biliniyor; giyecekten yiyeceğe, oturup kalkmaya, ev ve geçim geleneklerine kadar. İslambollu çoğu kimse Fransızca ve diğer Firenk dillerini biliyorlar ve bu dillerin öğrenilmesi üzerinde çok duruyorlar. Diğer dinlerden çekinmeleri ve korkuları yok. Birlikteler, hatta birbirleriyle izdivaç etmekten dahi çekinmiyorlar. Gerçekte İslam suretinde olan şeyleri, çok sayıdaki cami ve minarelerden başka bir şey

³¹ Arşın (zira') parmak uçlarından dirseğe kadar olan mesafeye karşılık gelen eski bir ölçü birimidir. Mimarî ölçüleri belirtmede kullanılan arşın, yaklaşık 0,76 metredir.

³² Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. II, s. 63.

³³ A.e., C. II, s. 63.

değil. İslam beldelerinin hiçbirinde bu kadar cami ve minare yoktur. Bunları korumaya da çok özen gösteriyorlar.

Dünyadaki en güzel binalardan biri, bu şehirdeki Ayasofya Camii'dir. Dünyada bu celale sahip bir mabede az rastlanır.”³⁴

Seyfuddevle daha sonra uzunca Ayasofya Camii'ni anlatmıştır.

“Bu cami Roma kayserlerinin yapılarındandır. 1300 yıl önce yapılmıştır. Hıristiyanların çok muteber kiliselerinden biriymiş. İslam ehli bu vilayete tasarruf ettikten sonra, bu kilise Müslümanların mabedi oldu. Bütün bu yapı taştan yapılmış, bir boşluk yok. Önce büyük bir kapı var ve enlemesine bir hol, hepsi çok büyük taşlardan. Caminin içi iki katlı. Üç katlı bazı köşeler de var. Enlemesine olan holden bir yol caminin içine ve bir yol da üst kata gidiyor. Caminin içinde dokuz kemer var. Ortadaki kemer çok büyük ve yüksek; diğer sekiz kemer ortadaki kemerden biraz daha küçük.”³⁵

Seyfuddevle kütüphanelerle ilgili şöyle yazmıştır:

“Çok muteber kütüphanelere sahipler. Kütüphaneler için medrese ve camii gibi özel yerler inşa ediyorlar. Her ilimle ilgili envai çeşit kitapları oraya güzel bir şekilde yerleştiriyorlar. Kütüphanelerin kendilerine mahsus idarecileri ve vakıfları var, aydınlatma ve bu kütüphaneye gidenlere hizmet ile ilgileniyorlar. Kütüphaneye gidiyorlar, mütalaa ediyorlar, isterlerse yazıyorlar. Dışarıya kitap götürmek yasak. Çok güzel bir âdet.

Talebe sınıfına softa diyorlar ve onlara çok hürmet ediyorlar. Her mahallede devlet tarafından o mahallenin cemaatine mahsus bir imam tayin edilmiş. Bu imamlar, alışveriş, nikâh, cenaze namazı gibi bütün şer'î işleri yapmakla görevlidirler. Bir başkası gelip imamın işine karışamaz. O mahallenin bütün işleri imamın bilgisine ve onayına

³⁴ A.e., C. II, s. 64.

³⁵ A.e., C. II, s. 64.

sunulmak zorundadır. Devletten maaş alır, halktan da yaptığı her iş için belli bir ücret tahsil eder.

Derviş taifesi için de çok muteber tekkeleri vardır. Özellikle çok muteber Mevlevîhaneleri bulunuyor. Her tekkenin, dede dedikleri bir büyüğü vardır. Bu tekkelerin ödeneği de vardır. Cuma günleri namazdan sonra Mevlevîhanelerde sazlar çalarlar, zikir alırlar ve tekkenin ortasında, başlarında uzun külahlar bulunan yaşlı, genç bütün Mevlevî dervişleri, çeşitli şekillerde kollarını açarak dönerler. Çok acıptır ki bir saat, belki de iki saat böyle dönerler, ama o kadar insan ne birbirine çarpar, ne de bir tanesinin başı dönüp düşer. Tekkeler çok düzenli ve sefalıdır. Cuma günleri her dinden ve görüşten halk kesimi, temaşa için bu tekkelere giderler.”³⁶

Seyfuddevle o dönemin Kâğıthane’sini şöyle anlatmıştır:

“Kâğıthane İslambol şehrinin dışında bir yer. Bir dağın eteğinde bir ova. Oradan geçip denize akan bir deresi de var. Farklı farklı büyük ağaçları var. Yerler çimenlik. Sefalı olmayan bir yer değil. Orada Sultan için mermerden yapılmış çok güzel bir imaret var. İmaretin karşısında mermerden çok güzel bir cami de yapmışlar...

Cuma günleri her sınıftan, her milletten kadın-erkek faytonlara, atlara binerek, yürüyerek veya kayıklara binerek su yoluyla buraya gezmeye geliyorlar. Burada her türlü yiyecek ve içecek satılıyor. Her türlü oyuncak ve gösteri burada var. Müzik ve diğer sazları çalıyorlar. İsteyen, istediği kadar meşrubat ve içki içebiliyor. Acayip bir toplanma oluyor. Kadın-erkek açıkça ve çekinmeden istedikleri gibi hareket edip eğleniyor. Gerçekten görülecek bir yer.”³⁷

Müellif, Dikilitaş’ı da anlatmadan geçmemiştir.

³⁶ A.e., C. II, s. 66.

³⁷ A.e., C. II, s. 66-67.

“İslambol şehrinin geniş bir alanında, meydanın ortasında havuz şeklinde kare bir alanı bir buçuk arşın derinliğinde kazmışlar ve etrafına büyük siyah renk taşlar döşemişler. Bu çukurun ortasında çok uzun tek parça bir taşı, bir sütun gibi koymuşlar. O taşın üzerine dört tane top şeklinde taş koymuşlar. Onların üzerine de yine, dört tane üçgen şeklinde yüze sahip (piramit şeklinde) bir taş koymuşlar. Sütun öylece ortada duruyor. Üzerine Kayser savaşlarını anlatan figürler çizilmiş. Bu tür taşlardan şehirde o kadar çok var ki anlatmaktan acizim.”³⁸

Seyfuddevle'nin İstanbul hakkında yazdıklarına bakıldığında İstanbul'da gördüğü her şeyi beğendiğini söyleyebiliriz. Medreselerden, camilerden, saraylardan tutun da askeriyelere, gümrükhanelere, kütüphanelere kadar her şeyden övgüyle bahsetmiştir. İstanbul ile ilgili yazdığı son paragrafı aktarıp bu seyahatnameyle ilgili özetimizi bitiriyoruz:

“Bu şehir o kadar düzenli ki yazmak mümkün değil. Bu kadar cemiyete ve farklı gruplara rağmen bir kişinin bile sesi yükselmiyor ve kimse kendi haddini aşma kudretine sahip değil. Ne askerler halka zorbalık ediyor, ne de halk askere karşı edebe ve hürmete aykırı davranıyor.

Sarhoş edici içecekleri açıktan tüketmelerine ve günah işlemekten korkmamalarına rağmen halk arasında tartışmaya ve kavgaya çok az rastlanıyor. Eğer bu beldeyle ilgili bütün bilgileri yazmaya kalkacak olsam uzun sürer. Bu kadarıyla yetiniyorum.”³⁹

5.5. Sefernâme-i Hacc-ı Mansur (1285/1868)

Seyahatnamenin müellifi Yakub Mirza Tebrizi'dir. Kullandığı Mansur ismi, seyahatnamenin içeriğinden anlaşıldığına göre onun mahlasıdır. Seyahatnamenin bir yerinde Sadruddevle'nin kardeşi olduğuna dair bir işaret olsa da bunu ispatlayabilecek başka bir karineye rastlanmamıştır. Seyahate çıktığı yol arkadaşları

³⁸ A.e., C. II, s. 67.

³⁹ A.e., C. II, s. 68.

Kaçar emirzadelerinden bir gruptur. Kendisinin de emirzade olduğunu düşündüren işaretler olsa da, Yakup Mirza'nın onların işlerini organize etmesi için yanlarında görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Yakub Mirza, diğer adıyla Mansur, Hac yolculuğunu 1285-1286/1871 yıllarında gerçekleştirmiştir.⁴⁰

Bu seyahatnameyi bir dostu kendisinden, başından geçenleri yazmasını istediği için yazıyor. Seyahatnamenin kendine özgü bir üslubu vardır. Bu üslup birinci derecede müellifin tabiatına, ikinci derecede gördüklerini tasvir edebilme becerisine ve özgürce ifade edip kaydedebilmesine, son olarak da hicivli kalemine bağlıdır.⁴¹

Müellif, etrafında gördüklerini en ince ayrıntısına kadar yazmaya özen göstermiştir. Ca'feriyan'ın deyimiyile ahlâkî bakımdan yazılmaması gereken ibareleri dahi yazmaktan çekinmemiştir. Bu ibareleri Ca'feriyan'ın kendisi kitabın metninden çıkarmıştır.⁴²

Mansur, dünya zevklerine düşkün bir kişidir. Hac yolculuğunda bu tür isteklerini bastıramadığı için vicdan azabı duymuştur. İstanbul yolunun eğlence için iyi ama hacca gitmek için kötü olduğunu yazmıştır. İstanbul'da olduğu zaman Ramazan'a denk geldiğinden kendisini frenlemesi biraz daha mümkün olsa da kolay olmamıştır.⁴³

Bu seyahatnamenin diğer seyahatnamelerden en önemli farkı, gördüklerini tasvir etmesinin yanı sıra bazılarının resimlerini de çizmiş olmasıdır.⁴⁴

Mansur, gördüğü şehirler arasında en çok İstanbul'u beğenmiştir. Yola çıktığında gördüğü tüm şehirlere hayran kalırken, dönüş yolunda hepsinin İstanbul yanında bir köy gibi kaldığını söylemiştir. Mesela dönüş yolunda Tiflis'te şöyle yazmıştır:

“Şimdi Tiflis şehrinin ahvalini arz edeyim. Giderken Tiflis ile ilgili yazdıklarım da haddinden fazla bu şehrin güzelliğinden bahsetmişim. Şu

⁴⁰ Yakub Mirzâ Tebrizî, **Sefernâme-i Hacc-ı Mansur**, Yay. haz. Resul Ca'feriyan, Tahran, Neşr-i İlm, 1388 hş., s. 11-12.

⁴¹ A.e., s. 16.

⁴² A.e., s. 16.

⁴³ A.e., s. 17.

⁴⁴ A.e., s. 23.

anda geri dönerken ise bu şehir o kadar anlamsız görünüyor ki İstanbul ve diğerleri karşısında bir köy gibi. Öyle ki dönerken hiç şehri gezme isteğim olmadı. Sadece ihtiyaçlarımı gidermek için evden dışarı çıkıyordum.”⁴⁵

Mansur, seyahatnamesinin İstanbul ile ilgili bölümüne İstanbul Boğazı’na girişleriyle başlamaktadır. Boğaz’da gördüklerini anlatıyor ama neredeyse her cümlesinin başında “Anlatılması imkânsız, görülmesi gerekir” türünden bir giriş bulunmaktadır.

Mustafa Paşa Hanı’na⁴⁶ yerleşip geceyi geçirdikten sonra sabah İstanbul’u gezmeye başlamıştır.

“İslambol’da gördüğümüz çok acayip şeyler var. Evvela İslambol’un tamamını gezen hiçbir sokakta bir karış boş yer göremezsin. Bütün sokaklar tamamen Pazar.⁴⁷ Şehrin evleri pazarın üzerinde. Bütün imaretler tamamen avlusuz ve üstüne (üstündeki) birinci kat pazardır. İkinci, üçüncüden beşinci altıncı kata kadar çıkıyor. Bütün imaretlerinin yolu sokağa doğru ve açıktır. Beş kattan az olan çok az imaret var.”⁴⁸

Galata Köprüsü: Mansur daha sonra Boğaz’dan, İstanbul’un bir kısmının Boğaz’ın o tarafında bir kısmının bu tarafında olduğundan, İstanbul’un semtlerinden bahsetmiştir. Galata, Üsküdar, Beşiktaş ve Kömürcü’de yaşayanların çoğunun, hatta Galata’dakilerin tamamının Firenk olduğunu belirtmiştir.

“Boğaz dedikleri deniz, şehrin ortasındadır. İslambol şehrinin yarısı denizin bu tarafında, diğer yarısı da denizin öbür tarafındadır. İslambol’un kendisi, Boğaz’a girildiğinde denizin sol tarafında kalmaktadır ve sağ tarafta Galata, Üsküdar,⁴⁹ Beşiktaş ve Kömürcü

⁴⁵ A.e., s. 27-28.

⁴⁶ Mustafa Paşa Hanı, Beyazıt Camii’nin karşı tarafında, Yeniçeriler Caddesi üzerindedir.

⁴⁷ Pazardan kasıt dükkân olmalıdır.

⁴⁸ Tebrizî, **Sefernâme-i Hacc-ı Mansur**, s. 104.

⁴⁹ Müellifseyahatnamesinde Beşiktaş’la Üsküdar’ı aynı tarafta saymıştır.

Sokağı yer almaktadır. Bu mahalle sakinlerinin çoğu Firenk'tir. Özellikle büyük bir mahalle olan Galata'nın tamamı Firenk'tir.”⁵⁰

İstanbul'a gelen diğer seyyahlar gibi Galata Köprüsü'nü ayrıntılarıyla anlatmıştır. Dünyada ender görülebilecek bir şey olduğunu söylemiştir. Mansur da diğer seyyahlar gibi alınan geçiş ücretini, günde ne kadar para topladıklarını görevlilere sormadan geçememiş, üstüne hemen bir de kâr-zarar analizi yapmıştır.

“Denizin üzerine İslambol'dan Galata'ya bir köprü yapmışlar... Söylediklerine göre önce çok büyük bir demiri, denizin dibindeki temellerin altına koyup sağlamlaştırmışlar. Onun üzerindeki temelleri demirle çevirerek muhkemleştirmişler. Onun üzerini bir çatı gibi tahtalarla kaplamışlar. Bu köprünün, dünyanın en ilginç şeyleri arasında sayılması gerekir. Bu köprünün uzunluğu 785 adım ve genişliği 18 adımdır. Kim köprüden geçmek istese, günde yüz defa bile geçecek olsa kişi başı on para ki bizim bir şâhîmize karşılık gelir, alırlar. Her iki tarafa karakol koymuşlar. İki tarafta da iki bekçi durup para tahsil ediyor. Gece ve gündüz boyunca bu köprüden geçenler iki bin kişiden az değildir. Dünyanın en zor işi para tahsil eden o bekçilerin işidir. Bir elleriyle para alıp diğeriyle vermektен ellerinde hal kalmıyor. Kimseyi de para almadan geçirmiyorlar ve geçiremezler de. (İnsanlar) köprüden geçerken on para hazırlıyor, verip geçiyorlar. Lâkin para vermeden geçmek isteyen kötü tıynetli bazılarını bekçi görüyor ve küfür edip geri gönderiyor.

Hulâsa onların para almaları ilginç bir şey. Köprüden bir günde elde edilen geliri bekçiye sordum. Dedi ki: “Belli olmuyor. Bazı günler kiranın iki katı oluyor, bazı günler ise biraz daha az oluyor.” Devletten bir yıllığına kaç kiraladıklarını sorduğumda, 24 saatinin 900 liraya -ki 900 mecdiye ediyor- kiralandığını ama bazı günler 3000 tümen, bazı günler 2000 tümen kazandıklarını, hiçbir zaman gelirin 2000 tümenin altına düşmediğini söyledi. Köprünün, kirasından daha fazla gelir getirdiğini herkes biliyor, devlet de biliyor ama düşük fiyata kiraya veriyor. Bunun sebebi de senenin başından sonuna kadar köprünün bütün

⁵⁰ Tebrizî, **Sefernâme-i Hacc-ı Mansur**, s. 104.

bakım masraflarının kiralayana ait olmasıdır. Gerçekten köprünün masrafı da çok. O kadar insan gelip geçtiği için tahtalar ayaklarının altında çürüyüp gidiyor.

Aynı gün bendeniz, Nevvab Emirzade ve bir efendi ile beraber köprünün üzerinden geçiyor, köprünün ve denizin her tarafına bakıyorduk. Denizin üzerinde o kadar çok vapur vardı ki sonu olmayan bir ormana benziyordu. Sayılamayacak kadar çok vapur, denizin ortasına demir atmış, yük bindiriyordu. Dünyanın her tarafına yük taşıyorlar. Hulâsa o efendiye sordum, bu vapurlar köprünün o tarafından bu tarafına yük götürmek isteseler ne yapıyorlar? Dedi ki: “O zaman köprünün birkaç parçasını çözüyorlar, vapur geçiyor.” Suyun altında demir sütunlara bağlı civataları dışarı çıkarınca köprünün ortası açılıyor.”⁵¹

Mansur yol arkadaşlarıyla beraber Galata Köprüsü’nden geçip Galata’yı gezmiştir. Döndüklerinde köprünün ortasının gemi geçişi için açılışına denk gelmişlerdir. Mansur bu durumu şöyle anlatmıştır:

“Hulâsa o beş dakikada o kadar insan toplandı ki sıkışıklıklarından neredeyse insanlar denize döküleceklerdi. Orada şöyle düşündüm ki eğer bir kimse diğer şehirlerde iki gün falan vakit falan yerde toplanın, size para dağıtılacak veya güzel bir gösteri var diye bağırıp duyuru yapacak olsalar, arada para söz konusu olsa bile bu kadar insan bir araya toplanmayacaktır. Tebriz’de bile olmaz.”⁵²

“Mübarek Ramazan ayının sekizi, Çarşamba günü bendeniz, Nevvab Emirzade ile beraber, İslambol’a geldiğimizi Tebriz’e haber vermek için telgraf gönderme fikrine düştük. Telgrafhanenin nerede olduğunu sorduk. Üsküdar mahallesinde olduğunu söylediler. Kalktık, adı Hacı Ali olan, bir müddettir İslambol’da oturan ve onların dilini de bilen bir Acem ile birlikte yola düştük. Köprünün kenarına varıp ortasına kadar yürüdüğümüz vakit bir vapurun Üsküdar’a gitmek üzere olduğunu

⁵¹ A.e., s. 104-105.

⁵² A.e., s. 105-106.

gördük. Biz de kişi başı bir kuruş -ki bir Abbasî'ye karşılık geliyor-verdik ve vapur bileti aldık. Vapura oturduk, vapur hareket etti. Vapur on beş dakika hızlıca yol aldı ve Üsküdar iskelesine vardı. Şimdi İslambol'un ne kadar büyük olduğunu düşünün ki bir mahallesinden diğer mahallesine gitmek için hareket eden vapur, ancak on beş dakikada varabiliyor. Bir kimse kara yoluyla Galata'dan -diğer bir adı da Beyoğlu'dur- Üsküdar'a gitmeye kalksa, elbette atla beş-altı saat sürecektir.⁵³ Kaldı ki bu iki mahalle, birbirine yakın olan mahallelerdendir.

Hulâsa Üsküdar'a vardık, telgrafhaneye gittik. Telgraf yollamak istedik. Telgrafçı geldi ve şöyle dedi: "Evvela yirmi kelimesine üç tümen alıyoruz. İster bir kelime söyle, ister yirmi kelime söyle üç tümen vermek zorundasın. Yirmi kelimeyi bir kelime bile geçse, on kelimeye kadar beş tündür." Hulâsa bu şekilde yukarı çıktı, biz de kabul ettik. Ahvalimizi yirmi kelimedede anlattık. Aldı ve dedi ki: "Bu eksiktir. Şimdi buna kime gideceğini, kimin götüreceğini, mahallesini, sokağını, babasının veya annesinin adını ve nesebini ilave edin. Bunların hepsini yazmalısınız. Bunlardan sonra ahvalinizi yazın." Bunu duyunca söylediklerini hesapladık. Sadece saydıklarını yazınca kırk kelime etti. Yirmi kelime de ahvalimiz idi. Cevap bir kelime bile gelse, yirmi kelimenin parasını alacak. Bunların hepsini hesaplayınca on dört tümen etti. Üstelik bir şey de anlaşılmayacaktı. Çünkü dediklerine göre konuyu önce Türkçe yazacaktık. Sonra Arapçaya çevrilecekti, sonra Arapçadan da Farsçaya. Yazdığımız yirmi kelime çevrilirken üç dilin arasında kaybolup gidecekti. Tebriz'e gidene kadar her dilde kelime başka bir şekle girecekti. Geriye konu kalmayacaktı. Bu durumu görünce birbirimize baktık ve telgraf göndermeden geri dönmenin maslahata daha uygun olduğuna karar verdik.

Biz birbirimizle bu hususu konuşurken telgrafçı dedi ki: "Bu yazdıklarınızı alın, aşağıda telgraf görevlisine verin. Farsçadan İslambol Türkçesine çevirsin. Sonra getirin, telgraf çekeyim." Biz yazdığımız yazıyı aldık, dışarı çıktık, telgraf çekmek için bir daha geri dönmedik.

⁵³ Müellif, Üsküdar ve Galata'nın aynı tarafta olduğunu zannederek bu sözleri söylemektedir.

Oradan çıktıktan sonra bir saat kadar pazarda dolaştık, sonra deniz kenarına geldik. Baktık vapur kalkacak, üç kuruş verip biletleri aldık. Vapura oturduk, yola düştük ve yine on beş dakika yolculuktan sonra köprü'nün yanına vardık. Vapurdan inip eve döndük. Bu olayı hem olayın kendisini anlatmak, hem de İslambol'un ne kadar büyük olduğunu göstermek için beyan ettim.”⁵⁴

İstanbul'un tiyatroları: Mansur'un İstanbul'da kalışı Ramazan ayına denk gelmiştir. Her akşam iftardan sonra arkadaşlarıyla beraber bir tiyatroya gitmişlerdir.⁵⁵

Ayasofya Camii:

“Hulâsa İslambol'da görülecek ve ilginç olan birkaç şey vardır ve onlardan biri Ayasofya Camii'dir. Dünyada şimdiye dek bu caminin bir benzerini yapmamışlardır. Camiyi tasvir etmek istersek evvela çok sayıda sütunu ve semak taşları vardır. Bunlar tek parçadırlar ve uzunlukları on beş arşın, genişlikleri ise dört arşın kadardır. Hepsi aynı renkte ve aynı şekildedir. Bütün duvarları semak taşındandır. Caminin kendisi iki katlıdır ve çok yüksektir. Onu anlatmak için ne söylesem yanlış olur, anlatamam. Bu hususu çözmek için bir resmini aldım. Belki resmine bakınca bir şey anlamak mümkün olur.

Dediklerine göre bu Ayasofya Camii'ni eski Konstantiniyye yaptırmış. Yıllar sonra caminin yapımı bitince, çok şükür ölmedik de binayı tamamladık diye caminin önünde birkaç bin koyun, inek ve deve kurban etmiş. Caminin yapısından, önce kilise olduğu, sonra Müslümanların eline geçip camiye çevrildiği anlaşılıyor. Kilise zamanından kalan şey ise dört köşeye çizdikleri kartal suretidir.”⁵⁶

Dikilitaş:

⁵⁴ Tebrizî, **Sefernâme-i Hacc-ı Mansur**, s. 106-107.

⁵⁵ Bahsedilen tiyatro, günümüzdeki gibi oyunların sergilendiği yer değildir. Seyahatnamelerden anladığımız kadarıyla sirk için de tiyatro kelimesini kullanıyorlar, dans gösterileri için de. Müellifin gittiği tiyatrolar genelde müstehcenlik içeren gösterilerdir.

⁵⁶ Tebrizî, **Sefernâme-i Hacc-ı Mansur**, s. 108-109.

“İslambol’daki harikalardan bir diğeri, Ayasofya Camii’nin karşısındaki kare şeklinde bir taştır. Ne diyeyim, şekli arz ettiğim gibidir.⁵⁷

...Size de malum olduğu üzere otuz arşın uzunluğunda, altı arşın genişliğinde tek parça bir taş nasıl kaldırılabilir, üç arşınlık bir taşın üzerine koyulabilir, üzerine dört top güllesi yerleştirilebilir? Bu hareket bu insanların gücü haricindedir. Kendi aralarında Hz. Ali’nin (a.s) gelip bu dört gülleyi koyduğu anlatılır.

...Şimdi insan onun karşısında durup seyrettiğinde şaşırıp kalıyor, insanın içine bir korku düşüyor ki bu büyüklükte ve ağırlıkta bir taş, nasıl bu metanetle bu güllerin üzerinde duruyor ve rüzgârlara ve zelzelelere rağmen şimdiye kadar düşmemiş.”⁵⁸

İstanbul’un kabristanları:

“Birkaç kelime de İslambol’un kabristanlarından bahsedeyim. İslambol’daki kabristanların hepsi bağ ve bostan gibiler. Bütün kabristanların etrafına mucizevî demirler çekmişler ki boyları iki arşındır. Her kabrin etrafına bir selvi ağacı dikmişler. İslambol’da nerede selvi ağacı görülecek olsa orada kabristan olduğu anlaşılıyor. Ama bu işi akıllıca ve şuurlu olarak yapmışlar. Zira selvi ağacı kabristanda olmaya uygundur. Çünkü selvi ağacında, bakıldığında insana hüznün veren bir hal var. Kabristanları seyrederek ilerlerken Sultan Mecid’in türbesine vardık. Öyle bir türbe yapmışlar ki hiçbir yerde benzeri yok. Türbenin etrafındaki demir pencerelerin hepsi yaldızlı. Türbenin ortasında gümüşten bir parmaklık var, dört bir köşesinde altından kubbesi var...

Hulâsa ben şimdiye kadar böyle bir türbe görmemişim. O türbenin karşısına Sultan Aziz’in türbesini yapıyorlardı. Onun şekli de Sultan Mecid’in türbesiyle aynıydı.”⁵⁹

⁵⁷ Müellif seyahatnamesinde taşın resmini çizmiştir.

⁵⁸ Tebrizî, **Sefernâme-i Hacc-ı Mansur**, s. 110.

⁵⁹ A.e., s. 111.

Gaz lambası: Müellifin İstanbul'da bulunduğu dönemde aydınlatma havagazıyla sağlanıyordu.

“Havagazı fabrikadan borularla lambalara geliyor. Sokaklarındaki bütün lambalar havagazıyla aydınlanıyor. Bu gazın ışığı hilal şeklinde ama üç parça halinde görünüyor. Aplikte hilal şu şekilde yanıyor.⁶⁰

Çok harika, görülecek bir şey. Aydınlığı çok fazla. Yandığı vakit bir ses çıkarıyor. Gazın dışarı geldiği anlaşılıyor. Fabrikadan çıktıkları boruların başına her sokakta ve pazarda bir musluk takmışlar. Bu ana boruya bir sürü başka borular takarak nereye bağlamak isteseler oraya bağlamışlar...⁶¹

Yangın Minaresi (Beyazıt Kulesi):

“Harikalardan bir diğeri de İslambol'un bir tarafına yaptıkları bir minaredir. Adı Yangın Minaresi'dir. Çok yüksek bir minaredir. Elli arşın uzunluğunda olmalıdır. İslambol'un mahallelerinden birinde yangın çıktığında hemen divanhaneye haber veriliyor. Minarenin üzerinde bir yer var, ateş koyuyorlar, rengârenk görünüyor. Her rengi bir mahalleyi gösteriyor. Minarenin başında hangi renk görülse, hangi mahallede yangın çıktığı anlaşılıyor. Hemen tulumbacılar o mahalleye gidiyorlar ve ateşi söndürüyorlar. Suyla sönmezse diğer evlere sirayet etmemesi için kimin evi olursa olsun bir tarafını yıkarak ateşi söndürüyorlar.”⁶²

İstanbul'da su:

“Bütün şehirde akarsu yok. İçme suyu var veya kuyudan çıkardıkları tulumba suyu var veya dağların etrafında setlerle kapattıkları yağmur suyu var. Yağmur yağdığında bu setlerde su toplanıyor. Oradan yaptıkları yolla şehrin hamamlarına ve diğer yerlerine getiriyorlar. Ama

⁶⁰ Burada yine resim çizmiştir.

⁶¹ Tebrizî, **Sefernâme-i Hacc-ı Mansur**, s. 113.

⁶² A.e., s. 114.

İslambol'un yağmuru öyle ara sıra yağmıyor. Denizin kenarında olduğu için bütün mevsimlerde, çoğu zaman yağmur yağıyor...

Akarsu olmadığı için her sokakta ve evde bir kuyu kazmışlar, tulumba koymuşlar. Bir kişi çok kolaylıkla nereden istese oradan su alıyor. Çok fazla uğraşıp çabaladım ki tulumba ustalarından birini yanıma alayım, masrafını karşılayayım ve bizimle Tebriz'e gelsin, olmadı. Ama dönüşte inşallah tulumbanın bir numunesini yapıp Tebriz'e götürmeyi kafama koydum.⁶³

Mansur, seyahatnamesinin İstanbul ile ilgili bölümünü şu sözlerle tamamlamıştır:

“Eğer yine İslambol'un ahvalini yazmak istesem ve gece-gündüz yazmakla meşgul olsam, eminim bir mahallesini yazmak Nuh (a.s) ömrü ister, hatta o da kifayet etmez. Öyleyse bu durumda ey Mansur! İslambol'un ahvalini anlatmayı bırakmalısın.

Ama İslambol'da olduğumuz on bir günde bizim ahvalimiz şöyleydi: Yirmi dört saatlik günün dört saatini (bile) uyuyarak ve oturarak geçirmedik.⁶⁴

Müellif hac farızasını tamamladıktan sonra dönüş yolunda tekrar İstanbul'da kalmıştır. İstanbul'da geçirdiği bu günlerde Kâğıthane'ye gitmiş ve Sultan'ın oğlunun sünnet merasimine şahit olmuştur.

Geldiğinin ertesi günü yol arkadaşlarıyla beraber çok methini duyduğu Kâğıthane'ye gitmiştir. Müellifin dediğine göre Cuma günleri halk, eğlence için mutlaka Kâğıthane'ye gitmekteydi. Ayrıca müellife göre İstanbul'un bütün güzel kızları ve yakışıklı erkekleri orada toplanıyordu. İnsanlar çiftler halinde, müzik eşliğinde dere kenarında dolaşıyorlar, oturuyorlar, eğleniyorlardı. Mansur bu gördüklerinden son derece etkilenmiş ve açıkça onlara imrenmiştir.⁶⁵

Yakub Mirza İstanbul halkıyla ilgili şunları söylemiştir:

⁶³ A.e., s. 114-115.

⁶⁴ A.e., s. 118.

⁶⁵ A.e., s. 269-271.

“Biraz da İslambol ehlinin ahvalini arz edeyim ki iyi terbiye görmüşler. İslambol’un küçüğü büyüğü insanıyeti tamamına erdirmişler. Her halükârda hiç kimsenin hiç kimseyle işi yok ve sen neden şöyle yaptın veya yapmadın demiyorlar. Kimsenin kimseyle işi yok. Bütün halk orada özgür. Herkes kendi işiyle meşgul. İkinci olarak şehirde bir olay olduğunda, devletle ilgili veya değil, kime soru sorulsa bugün ne oldu diye, cevabında kim bilir diyorlar.

...Her şehir İslambol ve herkes İslambol ehli olamaz. Eğer İslambollu yüz bin kişi bir yerde toplanacak olsa içlerinden bir ses çıkmaz. Hatta hepsi mest ve sarhoş olsa dahi. Nasıl ki Kâğıthane’de yüz bin kişiden de fazlaydılar ve yüzü açık güzel kadınlar olmasına, kadın erkek hepsinin mest ve sarhoş olmasına rağmen aralarından bir ses çıkmıyordu. Anlaşılan göre her hafta Cuma günü Kâğıthane’de içmeyle ve eğlenceyle meşguller. Bazen Sultan da oraya teşrif ediyorlar. Kendisi için çok güzel iki imaret yaptırmış, ne zaman istese oraya teşrif ediyor ve eğleniyor.”⁶⁶

Müellif İstanbul’dayken Sultan, çocuklarını sünnet ettirmiştir. Mansur sünnet merasimini şöyle anlatmıştır:

“Diğer bir ahval de Sultan’ın oğullarını sünnet ettirmesidir. Bu duyulması gereken hikâyelerdendir. Dediklerine göre Sultan üç yıldır oğullarını sünnet ettirmek istiyormuş ama şartlar oluşmuyormuş. Üç yıldır oluşmayan şartlar şunlarmış, dinleyin de size arz edeyim.

Evvela ben oğlumu sünnet ettireceğim diye haber salıyor. Kimin oğlu varsa beklesin, o gün bir defada kesilsin. Kırk bin oğlanın toplanması gerekiyor. Sünnet vakti geldiğinde evlerin kapısına memurlar gönderiliyor. Ev sahibini çağırıyorlar. Sünnet olmamış kaç tane oğlun var diye soruyorlar. Ne kadar varsa kaydediyorlar. Sonra oğulları için hangi giysiyi istediğini soruyorlar. Asker, Arap veya İslambol giysilerinden hangisini istiyorsa söylüyor. Hulâsa ne söylerse dikip hazırlıyorlar. Kırk

⁶⁶ A.e., s. 272.

bin kişiyi tamamladıklarında şehrin büyüklerini misafir olmaları için haberdar etmeye başlıyorlar. Çok büyük bir misafirhane de inşa ediyorlar. Bütün misafirler, sünnet olan çocukların akrabalarıyla beraber orada toplanıyorlar. Herkese öğle yemeği veriyorlar, bütün oğlanları sünnet ediyorlar ve Sultan'ın oğlunu da orada sünnet ediyorlar.

Program bittiğinde değişik derecelerdeki misafir şahıslara, bin tümenden elli bin tümene kadar miktarları keseye koyup önlerine bırakmak suretiyle veriyorlar. Sünnet olan çocuklara maaş veriyorlar, o da derece derece ki beş yüz tümenden yüz tümene kadar her sene evlerine getiriyorlar.”⁶⁷

Mansur devamında daha fazla şeyler duyduğunu, bunlar inanması güç meseleler olduğundan nakletmekten kaçındığını söylemiştir.

Dönüş yolunda İstanbul'da kalışı on üç gün sürmüştür. Kendi deyimiyle borçlanmış ve anlamsız harcamalar yapmış vaziyette evine dönmek üzere yola çıkmıştır.⁶⁸

5.6. Hidâyetu's-Sebîl ve Kifâyetu'd-Delîl (1292/1875)

Ferhad Mirza Mutemeduddevle, veliaht Abbas Mirza'nın oğlu, Husâmussaltana'nın kardeşidir ki o da seyahatname yazmıştır. Kendisi Kaçar hanedanına mensup bilgin, tarihçi, coğrafyacı, siyasetçi, seçkin bir şair ve edip idi. Kültürel boyutta Kaçarların önde gelenlerindendir. Nâsiruddin Şah'ın kendisini çok sevdiği söylenmektedir. Hatta Batı'ya yaptığı seyahatte Ferhad Mirza'yı kendi yerine bırakmıştır.

Ferhad Mirza, *Kumkam-ı Zehar (ve Semsam-ı Tebar)*, *Câm-ı Cem* ve *Münşeât* adlı eserlerin de yazarıdır. Yıllarca Farslara hükümet etmiş bir siyasetçidir. Bunun yanında tarih ve coğrafya alanlarında değerli eserlere imza atmıştır.

⁶⁷ A.e., s. 272-273.

⁶⁸ A.e., s. 274.

Ferhad Mirza bu seyahatnamesini günlük şeklinde yazmış ama seyahatini bitirip döndükten sonra bazı eklemelerde bulunmuştur. Eser, seyahatini bitirip döndüğü sene, 1293/1876'da basılmıştır.

Ca'feriyan'a göre Kaçarlar döneminde yazılan seyahatnameler arasında bu seyahatnamenin farklı ve dikkate değer bir konumu vardır. Ona göre bu fark hem seyahatnamenin edip olan yazarı, hem de görüp duyduklarını anlatma tarzı sebebiyledir. Aynı zamanda bir açıdan bu dönemin seyahatname yazarlarıyla ortak noktalara sahiptir. Mesela Rusya ve Osmanlı yolundan hacca giden İranlı seyyahlar, yeni ve modern dünya karşısında şaşkınlığa düşmüşler, bunu da eserlerine yansıtmışlardır.⁶⁹

Şimdi seyahatnameden bazı parçalar aktarıyoruz:

Trabzon:

“Trabzon, terabuze (طرابزه) kökündendir. Latin denilen Rum lügatinde dikdörtgen şekil anlamına gelir. Orada yaptıkları kalenin şekli dikdörtgen olduğundan Rumlar Trabzus (طرابزوس) demişler, yani dikdörtgene benzeyen. Bu da zamanla Trabzon'a dönüşmüş...

...Trabzon bir dağın eteklerine kurulu ve evler birbirinin üzerindedir. Çok sefalı ve çekici bir yer. Yaklaşık 30 bin kişilik cemiyeti var. Çoğu yabancı devletin burada konsolosluğu bulunuyor...”⁷⁰

İstanbul'la ilgili bölüme gelindiğinde İstanbul kelimesinin kökeni ve anlamı hakkında bilgiler verildiği görülmektedir. Rumeli ve Anadolu Hisarlarından, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden ve Fatih lakabını alışından bahsetmiştir.

“Belde-i Tayyibe, İslambol'un fetih tarihidir. Sultan II. Mehmed bu cihetle “Fatih” lakabını almıştır. Gerçekten büyük bir fetih ve büyük bir tarihtir. O zamandan sonra Osmanlı sultanlarının başkenti İslambol oldu. Sultan II. Mehmed, Sultan II. Murad'ın oğludur. Azimli ve kuvvetli

⁶⁹ Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. III, s. 9-17.

⁷⁰ A.e., C. III, s. 89-94.

bir padişah idi. Otuz bir yıl hüküm sürdükten sonra 886 yılında vefat etti.”⁷¹

“Boğazın ortasında, iki tarafta iki kale var. Birinin adı Rumeli Hisarı, diğzerinin adı Anadolu Hisarı’dır ve çok dardır. Fatih Sultan Mehmed o araya kızaklar bağlamış, Anadolu tarafından Rumeli’ye geçmiş, o taraftan İslambol’u muhasara ve fethetmiş.”⁷²

Ferhad Mirza daha sonra Ayasofya’dan bahsetmektedir. Camiye dönüştürülmüş olan bu kiliseyi anlatırken, Osmanlı’nın Bosna ve Sırp fitnesine harcadığı yüklü miktar yüzünden borçlanarak zor duruma düştüğünden, bu hadisenin Osmanlı’nın sonunu getireceğine dair duyduğu endişeden söz etmiştir.

“Öğlen Ayasofya Camii’ni görmeye gittim. Hakikaten sağlam bir bina. Bu kiliseyi Hz. İsa’dan (a.s) sonra altıncı yüzyılda yapmışlar. I. Justinien’in zamanında yapılmıştır. Justinien Hz. İsa’dan (a.s) sonra 483 yılında doğmuş, 527 yılında saltanata geçmiş ve 565 yılında vefat etmiştir.

Kıblesinin düz olmaması, önceden kilise olması sebebiyledir. Mihrabı namaz için yapmışlar. Caminin uzunluğu 269 fit,⁷³ genişliği 242 fittir...

Kümbetin altında dört büyük meleğin eşkali çizilmiştir ama yüzleri pek belli değildir. Sekiz büyük levhanın üzerine altın rengi hat ile Allah, Muhammed, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin yazılıdır.

Bendeniz Avrupa Devleti’nin güçlenmesinden ve Osmanlı Devleti’nin zayıflamasından, sınırsız borçlarından, yeni yeni giderlerinin ortaya çıkmasından büyük üzüntü duydum ve kederlendim. Ya bu cami tekrar eski haline geri dönerse?..

Tiflis’te Ginyaz Meriski şöyle demişti: “Geçen sene Sultan, kendisinin ve ailesinin özel masrafları için İran parasıyla on yedi kurur

⁷¹ A.e., C. III, s. 95.

⁷² A.e., C. III, s. 95.

⁷³ Fit, İngiliz uzunluk ölçü birimidir. 1 fit, 0,3048 metreye eşittir.

harcamıştı. Vezirler korkularından bundan bahsedememiş ve bunu azaltamamışlardı. Sırp ve Bosna fitnesinde bu yıl yüz bin kişilik bir ordu oraya gönderildi. Bu ordunun günlük yüz bin lira masrafı var. Devlet için büyük bir hüsrana oldu. Dışardan aldığı borçların faizi olarak bilfiil yılda on dört kurur İngiliz lirası ödüyor.”

Yine Tiflis’te Ginyaz Meriski bana şöyle demişti: “Eğer gönderilen askerlerin geri dönmesi bir yıl sürecek olsa Osmanlı Devleti tamamen biter. Borçların faizini de bu yıl bu sebeple yarıya indirdiler. Alacaklı olan Avrupa Devleti bu sebeple şikâyet etmektedirler.”

Hulâsa Ayasofya Camii’nden, Sultanahmet Camii’nin karşısında olan At Meydanı’na gittik. Dikili taş oradadır. Her tarafına hayvan ve kuş resimleri işlemişler ama çizim, resim çizme kaidelerine göre doğru değil. Sembol şeklinde bazı yazılar da var. Bu taş dört köşeli ve tek parçadır. Dikey şekilde duruyor ve yaklaşık on iki arşın uzunluğundadır. Üzerine eski resimleri işledikleri gövdesi tek parça büyük beyaz bir taştır. Bu resimler, Kazerun Şapur’daki işlemele çok benzemektedir. Bu Dikilitaş’ın karşısında küçük kare taşlardan bir minare yapmışlar. Bunun yüksekliği Dikilitaş’tan daha fazladır. Bu kadar zaman boyunca bu minarenin, biraz harap olsa da, depremlerden ve yağmurlardan dolayı tamamen ortadan kalkmamış olması şaşırtıcıdır. Bu ikisi de Kayserilerin binalarındandır.”⁷⁴

Ertesi gün İstanbul’u gezmeye devam etmişlerdir:

“Öğleden sonra ilk önce Tophane’ye gittim. Devlet tarafından Miralay Reşid Bey, bize rehberlik etmesi için görevlendirilmişti. Tophane’ye giderken Sultan’ın deve kuşlarını, zürafalarını ve aynı ineklerin kuyruğu gibi uzun bir kuyruğu olan koyunu gördüm. 60 tane deve kuşu vardı. Bazıları siyah, bazıları gri renkliydi. Dört zürafa ve dört baş koyun vardı. Koyunlardan bazılarının dört tane boynuzu vardı.

Tophane’de yan yana dört yüz demir top vardı. Arkadan dolduruluyordu ve altılı idi. Geri kalanlar bitişik değildi, arkadan dolduruluyordu. Ayrıca Tophane’yi Hümayun sarayının yakınında inşa

⁷⁴ Ca‘feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. III, s. 97-98.

etmişler. Çok sağlam ve iyi idi. Bu bölgenin adı da Tophane mahallesidir ve Fındıklı ile Galata mahallesinin arasında yer alır.

Oradan mücevherat mahzenine gittim. Madenden getirdikleri ve bir tanesinin yarım men⁷⁵ olduğunu düşündüğüm dört adet büyük zümrüt parçası vardı. Bir parçası, güneşin etkisiyle henüz zümrüde dönüşmediği için taş halindeydi, geri kalanı zümrüt idi. Birkaç parça zümrüt daha vardı ve onlar da çok özeldi... Hindistan'da yapılmış bir taht getirdiler... Önceki sultanlardan kalan çeşitli silahlar, kılıçlar, hançerler ve diğer şeyler vardı. Nadir Şah'ın yolladığı işlemeli bir çift eyer de vardı.

Oradan Sultan III. Ahmed'in kütüphanesine gittim. Tahminen 6000 cilt kitap vardı. Yeni olan şey ise Hz. Ali'nin (r.a) hattıyla yazılmış Kur'an-ı Kerim idi. Hicrî 23 yılının Ramazan ayında yazdığına dair bilgi vardı. Kur'an tamdır ve ceylan derisindedir. Bu kütüphanede Mir İmad'ın hattıyla İbni Fâriz'ın *Kaside-i Hamriyye* adlı eseri bulunuyordu ki çok güzeldi. Hicrî 1008 yılında yazmıştır. Birkaç cilt *Muhtasar Târih-i Dimaşk* gördüm. Daha fazla mülahaza etme fırsatım olmadı. Şeyh Attâr'ın sebâsından⁷⁶, altı nüshası vardı. Gurgan emiri Timur'un oğlu Şahruh'un adı işlenmişti. Çok ağırdı, kitabın ağırlığı 2-3 men olurdu. Kitabın her sayfasında bir sanat kullandıkları için bu kadar ağır olduğunu söylediler. Ben bir şey anlamadım.

Saltanat imaretleri arasında merhum Sultan Abdulmecid'in köşkü çok sade ve güzel. İki taraftan da denizi görüyor. "Ömrünün sonunda yaptı ve bir bayramdan fazla burada cülus edemedi" dediler."⁷⁷

Sonraki gün resim çektirmişler, ardından Süleymaniye Camii'ne gitmişlerdir. Ayasofya'dan sonra dünyanın en güzel camilerinden biri olduğunu söylemişlerdir.

"Oradan Sultan I. Süleyman'ın camisine gittik. Hakikaten Ayasofya'dan sonra en güzel yapı ve dünyanın en iyi camilerinden

⁷⁵ Eski bir ağırlık ölçüsü. 1 men 3 kilograma karşılık gelmektedir.

⁷⁶ Burada sebâ ile kastedilen, Attâr'ın meşhur yedi mesnevîsidir. Yani *Mantıku't-tayr*, *İlâhinâme*, *Esrârname*, *Musibetnâme*, *Husrevnâme*, *Muzhiru'l-acâib*, *Lisânu'l-gayb*. Müellif, bunlardan hangi altı tanesinin kütüphanede bulunduğunu yazmamıştır.

⁷⁷ Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. III, s. 99-100.

biridir. Muhtemelen benzeri yoktur. Dört tane uzun ve tek parça sütunu var. Her birinin çevresi yaklaşık beş arşındır.

Sultan I. Süleyman, Sultan Selim'in oğludur. 926 senesinde cülus etmiş, 48 yıl hükümdarlıktan sonra 936 senesinde⁷⁸ vefat etmiştir.⁷⁹

Ardından Yeniçeri Müzesi'ne gitmişlerdir. Seyyah bu müzeyi şöyle anlatmaktadır:

“Oradan Yeniçeri Müzesi'ne gittik. Oraya tuhaf elbiseleri ve mumdan yaptıkları korkunç suretleri koymuşlar. Bana göre o şekillerin çoğunu bilerek öyle korkunç yapmışlar ki halk hayret ederek bunu istihza konusu etsin. Elbiseler aynı olabilir ama bütün o mankenlerin o uzunlukta boya, o büyüklükte buruna, o açıklıkta göze ve o tuhaflıkta sakallara sahip olması gerekmiyor (gerçekçi görünmüyor.)”⁸⁰

Ferhad Mirza, Sultan Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmasını da şöyle anlatmaktadır:

“II. Sultan Mahmud Han'ın yeniçeriyi katletmesi ise 1241/1827 senesine rastlar. Bu büyük savaşın tarihi üzerinden şimdiye dek elli bir yıl geçmiştir. Elbette hâlâ o kişileri şahsen gören, tanıyan ve hayatta olan kimseler vardır ama böyle korkunç suratlara ve tuhaf şekillere sahip olmadıkları kesindir. Yeniçeri özel bir taife de değildi ki yaratılışlarının ve tabii cinslerinin bu şekilde olduğunu söyleyelim. Herkes gönüllü olarak askere katılıyordu ve ona yeniçeri diyorlardı...

...Abbasî halifeleri döneminde Türklerin halifeleri atayıp azletme gücünü elde etmeleri gibi, bu taifenin işi de oraya kadar uzadı. Bu yüzden Sultan Mahmud Han büyük bir iş yaparak uzun yıllardır sultanların atanması, azledilmesi ve katledilmesi gücüne sahip olan bu topluluğu

⁷⁸ Eserde tarih hatası vardır. Hükümdarlık süresi 48 yıl olarak belirtilmesine rağmen tarih aralığı 926-936 olarak verilmiştir. Ayrıca Sultan I. Süleyman'ın hükümdarlık süresi aslında 46 yıldır.

⁷⁹ A.e., C. III, s. 101.

⁸⁰ A.e., C. III, s. 95-112.

habersizce helâk etti. Bu iş, o padişahın ileri görüşlülüğüne ve iradesine büyük bir delildir.”⁸¹

Ferhad Mirza, İstanbul’dan ayrılacağı gün Osmanlı Sultanı Abdülaziz tarafından kabul edilmiştir. Sultan’la olan görüşmesini seyahatnamesinde şöyle kaydetmiştir:

“Akşam üzeri beş buçukta Sultan’ın sarayına girdik. Beşiktaş’taki bu yere Dolmabahçe diyorlar. Yerini doldurmuşlar. Çok güzel bir imaret ve her açıdan ayrıcalığa sahip. İmaretin ortasını, basamaktan yukarıya çıkan on altı adet nakışlı tek parça mermer sütunla süslemişler, bu çok güzeldi. Girişte birkaç dakika başka bir odada oturduk, kahve getirdiler. Sonra mabeyinci başı geldi, haber verdi. Vezir Muhtar Muînulmulk ile beraber yukarı çıktık, başka bir imarette Sultan’ın huzuruna varmakla müşerref olduk. Sultan hazretleri ayaktaydılar. Ben kapıdan girince başımı öne eğdim. Sultan yanına çağırdı. Kendileri oturdular. Karşlarına bir sandalye koymuşlardı, bana da oturma izni verdiler. Muînulmulk için de bir sandalye koymuşlardı, ona da oturma izni verdiler.

Sultan kaşı-gözü güzel, beyaz tenli, göbekli ve kısa boyluydu. Çok sakin ve vakarlı biçimde konuşuyorlardı. İlk bakışta merhum Şehinşah Muhammed Şah’a çok benziyordu. Beni çok etkiledi. Odada başka kimse yoktu. Mabeyinci başı, diğer odada teşrifatçı başı Kamil Bey’le beraber bekliyordu. (Sultan) hatırımı sordular, sonra Türkçe âlemlerin kiblesinin hatırımı sordular: “Şah Hazretlerinin ahvali iyi midir? Nerededirler?” Arz ettim ki: “Mazenderan’ın şose yolu tamamlandığından ve kış mevsiminde Mazenderan’ın havası çok güzel olduğundan, Âlemlerin Kiblesi de hem av, hem de yolu görmek için bugünlerde Mazenderan’ı huzuruyla şereflendirmektedir.”

Sultan hazretleri “Mazenderan Tahran’da mıdır?” diye sordular. Arz ettim ki: “Hazar Denizi’nin kıyısındadır. Yedi menzil mesafededir. Konaklanırsa on iki menzil yolu vardır. Çok iyi bir av yeridir. Her cinsten kuş ve yırtıcı hayvan orada bulunur.” Sonra şöyle buyurdular: “Şah’ın

⁸¹ A.e., C. III, s. 101-102.

vasıflarını duymuştum, kendisiyle görüştüktan sonra İslamiyet yönünde manevî ittihadım hayli arttı.” Şöyle arz ettim: “Şimdi yeryüzünde (İslam) iki İslam padişahına münhasırdır. Elbette manevî ittihadınızın olması her yönden İslam dininin kuvvetlenmesini sağlayacaktır. Âlemlerin Kiblesi de İran’a döndükten sonra mükerreren zât-ı şahanenizi övdü ve tahsin buyurdular. İnşallah bu iki devletin ittihadı, reayaları için bolca menfaat doğuracaktır.”

Tebessüm ederek şöyle buyurdular: “Beyan ettiğiniz gibidir.” Sonra şöyle buyurdular: “Huzurlarına vardığınızda iyi niyetlerimi kendisine iletiniz.” Şöyle arz ettim: “Eğer Allah ömür verir ve bu şerefe nail olabilirim buyurduğunuzdan daha fazlasını Âlemlerin Kiblesine arz edeceğim.”

“İnşallah selametle Mekke’ye müşerref olur ve geri dönersiniz.” buyurdular. “Ümit ediyorum ki Hazret-i Şâhânenizin teveccühü hatırına bu saadete erişirim.” diye arz ettim. Sonra kelama son verdiler. Kalktım, Sultan da kalktı...”⁸²

Ferhad Mirza, Sultan’ın huzuruna ayrılacağı gün kabul edilmesiyle ilgili bir açıklama yapması gerektiğini düşünerek, iki ay önce İstanbul’a gelen Rotterdam Devleti veliahtının İstanbul’dan ayrılacağı gün huzura kabul edildiğini, kendisinin daha erken çağrılması durumunda bu veliahta saygısızlık olacağını söylemiştir.

Görüşmeden sonra hacca gitmek üzere yolculuğuna devam eden Ferhad Mirza, Çanakkale’den de bahsetmiştir. Elbette çok kısa süre durakladıkları için isminin nereden geldiğini, coğrafi konumunu ve görünümünün güzelliğini belirtmekle yetinmiştir. İlave olarak Osmanlı’nın Çanakkale’ye yığıdığı askeri mühimmatın zenginliği bilgisini vermiştir.

Ferhad Mirza, bir de Hac yolculuğunu tamamlayıp dönerken İstanbul’dan geçmiştir. Artık hacı olduğu için üst düzey makamlar tarafından ağırlanmış veya onları ağırlamıştır. Dönüşünde İstanbul’da bir müddet daha kaldığından, giderken görmediği yerleri görmeye gitmiştir. Mesela Sultan Osman Camii’ne (Nuruosmaniye) gitmiş ve bu camiyi anlatırken şu cümleleri kullanmıştır:

⁸² A.e., C. III, s. 109-112.

“İkindide sefaretin yakınında olan Sultan Osman Camii’ni görmeye gittim. Bu caminin kümbetinin yüksekliği, Sultan Ahmed Han Camii’nden daha fazladır. Bütün camii büyük bir kubbedir. Kenarına bir medrese de inşa etmişler.

Caminin inşasına başlayan Sultan I. Mahmud Han idi (ama) Sultan Osman tamamladığı için onun adıyla meşhurdur. Tarihi 1169/1855’tir, Sultan Osman’ın cülusunun ikinci yılıdır. Sultan Osman, Sultan II. Mustafa Han’ın oğludur. Kardeşi Sultan I. Mahmud Han’dan sonra saltanat tahtına çıkmıştır ve padişahlık müddeti 3 yıldır. Bu cami şimdi Nuruosmaniye adıyla tanınır.”⁸³

Seyyah bir yere gittiğinde, o yerin tarihi hakkında da bilgi vermiştir. Bu bilgileri verebilmesinden, hayli donanımlı bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Sultan II. Mahmud’un kabrini ziyaret etmiştir. Yine kabrin hem yapısından, hem de Sultan II. Mahmud’dan bahsetmiştir. Yeniçeri olayına biraz daha detaylı yer vermiştir.

Başka bir gün Sultan II. Bayezid Han Camii’ne gitmiştir. Aynı şekilde caminin yapısını anlatmış ve Sultan Bayezid hakkında bilgi vermiştir.

Eyüp Sultan’ı ziyaret eden Ferhad Mirza, Eyüp Sultan’ın kim olduğundan, nasıl İstanbul’a geldiğinden uzun uzadıya bahsetmiştir. Türbesini şöyle anlatmıştır:

“Mezarı her açıdan imtiyazlıdır. Güzel bir avlusu var. Avlunun ortasında yan yana üç tane büyük çınar ağacı var. Mezarın yanında bir cami var. Sultan III. Selim yaptırmış. Caminin avlusunun bir tarafı, Ebu Eyyûb’un kabrinin duvarıdır. Diğer üç bölümde on iki sütun var. Caminin arasında da iki büyük çınar ağacı var ki bu beş çınarın aynı zamanda dikildiği anlaşılıyor veya burası bir bağ idi, diğer ağaçları söktüler ve bu beş tanesinin yerleri iyi olduğu için bıraktılar.”⁸⁴

Sultan Selim Camii’ni ve Sultan Selim’i şöyle anlatmıştır:

⁸³ A.e., C. III, s. 375-379.

⁸⁴ A.e., C. III, s. 375-379.

“Sultan Selim Han Camii de güzel bir camidir. Camide altı adet çok kalın sütun var ki Ayasofya Camii'nin sütunlarına benziyorlar. Caminin temelini Fatih Sultan Mehmed atmış, h. 1215 yılında Sultan III. Selim burayı tamir ve tezyin ederek camiye eklemeler yapmıştır.

Sultan III. Selim Han, Sultan III. Mustafa'nın oğludur ve h. 1203 yılında tahta çıkmıştır. Onun döneminde Vahhabî taifesi Kerbela'ya musallat olmuş, orada katliam yapmışlardır. Yine onun döneminde Napolyon Bonapart Mısır'ı ele geçirmiştir. Askerî düzen kurmak istediği için Yeniçeri kendisine karşı ayaklanmış ve h. 1222 yılı Rebiülevvel ayının başlarında onu azlederek hapsedmişler ve h. 1223'te katletmişlerdir.”⁸⁵

Görüldüğü üzere Ferhad Mirza, diğer bazı seyyahlar gibi sadece nereye gittiğini yazmakla kalmamış, gittiği yerler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Çok değerli bilgiler içermesine rağmen seyahatnamenin tamamını incelememiz bu tezin sınırlarını aşacağından bazı örneklerle yetinmek zorunda kaldığımızı hatırlatmalıyız.

Ferhad Mirza, Hac farızasını yerine getirirken gördüğü bazı eksiklikleri, Sultan'a mektup yazarak bildirmiş, bu eksikliklerin giderilmesini arz etmiştir. İstanbul'dan ayrılmadan önce Sultan'la tekrar görüşmeye muvaffak olduğunda da yazdığı mektubu hatırlatmaktan ve eksikliklerin giderilmesi isteğini dile getirmekten geri durmamıştır.

İstanbul'dan ayrılırken Sultan Abdülaziz'i tanıtıcı bir yazı yazmayı da ihmal etmemiştir:

“Sultan Abdülaziz Han hazretleri Sultan II. Mahmud Han'ın ikinci oğludur ve hicrî 1245 yılı Şabanu'l-muazzama'nın on beşinci gecesini dünyaya gelmişlerdir. Kardeşi Sultan Abdülmecid Han'ın vefatından sonra hicrî 1277 yılı Zihiccetü'l-haram ayının on yedisi, Mesihî 1861 yılı Ocak ayının yirmi altısında tahta çıkmıştır. Kendi saltanatı sırasında Mısır'ı görmeye gitti ki Osmanlı sultanlarından hiçbiri daha önce oraya gitmemişti. Hicrî 1284, Mesihî 1867 yılında ise Paris'e gitti. Aynı yıl Rebiülevvel'in başında gidip, Rebiüssani'nin ortalarında İslambol'a geri

⁸⁵ A.e., C. III, s. 375-379.

dönmüştür. Rus devleti dışında bu seferde bütün Firenk sultanlarını görmüştür. Londra'da kendisine çok ihtiram göstermişlerdir. Fransa'dan ise hiç memnun kalmamıştır, çünkü III. Napolyon kendisine karşı pek edebe ve hürmete riayet etmemiştir. Kendileri şu anda on beş küsur yıldır saltanat erkinin başındadır.”⁸⁶

5.7. Sefernâme-i Mekke (Hidâyetu'l-Huccâc) (1296/1879)

Bu seyahatnamenin müellifi Seyyid Muhammed Rıza Tabatabâî'dir. Seyahatname, Nâsıruddin Şah döneminde ve akıcı bir dille yazılmıştır. Hicrî 13. ve 14. yüzyıllarda İranlı bir âlimin kaleme aldığı ve tarihî, coğrafî, iktisadî, dinî ve sosyolojik bilgiler içeren bir eserdir. Müellif Seyyid Muhammed Rıza Tabatabâî Tebrizî, Türk asıllıdır ve soyu Hz. Hasan'a dayanmaktadır. Tebriz'de doğmuştur. Bilgili, akıllı ve aydın bir kimsedir. Babası Mirza Abdulcelil, Tahran ve Tebriz arası dericilik işinin reisi ve Kaçar devletinin Azerbaycan eyaletindeki memurlarından biriydi.

Medreselerde fıkıh, sarf, nahiv ve mantık gibi dersleri aldıktan sonra Darülfünun medresesine girmiş, orada da Fransızca, matematik, coğrafya ve haritacılık konularını kısa sürede öğrenmiş ve “Devlet Nişanı” almaya hak kazanmıştır.

Doğum tarihiyle veya yaptığı devlet işiyle ilgili yazılı bir belge yoktur. Ancak Nâsıruddin Şah ve Muzafferuddin Şah dönemlerinde Azerbaycan eyaletinin nüfuzlu kimselerinden olduğu ve Tebriz'in önde gelen din adamlarıyla haşır neşir olduğu kesindir.

Seyahatnamesini seyahatini tamamladıktan sonra Farsça ve Fransızca kaynakları mütalaa ederek ve sağlam bilgileri toplayarak günlük şeklinde yazmıştır. Seyahati 14 Ağustos 1879 (25 Şaban 1296) tarihinde başlamıştır. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Acara, Türkiye, Yunanistan ülkelerinden sonra Mısır'dan Suudi Arabistan'a geçmiş ve geri dönüşte de aynı deniz yolunu kullanarak

⁸⁶ A.e., C. III, s. 380.

yolculuğunu 9 ay 9 günde tamamlamıştır. Seyahatin bitiş tarihi 14 Mayıs 1880'dir (4 Cemadissânî 1297).

Seyyid Muhammed Rıza Tabatabâî Tebrizî, Şeyhiyye tarikatindendi ve Mirza Şefi' Sıkatu'l-İslam'ın müridiydi. Mirza Şefi' ile beraber yolculuk yaptığı için, geçtikleri yerlerde bu şeyhin müritleri tarafından misafir edilmiş, bu sayede de seyahatleri oldukça rahat geçmiştir. Hatta bu yolculuğun tebliğ amaçlı yapılmış olduğu dahi söylenebilir.

Seyahatnamede zamanın karışıklıklarının ve buhranlarının tesiri görülmemektedir.

Eserde Trabzon, Samsun, İnebolu, İstanbul ve İzmir'den bahsedilmektedir.⁸⁷ Verilen bilgiler daha çok coğrafi ve demografik bilgilerdir. Adı geçen şehirlerin isimlerinin kökenleri, nüfusu, nüfus dağılımı, enlem ve boylamı, komşu şehirleri, okul, cami, liman ve hastane sayıları ve de İstanbul'un fethi hakkında bilgi vermiştir.

Seyahatnamenin İstanbul ile ilgili bölümünden yaptığımız alıntılar şöyledir:

“Âl-i Osman'ın bu şehri istilası hicrî 857 senesinde, Fatih Sultan Mehmed'in akıllıca fikirleri sayesinde olmuştur. “Belde-i Tayyibe”⁸⁸ İslambol'un fetih tarihidir. Sultan II. Murad'ın oğlu olan Fatih Sultan Mehmed, bu muazzam işi yaparken azmetti, Boğaz'ın Anadolu tarafından Rumeli'ye köprü kurarak geçti. Geçtikten sonra Konstantiniyye'yi muhasara ederek fethetti. Fetihden sonra “Fatih” lakabını aldı. 31 yıl hüküm sürdükten sonra hicrî 886'da vefat etti.

Şimdiki sultan, Sultan Abdülmecid'in oğlu Sultan Abdülaziz'in oğlu Sultan Abdülhamid Han'dır. Hicrî 1258 yılı Şaban ayında doğmuş ve hicrî 11 Şaban 1293 Cumartesi günü saltanat tahtına çıkmıştır. Ahmed'in *Ahbâru'd-duvel*⁸⁹ adlı eserinde Fatih Sultan Mehmed'in, Konstantiniyye'yi istilasından sonra Hıristiyanların mabedi ve muteber bir kilise olan Ayasofya'yı cami yaptığı, birçok mabed ve mektep inşa ve

⁸⁷ Harun Vehûmen, *Sefernâme-hâ-yi Hattî-yi Fârsî*, 4 c., Tahran, Neşr-i Ehteran, 1388 hş., C. I, s. 105-107.

⁸⁸ Ebced hesabına göre bu kelimelerin her harfine karşılık gelen rakamlar toplandığında İstanbul'un fethedildiği tarih olan 857 sayısı çıkmaktadır.

⁸⁹ Yazarın ve eserin tam ismi: Ebu'l-Abbas Ahmed bin Yusuf Sinan bin Ahmed ed-Dımaşkî el-Kara, *Ahbâru'd-duvel ve âsârî'l-uvel*.

saltanat kanunlarını icra ettiği, kısa zamanda memleketini büyüttüğü ve Akdeniz’de birkaç adayı ele geçirdiği yazmaktadır.

Yine Mekke ile İstanbul arasının 1380 buçuk mil olduğu ve Ebu Eyyûb Ensarî’nin kabrinin mezkûr Sultan zamanında Şeyh Şemseddin’in işaretiyle Kâğıthane semtinde keşfedildiği de yazmaktadır.

Şimdi bütün İslambol üç kısma ayrılmıştır: 1- İslambol, 2- Galata veya Beyoğlu, 3- Üsküdar.

İslambol (اسلامبول) lafzı Yunanca İstinpol’den (ایس تین پل) gelmektedir. Zamanla pol, bol olmuş, İstenbol (استنبل) şeklinde söylenmiştir.

Mevlana, *Mesnevî*’sinde bu lafza işaret etmektedir:

سواد شهر استنبل پدیدار
تعالی الله زمینی آسمان وار⁹⁰

“İstanbul şehrinin toprağı göründü.
Allah için ferah bir memlekettir.”

Osmanlılar Konstantiniyye’yi fethettikten sonra İslambol adını verdiler. “Bol” Türkçede çokluk anlamındadır...

Hulâsa bu noktanın mamur alanlarının toplamı, Boğaz’ın içindeki köyler de dâhil 82 mahalledir. Bu alanların en mamuru ise Beyoğlu semtidir. Firenk tarzında ve zevkli güzel yapılar vardır. Saltanat yapıları da askerî mühimmatla beraber bu mahallede yer almaktadır.

Galata ve İslambol arasına bir körfez⁹¹ girmiş. Burada iki tahta köprü var. Biri hicrî 1253 yılında, 1000 metre yüksekliğinde, 15 metre genişliğinde yapılmış. Diğeri hicrî 1260 yılında İngiliz şirketi tarafından yapılan demir bir köprü.⁹²

⁹⁰ Eserde bu beytin Mevlana’ya ait olduğu ve *Mesnevî*’de yer aldığı kaydedilse de yaptığımız araştırmalarda beytin kaynağına ulaşamadık.

⁹¹ Haliç.

⁹² Müellifin bahsettiği köprülerden birinin Galata Köprüsü olduğu açıktır ama eserde diğerrinin hangi köprü olduğu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Osmanlı ve Rus devletlerinin muharebesi bittiğinde birbirinden ayrılmış, şimdi (onu) tamir etmekle meşguller.

Geçenlerden, geçiş hakkı (ücreti) olarak on para metelik alıyorlar. Her gün buradan 1000 tümen elde edildiğini söylediler.

Beyoğlu semtindeki ihtiralardan biri tünel. Hicrî 1290 yılında inşa edilmiş. Geçiş kolaylığı açısından en iyi yollardan biri. Yine Beyoğlu, Bulvar ve İslambol arasında hicrî 1288 yılında yapılan tramvay var.

Boğaz'da Osmanlı Devleti'nin kendine ait vapurlarından başka, İttihat devletlerinin 256 tane şirket gemisi ticaretle meşgul bulunuyor.

Yine Marmara Boğazı'nda İngiliz Devleti şirketine ait 17 tane küçük mahalle vapuru, belli zamanlarda köprü'nün ağzından, Büyükdere dedikleri Boğaz'ın sonuna kadar gidiyor. Bunlara ilaveten o kadar çok yelkenli ve kayık var ki haddi hesabı yok...

...1296/1882 salnâmesinde yazıldığına göre İslambol'un 800.000 yerli, 700.000 yabancı sakini vardır. Şehir ahalisinin 3 kurur kadarı Rumlardan, Yunanlardan, Yahudilerden, Ermenilerden ve birkaç muhtelif din mensubundan oluşmaktadır.

Çok güzel binalar arasında 16 saltanat sarayı, 10 tane eski sultanların büyük camisi, 639 tane cami, 104 medrese ve kütüphane, 4 sibyan mektebi, 5 tekke, 104 kilise, 110 mahkeme, 270 karakol, 63 divan ambarı, 77 fabrika, 13 cephane, 123 eski zanaat yeri, 245 han yani kervansaray, 1076 çeşme, 170 ayazma, 49 geniş geçit, 155 hamam, 115 abdesthane ve şadırvan, 22 saathane, 6 misafir evi, 1 Türk tiyatrosu, 160 kahvehane, 28 matbaa, 55 şer'î mahkeme ve birkaç tane kıraathane vardır.

Bâb-ı Âli'de olan antika eserlerden biri büyük Divân caddesinde yer alan Çemberlitaş diye meşhur olan yüksek bir taştır. Bu taş, İslambol'un eski hükümdarları tarafından M.S. 330 tarihinde, Konstantiniye'nin putperestlik zamanlarında, şimdi Pamukkale olarak bilinen Frigya'dan nakledilmiştir ve üzerinde eski hat işlemleri vardır.

Diğeri Sultan Ahmed Camii yakınlarındaki Dikilitaş'tır. M.S. 372'de Roma İmparatoru Julianus, Mısır'dan getirterek buraya dikmiştir...

Bir diğeri Ayasofya Camii'dir ki büyüklük ve ziynet bakımından bütün camilerin üstündedir. Belki de bütün yeryüzünde böyle ziynetli bir mescit, bu mertebede bir cami yoktur. Hicretten önce 334 yılında inşa edilmiştir.

Ondan sonra Sultan Bayezid Camii vardır. Hicrî 903 senesinde inşa edilmiştir. Bundan başka Sultan Süleyman Camii vardır. Hicrî 965 senesinde yapılmıştır. Bundan başka birçok muteber cami vardır. Her birinde talebeler tahsil görmektedirler. Her birinin vakfı da vardır ve bu vakıflar talebelerle ilgilendiğinden, talebeler rahatça tahsilleriyle meşgul olmaktadır.

Medreselerin arasında muteber bir kütüphane var. Orada her tür kitap bulunuyor.

Devlete mahsus medreseler üç kısımdır. Bunların en meşhurları Reşidiye, İbtidaiye, Harbiye, Tıbbiye, İdadiye, Bahriye, Sanayi ve Mülkiye'dir.

Bu medreselerde öğrencilerin her biri çeşitli ilimleri tahsille meşgullerdir. Bunlardan başka kızlar için medreseler var. Küçük kız çocukları bu medreselerde 4 yıl boyunca aşağıdaki ilimleri tahsil ediyor, kemal derecesine ulaşıyorlar:

Birinci yıl: Dinî ilimler, ahlâk, faydalı bilgiler, Osmanlıca, matematik ve rika hattı.

İkinci yıl: Dinî ilimler, Arapça, Farsça, matematik, tarih, rika hattı ve terzilik.

Üçüncü yıl: Arapça, Farsça, Osmanlıca, imla, matematik, coğrafya, dinî ilimler, Türkçe okuma, tarih, rika hattı ve resim.

Dördüncü yıl: Dinî ilimler, Türkçe okuma, Arapça, Farsça, Osmanlıca, imla, matematik, coğrafya, dilbilgisi, tarih, rika hattı, resim.

Yabancı milletler ve medrese sayıları şu şekildedir: Rum, 77; Katolik, 9; Yahudi, 44; Bulgar, 30; Protestan, 11; Ermeni, 84.

Bütün bu yabancı medreselerde Osmanlı uyruklu 47.985 kişi de ilim tahsiliyle meşguldür.

Büyük Osmanlı Devleti, medeni devletler arasına katıldığından beri mülkün ve milletin terakkisininin, memleketin çocuklarına ilim ve fen

öğretiminden geçtiği ve medeniyet kanunlarının istikrarının bu yolla sağlanacağı hususunu çok iyi kavramıştır.

Bu yüzden her vilayette muhtelif ilim alanlarında (hizmet veren) çeşitli medreseler inşa etmiştir ve bunların masrafları çok fazladır. Devlet, yabancı ve yerliler için birkaç yerde hastane yaptırmıştır...

...Postane ve telgrafhane burada Osmanlı Devleti'ne münhasır değildir, her devletin postanesi ve telgrafhanesi vardır.

Edirne şehrine kadar bir demiryolu döşenmiştir. Oradan kara yoluyla diğer devletlere gidilmektedir.

İslambol şehrinde yangın tehlikesi söz konusudur. Aslında evleri tahtadan olan şehirlerin hiçbiri bu tehlikeden uzak değildir. Ahali çoğu zaman bu beladan asude değildir. Hafta boyunca bir-iki kere yangın çıkmaktadır.

Henüz bunun için hızlı bir çözüm bulamamışlar. Sadece biri Beyoğlu'nda, diğeri İslambol'da olan iki yüksek noktada iki uzun minare yapmışlar. Bunlar şehrin çoğu yerinden görülebiliyor. Buralarda her zaman bir bekçi hazır bekliyor. Hangi mahallede yangın çıkacak olsa yedi top atışı yapıyor, yangın hangi mahalledeyse o mahallenin alametini asıyor, tulumbacılar hemen o tarafa gidiyor ve suyla yangını söndürüyorlar.

Şimdilerde bir mahallede bir yangın çıkacak olursa, binayı yeniden taş ve tuğladan yapma emri vardır.

Osmanlı'nın bütün muteber şehirlerinde, beş vakit namaz vaktini bildirmek için evvel-i vakitte bir top atışı yapmaları güzel bir âdettir. Böylece halk haberdar olarak camilerde toplanmaktadır.

Osmanlı vilayetinin mezarı, daha önce de söylendiği gibi, çok hoş ve sefalıdır. Bâb-ı Âli mezarı, meşhur ve bilinen bir yer olan Üsküdar'da, selvi ve çam ağaçlarıyla dolu olan Seyyid Ahmed Deresi adlı yerdedir. İranlıların da defnedildiği yer buradadır.

İslambol'da hafta içi günlerde, belli yerlerde haftalık Pazar panayırı kuruyorlar. Halk o gün orada toplanıp alışveriş yapıyor. Şehrin ekonomisi açısından bu iyi bir düzenlemedir.”⁹³

⁹³ Vehûmen, *Sefernâme-hâ-yi Hattî-yi Fârsî*, C. I, s. 194-202.

5.8. Sefernâme-i Mekke (Tuhfetu'l-Haremeyn ve Saâdetu'd-Dâreyn) (1296/1879)

Seyahatnamenin müellifi Muhammed Masum, 1270/1856 yılında Şiraz'da dünyaya gelmiştir. Babası Mirza Zeynulabidin (lakabı Rahmet Ali Şah) Kazvinli dervişlerdendi. Naibussadr unvanı Muhammed Şah tarafından Rahmet Ali Şah'a verilmişti. Yine sonraları Nâsiruddin Şah'ın Muhammed Masum'a verdiği lakaptır.

Muhammed Masum, temel eğitiminden sonra 1278/1864'te Atabât'a⁹⁴ giderek orada seçkin üstatlardan medrese eğitimi almıştır. Dört yıl sonra fakirlik sebebiyle Şiraz'a geri dönmüştür. 1294/1880'de Isfahan'a, sonra Tahran'a gitmiş, Tahran'daki âlimlerden dersler almıştır. Nâsiruddin Şah'tan Naibussadr lakabını aldıktan sonra 1297/1883'te Hindistan'a gitmiştir. 1303/1889'da Gunâbâd'a giderek Molla Sultan Ali Gunâbâdî'ye bağlanmıştır. 1313/1899'da *Tarâiku'l-hakâik* adlı en büyük eseri basılmıştır. Kitap, mutasavvıf âlimlerin hal şerhlerini ve bazı öğütlerini içermektedir. Meşrutiyet hareketleri ortaya çıktığında desteklemiş, Muhammed Ali Şah ve meclis arasında meydana gelen savaşta bir tabuta saklanarak canını kurtarmıştır. Bir müddet Gurgan ve Gunâbâd vakıflarının reisi unvanıyla görev yapmıştır. Sonra Meşhed'e gitmiş ve 1344/1930 yılının Şaban ayında vefat etmiştir.

Masum Ali Şah Naibussadr-ı Şirazî, hal şerhi yazan âlimlerden ve de ârifler ve irfanî-felsefî düşünce tarihi mütehasşislerinden biridir. Bu alandaki en büyük eseri de daha önce belirttiğimiz gibi *Tarâiku'l-hakâik*'tir. Bu eser, hal şerhi alanında çok nefis ve değerli bir eserdir ve Masum Ali Şah'ın hem ailesinden aldığı tasavvuf temelini hem de tasavvufla iç içeliğini yansıtmaktadır.

Masum Ali Şah aynı düşünce yapısıyla hac yolculuğuna da çıkmış ve ele alacağımız seyahatnameyi yazmıştır. Yolculuğu 25 Şaban 1296'da (1879) başlamış, 4 Cemadissânî 1297'de (1880) sona ermiştir. Yol güzergâhı Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Acaristan, Türkiye, Yunanistan, Mısır ve Suudî Arabistan'dır. Aynı deniz yoluyla geri dönmüştür. Bu seyahatname tasavvuf kokusu ve rengi taşımaktadır ve de irfanî, felsefî, edebî, fikhî, tarihî ve toplumsal eleştiri ve hicivleri içermektedir. Masum Ali Şah bazı konuları seyahatnameye, yolculuk

⁹⁴ Atabât Kerbela, Necef ve Kâzimeyn için kullanılan isimdir.

bittikten sonra eklemiştir. Bazen de yazdığı diğer seyahatnamelere atıfta bulunmuştur.⁹⁵

İstanbul'a varınca şehirden, tarihinden ve tarihî mekânlarından bahsederken Osmanlı sultanlarını eleştirmiştir. İstanbul'un içinde bulunduğu durumu eleştirirken sorunun "İslâmî devlet ve millet"ın buna uygun davranmamalarında olduğunu söylemiştir.

Seyahatnamenin Trabzon'la ilgili olan bölümünde seyyah şu satırları kaleme almıştır:

"Trabzon, Osmanlı Devleti'nin güzel şehirlerinden biridir. Dağın eteğinde, Karadeniz'in kenarında yer alıyor. Güzel bağları, temiz binaları, lezzetli meyveleri, İslâmî camileri, Gürcü mabetleri, ruhu olan ve iç ferahlatan kaplıcaları var.

Halkın dili Türkçe ve geneli insanî kemallerden nasipsiz. Toprağı iyilik, havası rahatlık veriyor, eşkiyası kan döküyor. Suyu tatlı ve lezzetli, oyunları sevimli ve meclislerin neşesi."⁹⁶

Devamında Giresun ve Samsun'la ilgili şöyle yazmıştır:

"Giresun, aynı dağın devamında, güzel yapılı binaların olduğu mamur ve bayındır bir kasabadır...

...Samsun'un muhtasar bir pazarı var. Bir grup Azerbaycanlının da orada dükkânları var. Türkçeyi bilmek Rusya ve Osmanlı topraklarında çok işe yarıyor..."⁹⁷

Diğer seyahatnamelerde olduğu gibi burada da en fazla bilgi İstanbul hakkında verilmiştir:

⁹⁵ Vehûmen, *Sefernâme-hâ-yi Hattî-yi Farsî*, C. II, s. 17-22.

⁹⁶ A.e., C. II, s. 93-94.

⁹⁷ A.e., C. II, s. 94-95.

“Boğaz’a girerken geminin kaptanı sınır görevlisinden izin alarak rapor vermelidir. Bu boğazın bir tarafı Asya memleketine bağlıdır ve Karadeniz’den gelirse sol tarafta kalmaktadır. Osmanlı’ya ait olan bölgeye Anadolu diyorlar. Sağ tarafta kalan diğer taraf Avrupa’ya bağlıdır ve Osmanlı’ya ait olan bölge Rumeli diye adlandırılmaktadır. Boğaz’ın sonunda Marmara Denizi vardır. Akdeniz’e bağlanan bir göldür. Boğaz’ın birçok mevziinin belirli bir ismi vardır. Karadeniz’den ilk girilen yerin adı Kavak’tır; Anadolu Kavağı, Rumeli Kavağı. Çok büyük savaş gemileri Boğaz’dan rahatça geçiyor, nereye isteseler oraya gidiyorlar. Boğaz’ın iki tarafı boyunca da yabancı devletlerin, sultanlığın ve halkın yüksek yapıları ve bağlar var...

...İslambol’un hamamları meşhur ve güzelliğiyle biliniyor. Doğrusu hamam binası, hoş endamlı ve ay kaşlı hizmetçiler, mermer lavabolar, güzel görümlü göbek taşları, yabancıların olmadığı halvetler, kirli olmayan sıcak su ve soğuk su muslukları, ellerde güzel kokulu çiçekler, siyah saçlı boyunlar, temiz ve latif keseciler insanın bedenini rahatlatıp kalbini ferahlatıyor, her an gamze ve nazla söz söyleyip gülüyor ve bir gönlü çalışıyorlar.

Hamamcının ücreti isteyenin himmetine ve arz edenin kıymetine bağlıdır. Meşhur deyimdeki gibi: “Hiçbir ucuzluk sebepsiz değildir ve pahalılığın da bir hikmeti vardır.”⁹⁸

Müellif, seyahatnamesini yazarken beyitlere de yer vermiş, ara ara konuyla uyumlu beyitler zikretmiştir.

“Ve İslambol’un suyu çoğunlukla yağmur suyudur. Beyoğlu mahallesine ve etrafındaki mahallelere gelen su, zahiren dört-beş fersah kadar uzaklıktadır. Birkaç dereye set çekmişler, su orada toplanıyor ve toplanan bu su çeşmelerden geliyor.

Bunlar arasında birbirine yakın iki dere var. Birisini Sultan Selim’in annesi Mihrişah Sultan, 1211/1797 yılında yaptırmış, diğerini Sultan Mahmud 1255/1841 yılında yaptırmıştır. İkisinin de uzunluğu

⁹⁸ A.e., C. II, s. 97-100.

derenin boyundadır. Yaklaşık 70 arşın. Bu setlerin köşeleri yukarılarda 8 arşın kadardır. Dışı mermerdendir. Dereye de yol üzerinde 20 çok büyük kemer inşa etmişlerdir. Her kemerin 4 arşın uzunluğu vardır. O setlerin suyu kemerlerin üzerinden geçerek Beyoğlu'na gitmektedir. Bütün bu kemerler taşlar ve tuğlalarla örülmüştür.”⁹⁹

Muhammed Masum Şah seyahatnamesinin bir bölümünde Osmanlı'yı, hazineyi iyi yönetemediğini ve Ayasofya gibi tarihî bir esere gerekli ihtimamı göstermediğini düşünerek eleştirmiştir. Bu eleştirilerin bir parçası şöyledir:

“İslam devletinin ve milletinin vekilleri, bu zamanda himmet göstermedikleri için ne bütün işlerde Hz. Hâtemu'l-Enbiyâ'nın kanununu uygulamaktadırlar, ne de Napolyon'un yasasını. İslambol memleketinin ve İslam'ın ahkâmı gitgide hünsa¹⁰⁰ olmuş ve halk hastadır. Her yerde vahdaniyet hali görülmeyecek olursa hiçbir şekilde intizama ve düzene ulaşılamayacağı açıktır.

Peki. İslambol'un iyi ordugâhları var ve fevkalade askerleri, muteber eczaneleri. Gittik gördük. Çok makul, temiz, arif derecesinde müeddep vezirleri var. Öyle ki insan cevap vermekten aciz oluyor. Şimdi soruyoruz askeriye bu fevkalade masrafların yapılması eğer sınırların korunması içinse artık bir sınır kalmamış, kalmışsa da makam-mevki sahibi Hıristiyanlar kendi milletleriyle bir olup resmî kanuna karşı savaşmayacaklardır.

Askeriyenin vezirleri Gürcü ve Çerkez soyundan oldukları için fitrî muhabbetleri, garazsız şekilde kuralları uygulamalarına engel olmaktadır. Nitekim Ruslarla ve Yunanlarla savaşta birçok kereler tecrübe edildi. Eğer maksat dâhilî hudutların korunması ise eşkiyaların def ve isyan edenlerin tembih edilmesi için elbette lazımdır...

...Vakıflar vezirine sormak lazım; Ayasofya Camii ki meşhur yapılandı ve 1300 yılı aşkın süre önce taştan yapılmış, put tapınağı ve büyük bir kilise imiş ve İslam'ın kuvvetiyle Fatih Sultan Mehmed'in

⁹⁹ A.e., C. II, s. 102-103.

¹⁰⁰ Hünsa çift cinsiyete sahip kişilere verilen isimdir. Müellif, Osmanlı'da müşahede ettiği ikilem için bu şekilde değişik bir benzetme yapmıştır.

İslambol'u fethinden sonra büyük bir cami ve mabet olmuştur, neden tamir etmiyorlar ve giderek viran olmaya yüz tutmuş?...

...Doğrusu eğer İslambol bundan daha fazla harap olmadıysa kendi zafî kabiliyetindedir yoksa hariçten ve dâhilden burayı ve diğer İslam mülkünü daha fazla harap etmek için uğraşamamışlardır. Nizam ve tıp ilminde yabancı muallime muhtaç olduğumuz gibi iki gün sonra ekmek ustası olarak da Firenk muallim gelir. Zira görüşlerin hepsi onların adıyladır. Eğer Berlin, Londra ve Paris gibi büyük şehirlere harcanan zamanın onda biri buraya harcansaydı İslambol'un hakikatinin ne olduğu anlaşılırdı. Oysa şimdi Allah'ın ormanı...

صلاح مملکت خویش را خسروان دانند
گدای گوشه نشینی تو حافظا مخروش¹⁰¹

“Memleketin salahını padişahlar bilirler.
Sen bir köşede oturan bir sufisin. Ey Hâfız! Coşma.”

Her gürühtan ve her memlekette millet burada sakindir. İranlılar
3000 kişi kadardılar...¹⁰²

Seyyahın İzmir hakkında yazdıklarından ufak bir parçayı da aktararak bu seyahatnameyle ilgili bölümü bitiriyoruz:

“Buranın dağlarında kar bulunuyor, alıp şehre getiriyorlar. Limonlu şerbeti karla beraber getirdiler, içildi. İslambol kadifesini ve mendilini ve de bazı kapları burada yapıyorlar. Bazı ihrama mahsus dikilmemiş kumaşları da hacılara özel dokuyorlar. Getirdiler ve bazıları bunlardan aldılar.”¹⁰³

¹⁰¹ Hâfız-ı Şîrâzî, **Dîvân**, Yay. haz. Rızâ Kâkâî Dehkurdî, 3. bs., Tahran, İntişârât-ı Kaknus, 1380 hş., s. 238.

¹⁰² Vehûmen, **Sefernâme-hâ-yi Hattî-yi Fârsî**, C. II, s. 103-105.

¹⁰³ A.e., C. II, s. 111-112.

5.9. Delîlu'l-enâm Fî Sebîli Ziyareti Beytullâhi'l-harâm ve'l-Kudsü's-şerif ve Medînetu's-selâm (1297/1880)

Seyahatnamenin müellifi Husâmussaltana, Abbas Mirza'nın on üçüncü oğlu, Ferhad Mirza'nın kardeşidir. 1233/1809 yılı Rebiussâni ayında doğmuş, 1300/1886 yılının Cemâdilevvel ayında vefat etmiştir. Hicrî 13. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan en seçkin Kaçar simalarındandır. Ömrünün sonuna dek birçok makama atanmış, çeşitli eyaletleri yönetmiştir. Hayatındaki en önemli hadise Herat'ın fethidir. Bazı gelişmeler, Herat'ın İran'dan ayrılmasına yol açmıştır ama Husâmussaltana bu hikâyenin kahramanıdır. Husâmussaltana hakkında, Abbas Mirza'nın en kuvvetli ve en seçkin çocuğu olduğu söylenmektedir. Atandığı görevlere bakılarak böyle olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁴

Bilindiği kadarıyla Husâmussaltana kendisinden geriye başka eser bırakmamıştır. Ancak sadece bu eserin kendisi bile onun zekâsını, döneminin edebiyat, sanat, siyaset ve toplumsal meselelerine bir ölçüde aşına olduğunu göstermektedir. Elbette Husâmussaltana'nın seyahatnamesi, kardeşi Ferhad Mirza Mutemeduddevle'nin seyahatnamesiyle kıyaslanamaz. Husâmussaltana'nın da seyahatnamesi günlük şeklindedir ama her gün yaşadığı olayları kendi yazmamış, yardımcısına yazdırmıştır. Bunlar müsvedde şeklinde bir araya toplanmış, daha sonra bir başkası tarafından temize çekilmiştir.¹⁰⁵

Husâmussaltana'nın seyahatnamesinde tezimize konu olan bölüm, Karadeniz'e varıp bir Fransız gemisine binmesiyle başlamaktadır. Önce Karadeniz'le ilgili kısaca bilgi vermektedir. Örneğin renginin siyaha çaldığını, çok derin bir deniz olmadığını ve denizde med-cezirin gerçekleşmediğini söylemektedir. Ayrıca suyu az tuzlu olduğundan Karadeniz'den çıkarılan balıkların pek lezzetli olmadığını iddia etmektedir.

¹⁰⁴ Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. IV, s. 9-13.

¹⁰⁵ A.e., C. IV, s. 15.

İstanbul'a vardıklarında, İran'da hüküm süren Kaçarlar hanedanından ve devlet erkânından oldukları için Osmanlı Devleti teşrifatçı başı, mütercimi ve İran Konsolosluğu üst düzey yetkilileri tarafından karşılanmışlardır. Sultan Abdülmecid Han'a ait Göksu imaretinde ağırlanmışlardır. Seyyah, ayrıntılı biçimde bu yapıyı anlatmıştır. İstanbul'da kaldıkları süre boyunca Göksu'da güzel biçimde ağırlanmışlardır.

Seyyah Boğaz'ı şöyle anlatmaktadır:

“İslambol Boğazı tabii bir boğazdır. Karadeniz'in suyu son derece süratle bu boğazdan geçerek Akdeniz'e ve Marmara'ya gider. Boğazın uzunluğu iki fersahtan fazladır ve genişliği bin arşındır. Derinliği on arşın ile yirmi arşın arasında değişmektedir. Bazı yerlerde ise 100 arşındır. Gece ve gündüz büyük gemiler boğazda hareket ederler. Küçük-büyük, bacalı-bacasız gemiler hazır bekliyorlar, ücret karşılığında insanları taşıyorlar. Bacalı küçük vapurlar, boğazda hareket etmek için muteberler ama bacalı olmayan kayıklar tehlikeliler. Ufacık bir dalgada batma ihtimalleri var. Geceleri boğazdan geçen büyük vapurlar, birbirlerine çarpmamak için kırmızı ve yeşil ışıklar yakıyorlar. Bunlar uzaktan görülüyor. Boğazın güneyinde hava sıcak, zira güney rüzgârı karadan geçiyor. Bu rüzgâra lodos diyorlar. Kuzeyindeki hava ise soğuktur, zira rüzgârı denizden geçmektedir. Buna da poyraz diyorlar. Karadeniz'den gelirken İran tarafında kalan boğazın güney tarafına Anadolu Hisarı diyorlar. Asya toprağıdır, Tahran'a ve Çin'e kadar uzanır. Kuzey tarafına ise Rumeli Hisarı diyorlar. Avrupa toprağıdır. Boğazın iki tarafındaki sahil inişli-çıkışlıdır. Vekiller, eşraf ve diğerleri, devlet imaretleri ve güzel camileri (boğazın) iki tarafında, suyun kenarına inşa edilmiştir. Çok sefalıdır ve hiçbir vilayette bu vaziyette, suyun iki tarafında imaretler görülmemiştir. Bu vaziyet İslambol Boğazı'na mahsustur. Çokça selvi ve çam ağacı vardır. Selvilerin çoğunu kabristanlara dikmişlerdir. Çok sefalı görünmektedirler. Rumeli tarafı, Anadolu tarafından daha muteberdir. Zira Sultan hazretleri ve saltanat mensupları Rumeli tarafında sükûnet etmektedirler. Saltanat imaretlerinin çoğu da bu taraftadır. İslambol eşrafı, elçiler de yayla mevsiminde bu tarafa gelirler. Şehit Sultan

Abdülaziz'in validesi ve azledilen Sultan Murad da bu tarafta ikamet etmektedirler.

Bu tarafta olan meşhur imaretlerden biri Çırağan Yalısı'dır. Sultan Mahmud yaptırmıştır. Bir diğeri Dolmabahçe Sarayı'dır ve Sultan Abdülaziz yaptırmıştır. Buna Beşiktaş da demektirler. Zira o mahallede bulunmaktadır. Biri de Yıldız imaretidir, Sultan Abdülmecid Han hazretleri orada idiler. Abdülmecid Han'ın kızı Fatma Sultan'ın yalısı, Reşid Paşa imareti, İran büyükelçisi Muînulmulk'un yalısı ve diğerk devletlerin elçilerinin imaretlerinin hepsi çok güzeldir. Anadolu tarafındaki meşhur imaretlerden birisi Beylerbeyi imaretidir ve aynı isimli mahallede yer alır. Şehinşah hazretleri, ilk Firengistan seyahatinde bu imarete ağırlanmıştır. Diğerk bir imaret, bizim kaldığımız Göksu imaretidir. Eski Osmanlı sultanlarının kaldığı metruk Eski Saray imareti vardır. Bir tepede yer alır, etrafı sağlam duvarlarla çevrilidir.”¹⁰⁶

Seyyah devamında evlerin çoğunun tahtadan yapılmış olmasından dolayı sık sık yangın çıktığından da bahsetmektedir. Yeni çıkan kanunla yeni yapılan evlerin taştan ve tuğladan yapılmasının şart koşulduğunu anlatmaktadır. Deniz kenarlarındaki evlerin çoğunun tahtadan yapılmasının sebebi olarak, bu tür bölgelerde taş bulmanın zorluğunu göstermiştir.¹⁰⁷

Sonrasında seyyahımız İstanbul'un fethinden bahsetmiş ve İstanbul ile ilgili şu bilgileri vermiştir:

“Bu şehir üç beldeye ayrılmıştır. Biri Beyoğlu'dur ve burada Ermeniler ve Firenkler oturmaktadır. Biri İslambol'dur ve burada Müslümanlar oturmakta, Ermeniler ve diğerkleri de ticaret yapmaktadırlar. Beyoğlu ve İslambol mahalleleri arasında demirden bir köprü yapmışlar. Sekiz yüz adım uzunluğunda, otuz arşın genişliğindedir. Son derece sağlam yapılmış ve gece-gündüz insanlar bu mahalleden o mahalleye geçiyorlar. Köprünün üstünden fayton ve at arabası da geçiyor. Günde yaklaşık bin tümen köprü geçiş ücreti toplanıyor. Bir kişiden yarım şâhi

¹⁰⁶ A.e., C. IV, s. 67-68.

¹⁰⁷ A.e., C. IV, s. 68.

giderken, yarım şâhi dönerken alıyorlar. Diğer mahalle de Üsküdar'dır. Sultan'ın eski imareti Eski Saray¹⁰⁸ oradadır. İslambol şehri (benzeri) dünyanın hiçbir yerinde yoktur...¹⁰⁹

Husâmussaltana, Dolmabahçe Sarayı, Beylerbeyi Sarayı ve Çırağan Yalısı hakkında sade ve akıcı dile sahip ayrıntılı açıklamalar ve betimlemeler yapmıştır. Saray değil de yalı demeyi tercih ettiği Çırağan hakkında şöyle söylemiştir:

“Çırağan Yalısı imareti Rumeli tarafındadır ve Sultan Mahmud yaptırmıştır. Bu imaretin duvarlarının, sütunlarının ve merdivenlerinin çoğu mermerdir. Bu mermerler Marmara Denizi'nden çıkarılmıştır. Siyah çizgileri vardır ve pürüzlüdür. Yerler ve sütunlar çoğunlukla tek parçadır. Çok güzel ve sefalı bir imarettir. Harap olan yapı Sultan Abdülaziz döneminde restore edilmiştir. İmaretin içinde mermerden yapılmış çok güzel bir hamam da var. Orada hamamlar imaretlerden uzak değildir, imaretlerin içindedir. Satırları, odaların satırlarıyla eşittir. Hamamların altı boştur. Dışardan yakıyorlar ve hamamın taşları ısınıyor. Sıcak su musluklarını açtıklarında hamamın havası daha da sıcak oluyor. Muslukların kaynağı hamamın arkasındadır. Orada suyu ısıtıyorlar. Küçük ve büyük mermer havuzları var. Musluklar açıldığında birinden sıcak su geliyor, diğerinden soğuk su. Bu imaretin karşısında bir bahçe var, ikisinin arasında ise sokak. Sokağın üzerine bir köprü yapmışlar. Sultan, haremiyle beraber oradan geçerek bahçeye gidiyor. Bu bahçede birçok vahşi hayvan var. Birkaç tane aslan, güzel renkli tavus kuşları ve papağanlar, Avustralya'nın altın renkli sülünleri, Afrika, Hindistan ve Çin sülünleri bu bahçede bulunuyor. Bir de kaplan var. Bu kaplanın vücudunda siyah çizgilerin yanı sıra beyaz benekler de var.”¹¹⁰

Husâmussaltana Osmanlı Sultanlarının nesebinden de bahsetmiş, tahta çıkış yılları ve saltanat süreleri hakkında bilgi vermiştir. Kardeşi Ferhad Mirza

¹⁰⁸ Adı geçen saray, şimdiki Selimiye Kışlası'nın olduğu yerdeydi. Bu saray günümüze ulaşmamıştır.

¹⁰⁹ Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. IV, s. 68-69.

¹¹⁰ A.e., C. IV, s. 71-72.

İtimâdussaltana gibi kendisi de Sultan tarafından davet edilmiştir. Kendisi Yıldız Sarayı'nda nazik bir şekilde ağırlanmış, iki devletin ittihadını arzuladıklarını Sultan'a bizzat arz etmiştir.

Seyyah İstanbul'daki büyük camileri kendine has üslubuyla tek tek betimlemiş, tarihini ve kullanılan malzemeleri anlatmıştır. Daha sonra misafir edildiği yerlerden, bu misafirliklerde birlikte olduğu kişilerden ve nasıl ağırlandığından bahsetmiştir. Bu davetlerin arasında, gittiği bir medrese hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Öğleden sonra Münif Paşa'yla vaziyetini mülahaza etmek için Beyoğlu'ndaki bir devlet medresesine gittik. Çok güzel bir medreseydi. Bahçesinin iki tarafına da ağaçlar dikmişlerdi. Alt ve üst katlarında birçok odası vardı. Medresenin yöneticisi olan Yunanlı Gorce Paşa, medreseye girdikten sonra bizi karşılamaya geldi. Önce beni kendi odasına götürdü. Divana oturduk, kahve içildi. Bu medresede öğretilen Fen Bilimleri ve diğer bilimlerin suretini yazıp odaya koymuşlardı. Hepsini mülahaza ettim. Sonra medrese müdürüyle beraber öğrencilerin kaldıkları odalara gittik. Beş geniş oda vardı. Demir divanları sırayla dizmişler, yatak-yorganlarını oldukça güzel sermişlerdi. Sonra başka bir odaya gittik. Fransızca öğrencileri yazmakla meşguldüler. Bazıları kitaba bakarak yazıyorlardı, bazıları dışarıdan. Sonra öğrencilerin resim sanatıyla uğraştığı diğer bir odaya geçtik. Üstadın verdiği örneğe bakarak resim çiziyorlardı. Sonra Fransızca ve diğer hatları çok iyi yazmalarıyla meşhur olan öğrencilerin sınıfına girdik. Güzel hattıyla bilinen bir öğrenci, tahtanın kenarında durarak birkaç satır, Türkçe ibareleri Farsça hattıyla yazdı. İçeriği bizim gelişimize teşekkür idi. Biz de onlara sevgi gösterdik, sonra başka bir odaya geçtik. Orada tıbbî malzemeler, madenî taşlar, hayvanlar ve diğer şeyler vardı. Bir insanı ve birkaç hayvanı şerh etmişlerdi (incelemek için parçalara ayırmak). Odanın ortasında bir de devasa bir balık gördük. Başu bir masa büyüklüğündeydi ve yetmiş adet kaburgası vardı. Ondan sonra bahçeye geldik. Medrese kapısının sol tarafındaki büyük bir odaya gittik. Bir grup çocuk jimnastik dersindeydi. Sandalyenin üzerinde oturup bir müddet izledik...”¹¹¹

¹¹¹ A.e., C. IV, s. 80-81.

Husâmussaltana, birkaç gün sonra Bebek'teki Amerikan okuluna gidiyor. Bu okulla ilgili izlenimlerini şöyle anlatıyor:

“Yemekten sonra Bebek mahallesindeki Amerikan medresesine gittik. Çok güzel bir medreseydi. Geçitlerinde demir sütunlar vardı ve dört yüz öğrencisi vardı. Önce kütüphane odasına gidip baktık. Sonra fonograf odasına geçtik. Kulak yapısını inceleyerek bir alet icat etmişler. Kişinin lehçesini ve sesli kelimelerini bu aletle kayıt ediyorlardı, sonra alet aynı lehçeyi ve sesi geri veriyordu. Sanki o kişinin kendisi konuşuyor gibiydi. Bu alet de yabancı sanayidendi. Sonra başka bir odaya gittik. Orada bütün kuşların ve vahşi hayvanların ölüsünü özel ilaçlarla korumuşlardı. Üzerine hayvanların izi çıkmış olan bazı taşları mülhaza ettik. Bir de bazı hayvanların kemikleri vardı. Söylediklerine göre bunlar Nuh tufanından önce yaşamış olan, şimdilerde izine rastlanmayan hayvanlardı. Sonra öğrencilerin dersine katıldık. Bir araya toplanmışlardı. Bir kâğıda Avrupa hattı ve ibareleriyle yazı yazmışlardı. Medrese müdürü okudu, biri de tercüme etti. İçeriğinde teşrif ettiğimiz için bize teşekkür ediyorlar, gelişimizin kendilerini teşvik ettiğini söylüyorlardı...”¹¹²

Seyyah bu ziyaretin ardından birkaç saat sonra Hac yolculuğuna devam etmek üzere hareket ediyor. Marmara Denizi, Gelibolu ve Çanakkale'den geçiyorlar. Çanakkale'yle ilgili olarak buranın kilden yapılan çanaklarıyla meşhur olduğu, buldukları gemiye bu çanaklardan getirip sattıkları bilgisini veriyor.

Dönüş yolunda bu sefer İzmir'e de uğrayarak tekrar İstanbul'a geliyorlar. İzmir'le ilgili yazdıkları arasından şu cümleleri seçtik:

“İzmir şehri güney batıda yer almaktadır. Yunanlılar buraya “Simirne” derler. Üç mahallesi ve iki yüz bin nüfusu var. Çoğunluğu Rum'dur, bunlar Ruslarla aynı dindendirler. Şehirden Burunabad yaylası arası dört mildir ve şimendiferle giderek on dakikada ulaşırlar. Burada çok fazla narenciye ağacı vardır, özellikle ekşi limon çoktur. İzmir'de

¹¹² A.e., C. IV, s. 82.

güzel selvi ağaçları görülmektedir. Firenk âdetince kabristanlara dikmişler. Caddenin kenarında dükkânlar ve kahvehaneler var. Kadın-erkek gelip oturuyorlar.”¹¹³

Husâmussaltana, İstanbul’a vardığında Hac’dan dönmüş olduğu için yoğun biçimde Osmanlı ve İran’ı temsil eden üst düzey yetkililer tarafından ziyaret edilmiştir. Sultan tarafından Yıldız Sarayı’nda akşam yemeğine davet edilmiştir. Yemekten sonra iki saat kadar sohbet ettiklerinden bahsetmiş ama içeriğini anlatmamıştır. Memnun biçimde Sultan’ın yanından ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Husâmussaltana günlerini elçilikte, sıradan bir şekilde geçirmiş veya iade-i ziyarette bulunmuştur. Genelde resmî görüşmeler yapmıştır. Bir gün Kâğıthane’ye gitmişlerdir. Kâğıthane’nin insanların gezmeye geldikleri, dereleri olan, yeşilliği bol ve havası güzel bir yer olduğunu söylemiştir. Gitmeden birkaç gün önce Sultan tarafından bir kez daha vedalaşmak için huzura çağrılmıştır. Buharlı vapurla yalya giderken vapurun bozulup hareket etmemesinden dolayı biraz heyecan yaşamışlardır. Ertesi gün Eyüp Sultan’a gitmiştir. Kısaca gördükleri, Eyüp Sultan’ın kim olduğu, orada bulunan cami, kabri ve camiyi kimlerin yaptırıp restore ettirdiği hakkında bilgi vermiştir.

Hava muhalefetinden dolayı gidişi birkaç gün ertelenen Husâmussaltana’nın seyahatnamesinde tezimizi ilgilendiren bölüm burada sona ermektedir.

5.10. Sefernâme-i Mekke-i Muazzama (1299/1882)

Bu seyahatnamenin müellifi olan Mirza Abdülhuseyn Han Mirpençe Afşar, Urumiye’nin Afşar Urumî ilindendir. I. Şah Abbas zamanında bu il (ایل), Kelb Ali Sultan İmanlu Afşar emirliğinde bu bölgelerin sınırlarını korumak için Horasan’dan Azerbaycan’a ve özellikle de Urumiye’ye gitmişlerdir. Bu yer değişimine sebep olan I. Şah Abbas’ın fermanının orijinali günümüze dek ulaşmıştır. Yer değişiminde komutan derecesinde görev yapanlardan biri de Mirza Abdülhuseyn Han Mirpençe’dir. Kendisi hakkında Kaçar kaynaklarında çok az bilgi vardır. Eserde de

¹¹³ A.e., C. IV, s. 280.

kendisinden, yaşamından ve mesleğinden çok az bahsetmiştir. Mirpençe unvanı, *Dehhuda Sözlüğü*'ne göre sertipten yukarı, tümen komutanlığından aşağı bir mevkidir. Mirpençe'nin mürşidi Mirza Ebu'l-Kâsım Urumî'dir. Mirpençe, İstanbul'da mürşidine katılmış, Irak'ta Atabât ziyaretinden sonra ondan ayrılarak Urumiye'ye gitmiştir.

Mirza Abdülhuseyn Han Afşar, seyahatine 25 Şaban 1299'da (Ocak 1882) Tahran'dan yola çıkarak başlamış, 18 Cemadissani 1300 yılında Tahran'a dönerek bu seyahatini tamamlamıştır. On ay yedi günlük bu seyahatnameyi günlük şeklinde yazmış ve bu süre içinde bir gün dahi atlamamıştır. Osmanlı'da geçirdiği günleri, Osmanlı'nın kamerî takvimine göre kaydetmiştir. Seyahatnamede bununla ilgili şöyle yazmıştır: "Ramazan Bayramı'dır. İran takviminde Salı, Ramazan'ın son günü olarak kaydedilmişse de İstanbul'da bugünü bayram ilan ettiler. Bendeniz de günlüğün tarihini buna göre yazmak zorundayım."

Müellif asker olduğu için, askerlere has olan ahlâk ve karakterin, sahip olduğu bakış açısını etkilediği görülmektedir.¹¹⁴

Seyahatnamenin bazı bölümlerini aşağıda naklediyoruz:

"25 Ramazan Perşembe:

...Trabzon şehri bir dağın üzerine kurulmuş, suyun kenarından dağın başına kadar evle dolu. Bütün yapıların pencereleri, Karadeniz'i tamamen görebilecekleri şekilde denize doğru açılıyor. Çok güzel bir şehir."¹¹⁵

"29 Ramazan Pazartesi:

İslambol'u yazarak anlatmak istesem bu asla mümkün değil, insanın kendi gözleriyle görmesi lazım. Boğaz, doğudan batıya kadar çekilmiş bir dere gibi; etrafı dağlarla çevrili arası suyla dolu bir dere. İslambol'da suyun kenarından başlayarak dağın tepesine kadar yerleşilmiş. Dağ çok yüksek değil. Aslında her iki taraf küçük birer dağdır. İslambol'un başlangıcı olan boğazın evvelinden Kâğıthane'ye ve

¹¹⁴ Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. IV, s. 439-455.

¹¹⁵ A.e., C. IV, s. 503.

Üsküdar'a kadar bacalı gemiyle iki saatlik yoldur. Dağın o tarafı da bu tarafı da tümünden yerleşim yeridir. Boğazdan İslambol'a kadar bir saat yol sürmektedir. Sol tarafta dağ bitmekte, Karadeniz ve Akdeniz orada birbirine karışmaktadır. Dünyaya, buradan yol gitmektedir. Buradaki burun Asya'nın sonudur. Burnun karşısında bir dağ var ki Avrupa'nın başlangıcıdır. Asya tarafına Anadolu ve Üsküdar diyorlar, Avrupa'ya ise Rumeli...

1 Şevval Salı:

Bugün Ramazan Bayramı. İran takviminde Salı, Ramazan'ın son günü olarak yazılmışsa da İslambol'da bugün bayram ilan ettiler. Bendeniz de günlüğün tarihini buna göre yazmak zorundayım.

...Bugün bayram olduğu için İslambol'da acayip bir hareketlilik var. Yüce Sultan'ın sakin olduğu yer Beşiktaş mahallesinde olduğundan, orada Bayram Selamlığı kurmuşlar. İslambol'da bayramlarda üç gün boyunca namaz vakitleri top atışı yapılması âdeti var. Öğle namazı vaktinde çokça top attılar; aynı şekilde ikindi namazı vakti, akşam namazı vakti, yatsı namazı vakti ve sabah namazı vakti çokça top attılar.”¹¹⁶

Seyyah, İstanbul'u anlatırken Galata Köprüsü'nden de bahsetmiştir. Köprünün sağlamlığını detaylarıyla anlattıktan sonra her geçiş için bir kuruş ücret alan görevlilerle ilgili duyduğu bir yolsuzluk hikâyesine de yer vermiştir. Görevlilerin cebi olmayan beyaz giysiler giymelerinin sebebinin, sadece avuçlarına sığan miktarda para toplamaları ve bunu hemen götürüp amirlerine teslim etmeleri için olduğu kendisine söylenmiştir.

“Dediler ki: Bundan birkaç yıl önce bu para toplayanlardan biri, dışardan biriyle ortak olmuştu. Köprünün üzerinde duran ve halktan para alan memurda toplanan para fazlalaştığında, ortağı köprüden geçerken para verme bahanesiyle memurun topladığı bütün paraları alıp götürüyordu. Bir günde defalarca bunu tekrarlıyorlardı. Akşam memur işi bitince ortağının yanına gidiyor, bu şekilde topladıkları paraları

¹¹⁶ A.e., C. IV, s. 505-508.

aralarında paylaşıyorlardı. Bir müddet sonra amirlerden biri bu olaydan haberdar olunca böyle bir çözüm yolu ürettiler.”¹¹⁷

Seyyah daha sonra İstanbul’un hamamlarını anlatmıştır:

“2 Şevval Çarşamba:

Uyanıp hamama gittim. İslambol hamamlarının benzeri hiçbir vilayette yoktur. Hamamın zeminindeki bir arşın genişliğinde ve iki arşın uzunluğundaki taşların her birini öyle bir şekilde birleştirmişler ki arasına bir kıl dahi girmiyor. Çok berrak ve düzgün yapmışlar. Hamamda duvarların kenarına bir kür su alan taş havuzları yerleştirmişler. Havuzdan yarım arşın yukarda, duvara iki musluk monte etmişler. Birinden soğuk, diğerinden ise çok sıcak su akıyor. Havuzun kenarına da bakır bir tas koymuşlar. Bir şahıs içeri girdiğinde o havuzlardan birinin kenarına oturuyor. Havuzun kenarında biri oturduğu sürece bir başkasının gelip o havuzun kenarına oturma veya havuzun suyundan bir tas su alma izni yok. Dört bâb halveti var. Her halvette bu havuzlardan ve musluklardan üç tane bulunuyor. İçeri giren kişi bir havuzun kenarına oturuyor. Genç tellakları var, biri geliyor kişiyi keseliyor ve sabunluyor. Burada saç kestirmek, kına sürmek ve uyumak yasaktır.

Güzel bir hamam sefasından sonra üzerimi giyindim, eve geldim, ikinci vakti deniz kenarına gittim, biraz izledikten sonra eve geri döndüm.”¹¹⁸

Mirza Abdülhuseyn Han, 4 Şevval Cuma günü Beşiktaş’a gidip Sultan’ın halkı selamlama merasimini izliyor.

“Öğlene yarım saat kala fayton çağırdık. Beşiktaş’a Sultan hazretlerini izlemeye gitmek istedik. Sultan hazretleri Cuma günleri menzilinun yanındaki camiye teşrif ederek namaz kılmaktadır... Oraya vardığımızda Sultan’ın kapısının ağzındaki korkuluğun kenarında

¹¹⁷ A.e., C. IV, s. 508-509.

¹¹⁸ A.e., C. IV, s. 509.

durduk. Korkuluğun kenarında küçük bir cami vardır. Sultan oraya gelip namaz kılmaktadır. Bir sürü Firenk ve Rum faytonları, kadın-erkek dolu halde temaşa için gelmişlerdi. Korkuluk boyunca dört bölük asker durmuş, kimsenin geçmesine izin vermiyordu. Seyredenler askerlerin arkasında durmuşlardı. Sultan'ın evinin olduğu bahçenin kapısı yarım saat sonra açıldı. Sultan hazretleri beyaz bir atın üzerindeydi. Otuz kırk Rum emiri ve ileri rütbeli çalışan, Sultan'ın önünde yaya geliyorlardı. Sultan kapıdan dışarı çıkınca kalabalık nizamî selam verdi ve bando çaldı. Sultan'ın kendisi caminin kapısına dek eliyle halka selam verdi ve caminin içine girdi. Kalabalık dağıldı. Bendeniz de geri döndüm.”¹¹⁹

Seyyah, Galata köprüsünün altından geçmek için bacalı gemilerin bacalarını aşağı eğdiklerini görünce çok şaşırıldığını anlatmıştır. Aynı gün Mirza Mulkum Han ile İran elçisinin İstanbul'daki yazlık bağına gitmişler, günlerini orada geçirmişlerdir.¹²⁰

Seyyah Ayasofya Camii'yle ilgili şunları yazmıştır:

“Bir saat sonra fayton getirdiler ve Mirza Aka ile faytona binip Ayasofya Camii'ni görmeye gittik. Kapının ağzında faytondan indik ve camiye girdik. Allah için çok güzel bir camidir. Bendeniz bu camiye anlatmaktan acizim. Çok büyük ve çok yüksek bir kümbeti var. 110 adet taş sütunu var ve bunların çoğu semak taşındandır. Her biri çok uzun ve kalındır. Yukarı ve aşağı bütün duvarlarına elvan taşı yerleştirmişler. Sütunların yukarisini ve kitabeleri öyle işlemişler ki sanki Şiraz kakması. Caminin bütün kışlıklarında ve üst katlarındaki zemini, çok iyi ve büyük mermerlerle kaplamışlar. İki adet çok büyük mermer taşından işlemeli sürahiyi caminin bir tarafına koymuşlar. Yukarıda, geldiklerinde namaz kılmaları için Rum sultanlarına tamamen mermerden bir yer yapmışlar. Yukarıyı ve aşağıyı tafsilatlı biçimde gezdik.”¹²¹

¹¹⁹ A.e., C. IV, s. 512.

¹²⁰ A.e., C. IV, s. 515-516.

¹²¹ A.e., C. IV, s. 517.

“9 Şevval Çarşamba:

Akşamı iki saat geçe yedi top atışı sesi duyduk. Ne sebeple top attıklarını anlayamadık. Sonra sokakta bağıarak giden birinin sesini duydum. Falan mahallede, falan sokakta yangın var diyordu. Sabah olunca Mirza Aka'ya top atılmasının sebebini sordum. Dedi ki: İslambol'da bir mahallede yangın çıkarsa önce meydanda görülen kuleden Tophane'ye haber verilir. Halkı haberdar etmek için yedi top atılır. Sonra tulumbacılar giderler. Birkaç çığırkan, halk haberdar olsun ve ateşi söndürmeye gitsinler diye mahalle ve pazarda bağırlar.”¹²²

Seyyah, Üsküdar'da bir tiyatroya gitmiştir. Anlatımına bakarak oyunun pandomim gösterisi olduğu sonucuna varmaktayız. Seyyah tiyatroyu beğenmemiş ve ikinci perdenin sonunu beklemeden çıkmışlardır. Oradan, tiyatroya yakın konumda olan Çamlıca'ya gitmişlerdir. Çamlıca'nın ortamını şöyle anlatmaktadır:

“Güneşin batmasına bir saat kala tiyatronun yakınlarındaki Çamlıca bahçesine gittik. Bahçeye girdik, bahçenin ortasında küçük bir imaret vardı. Bahçeye çokça kilim, sandalye ve masa koymuşlardı, bir sürü insan oturuyordu. Bahçenin ortasında bir grup şarkıcı, bazı fötr şapkalıların arasında oturmuş, çalıp söylemekle meşguldüler. Şarkı söyleyenlerin arasında çok güzel yüzlü ve güzel sesli Firenk bir kadın vardı. Kalabalık bir Firenk ve Rum topluluğu oturmuş kahve içiyorlardı. Masanın kenarında, sandalyenin üzerine oturduk. Kahve istedik. Kahve getirdiler, yarım saat kadar şarkıcıları dinledik ve izledik.”¹²³

Seyyah yangın kulesine çıkma fırsatı da elde etmiştir. Yüz seksen basamağı zahmetle çıktığını, yukarıda birçok dürbün olduğunu ve görevlinin İstanbul'u izleyerek nerede yangın çıkarsa Tophane'ye hemen haber verdiğini anlatmıştır. Manzaranın çok güzel olduğunu da söylemeden geçmemiştir.¹²⁴

¹²² A.e., C. IV, s. 519.

¹²³ A.e., C. IV, s. 522.

¹²⁴ A.e., C. IV, s. 532-533.

Mirza Abdülhuseyn İstanbul'da geçirdiği yaklaşık 40 günlük sürede bol bol gezmiş ve alışveriş yapmıştır. Mirza bu süreyi verimli şekilde değerlendirmiş ve tecrübelerini akıcı bir dille aktarmayı başarmıştır. Bizim yapacağımız alıntılar bu kadarıyla sınırlıdır.¹²⁵

5.11. Sefernâme-i Mekke (1302/1885)

Bu seyahatnamenin yazarı Mirza Muhammed Huseyn Ferâhânî'dir. Babası Mirza Muhammed Mehdi Melikulküttâb Ferâhânî'dir. Ca'feriyan'ın verdiği bilgilere göre 1264/1850 yılında Ahengeran Ferâhân köyünde dünyaya gelmiştir. Tahran'da eğitim almış, devlet ve saray işlerine biraz vakıf olmuştur. Ca'feriyan, Mirza Sâdık Han Edîbulmemâlik'in, müellifin *Hâlet* adlı bir diğer eserinin mukaddimesinde ahlâkını övdüğünü, zühdünden ve dindarlığından bahsettiğini söyler, bir olay sonucu çoğu eserinin ortadan kalktığı yazar.

Seyyah h. 1302 (m. 1888) yılı Şevval ayının dördü, Cuma günü Tahran'dan yola çıkmış, h. 1303 (m. 1889) yılı Rebiülâhir'in on beşinde Tahran'a geri dönmüştür. Yani bu yolculuk 6 ay 11 gün sürmüştür.

Güzergâhı Tahran, Enzelî, Bakü, Tiflis, Karadeniz, İstanbul, İskenderiye, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz ve Cidde'dir. Dönüş yolunda Cidde'den direk İstanbul'a geçmiş, aynı yolu geri dönerek seyahatini tamamlamıştır.

Ferâhânî'nin seyahatnamesi, Hac seyahatnameleri içinde en iyi ve en düzenli olanlardan biridir. Geçtiği şehirlerle ilgili her şeyi ayrıntılarıyla yazmıştır. Dindar birisi olduğundan, seyahati sırasında gördüğü fesat ortamlarından rahatsızlığını dile getirmiştir.¹²⁶

Seyahatnamenin tezimizi ilgilendiren bölümlerinden şu alıntıları yaptık:

“Trabzon limanı: ...Bir rivayete göre Erdeşir Bâbekan'ın ordusu, bu mekâna yakın bir yere geldi. Ordusundakiler ormanın ortasında çokça

¹²⁵ Daha fazla bilgi için bkz. a.e., C. IV, s. 505-543.

¹²⁶ Ca'feriyan, **Pencâh Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. V, s. 9-15.

bal buldular ve onları yediler. Sonra onlarda zehir olduğu anlaşıldı ve ordusundakilerin birçoğu bu şekilde telef oldu...

...Bu şehir deniz kenarında, dağın eteğinde ve dere yanında kurulmuş. Üç tarafında dağ var. Bu yüzden sokakları yokuş yukarı ve evleri tabaka tabaka dağın yukarisına çıkıyor... Şehrin ortasında derin bir dere var, nehrin suyu ortasından geçiyor ve bu derenin etrafında tabaka tabaka evler var. Derenin üstüne tahta bir köprü çekmişler. Orada Kabak Meydanı dedikleri bir meydan var.

Bu şehirde sekiz bine yakın hane var ki nüfusu otuz bindir. İki bin dükkân ve on sekiz hamam var. Etrafında 60 blok ve mahal var. Şu anlamda ki: Üç mutasarrıf, her mutasarrıfın idaresinde yirmi kâimmakamı ve müdürü ki her kâimmakam ve müdür, bir bloğun hâkimi.

...Bu şehrin etrafı çok yeşil ve hürrem. Bazı orman ağaçları sokakların ortasındalar. Şehrin en güzel yerlerinden biri Boztepe Dağı'dır. Orada dervişlerden olan Ahi Evran diye bilinen birinin kabri var. Seyyidu's-şuhedâ'nın¹²⁷ (a.s) hizmetçilerinden olduğu söyleniyor. Osmanlılar ona inanıyorlar, nezir ve niyazda bulunuyorlar.

Şehrin ortasında bir bağ ve kahvehane var. Su akıyor, birçok ağaç var. Burası ahalinin gezme yeri, adı da gazino. Şehrin kenarında bir dağ daha var, onun adı da Karlık. Burası güzel bir yer ve ahalinin yaylasıdır.

Burada üç konsolosluk var: İran, Rus ve İngiliz konsoloslukları."¹²⁸

Ferâhânî seyahatnamesinde oldukça detaylara inmiştir. Örneğin Trabzon'daki İranlı tüccarların adını tek tek saymıştır. Trabzon'daki telgrafhaneye gittiğinde oradakilerin çakırkeyif olduklarını yazarak başlamış, telgrafın icadına, oradan sarhoş olmanın ne kadar kötü olduğunu anlatan bir hikâyeye geçmiş, sıradan bir ziyareti bir siyaset dersine çevirmeyi başarmıştır. Hatta aralara şarap içmeyle ilgili beyitler de sıkıştırmıştır.

¹²⁷ Seyyidu's-şuheda, Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in lakaplarından birisidir. Şehitlerin seyyidi anlamını taşımaktadır.

¹²⁸ Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. V, s. 100-102.

Trabzon'dan hareket ettikten sonra Ordu ve Samsun'u da görme fırsatı olmuş, oralar hakkında da kısa bilgiler vermiştir. Ardından İstanbul'a girmiştir. Ferâhânî, İstanbul'a girişinde de karşılaştığı her ayrıntıyı kaleme almıştır. İstanbul'la ilgili yazdıkları arasından bazı bölümleri alıntıladık:

“İstambul'a¹²⁹ Yunanlılar İştambul diyorlardı ve Rumlar Konstantiniye. Konstantiniye, Rum kayserlerinden birinin adı olan Konstantin'in binalarından biridir. Bazıları beşinci kıta, bazıları altıncı kıta saymışlardır. Doğu, batı ve güneyi denize, kuzeyi karaya bağlı olan bir orman adasında yer alır. Bu (yarım) adanın uzunluğu altı fersahtir. Eskiden de büyük ve Rum saltanatının başkenti idi. Rum ahalesinin kökeni Ays bin İshak bin İbrahim'in neslindedir.

Nâsır Husrev'in rivayeti: Nâsır Husrev Ays'in kabrinin Akka'nın köylerinden birinde olduğunu yazar. Ays'in soyu Akka'daydı. Sonra çok fazla çocuğu oldu ve dağıldılar. Bu taife başlangıçta muvahhit idi, bir müddet sonra putperest oldular. Bir zaman Yunanların dini üzereydiler. Sultanlarına kayser deniyordu. Fiyaves veya Flinones adlı kayser Hıristiyanlığı kabul edene dek bu böyle sürdü. Sonra Rum kâfirleri hücum ettiler, onu öldürdüler ve Hıristiyanlık tekrar metruk oldu; Konstantin bin Kayron saltanata geçene dek. O Konstantiniye'yi kurdu ve başkent yaptı.”¹³⁰

Ferâhânî, iki rivayet daha aktarmıştır. Daha sonra boğaza girişlerini, her yerin yemyeşil ve çok güzel olduğunu anlatmıştır. Gümrükten geçip otele yerleşmiştir. Ertesi gün ilk işi hamama gitmek olmuştur. Hamamı da ayrıntılı bir şekilde anlattıktan sonra İstanbul'un tarihî eserlerini ve binalarını anlatmaya başlamıştır.

“Ayasofya Camii: Ayasofya Camii, eski camilerden ve yapılardan biridir ve yapanı belli değildir. Önce puthane imiş. Nitekim caminin duvarında puthanelerde gördüğüm balık ve diğer bazı şekiller vardır. I. Justinianus zamanında -ki bisetten üç yüz yıl kadar öncedir- Hıristiyan

¹²⁹ Eserde kelime bu şekilde geçmektedir.

¹³⁰ Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kaçarî**, C. V, s. 103.

kilisesi ve mabedi olmuştur. Fatih Sultan Mehmed, İslambol'u fethedinceye dek de kilise idi, o camiye çevirdi. Bu caminin avlusu geniş ve siyah taşlarla döşelidir. Avlunun ortasında birkaç tane orman ağacı bulunuyor. Bu zeminin etrafına bir buçuk arşın uzunluğunda tuğla duvar çekmişler ve cami bu avlunun ortasında yer alıyor...

Caminin uzunluğu yaklaşık 80 arşın ve genişliği 70 arşındır. Yüksekliği ise yaklaşık 60 arşındır...

Caminin dokuz kapısı vardır ve bu kapılar ya oyma, ya pirinç veya demirdir...

Caminin yanında üç halvet vardır. Bu halvetlerde de odalar vardır ve her biri, bir şeye mahsustur: İki oda kütüphanedir ve de Kur'an ve rahle yeridir. Kütüphanesi çok muteberdir, çoğu kitap bulunabilmektedir. İki odada lamba araçları var. Birkaç oda caminin halıları ve perdeleri, birkaç oda da temizlik malzemeleri ve hizmetçiler içindir.

Süleymaniye Camii: Bu mahalle ve camii, Sultan Selim Han'ın oğlu Sultan I. Süleyman Han'ın binalarındandır. Süleymaniye şehri de onun binalarındandır...

Bu cami çoğunlukla Ayasofya Camii'ne benzemektedir. Bu camide dört adet tek parça mermer sütun vardır. Gerçekten çok güzeller. Bu cami yüksek bir yere kurulmuş, buradan boğaz ve şehrin çoğu imareti görülmektedir. Burayı yaptıran Sultan Süleyman'ın kabri, caminin yanındadır. Kümbeti, avlusu ve kabristanı vardır. Büyük bir kümbetin altında birkaç kabir vardır: Biri Sultan Süleyman'ın kabridir. 900 yılında doğmuş, 926 yılında cülus ve 974 yılında vefat etmiştir. Biri Sultan II. Süleyman'ın kabridir. Vefat tarihi hicrî 1003'tür. Biri Sultan II. Ahmed'in kabridir. Diğer üç kabir de onların hanımlarının kabridir. Bu büyük kümbetin yakınında iki kümbet daha vardır. İki de Sultan Süleyman Han'ın hanımlarının kabirleridir. Bu kabirlerin muhafızları ve hizmetçileri vardır. Caminin ve kabirlerin vakfından aylık almaktadırlar.

Bu caminin yanında İslamî bir mektep de vardır. O da Sultan Süleyman Han'ın binalarındandır. Muallimi, çocukların giderleri ve diğer ihtiyaçlar için belli aylıkları vardır.

Fatih Sultan Mehmed Camii: Fatih Sultan Mehmed Camii ve bitişiğinde medrese. Caminin kendisi büyük değil ama etrafında geniş bir

alan var. Orada bazı şeyleri alıp satıyorlar. Caminin bahçesinde 20 mermer sütun var. Bunların altı tanesi büyük, geri kalanlar küçük. Bu caminin inşasına 867 yılında başlanmış, 875 yılında tamamlanmış. Bu camiden önce İslambol'da cami inşa edilmemiş.

Nuruosmaniye Camii: Bu cami pek büyük değil ama bir tane çok yüksek odası var. Medrese de onun yanındadır. Bu camiyi ve medreseyi, 1169 senesinde Sultan II. Mustafa'nın oğlu Sultan Osman yaptırmıştır.

Sultan Bayezid Han Camii: Bu cami askeriye meydanının ve askeriye misafirhanesinin yanındadır. Avlusunda tek parça 20 taş sütun vardır... Bu camii, Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Sultan Bayezid Han'ın binalarındandır ve 903 senesinde yapımına başlanmış, 911 yılında tamamlanmıştır.

Sultan Selim Han Camii: Sultan Selim Han (Yavuz Selim) Camii'nin bahçesinin üç tarafında eyvan, her birinde de dört sütun mermer var. Bahçenin ortasında iki büyük çınar bulunuyor. Caminin kendi içindeki altı büyük mermer sütun, büyüklük açısından Ayasofya'dakilere benziyorlar. Bu caminin yanında Ebû Eyyûb'un kabri ve camisi, bahçesinde yine üç büyük çınar var. İran'daki imamzadelerin kabri gibi işlemeli kümbet ve parmaklık yapmışlar. Kümbetin içinde gümüş şamdanlar, gümüş kandiller ve bazı başka ziynetler bulunuyor. Orada bir de tatlı su kuyusu var ki halk şifa bulmak için içiyor ve yanlarında götürüyorlar. Bu cami ve kabir, her ikisi de Sultan III. Mustafa'nın oğlu maktul Sultan III. Selim Han'ın binalarındandır. 1208 yılında yapımına başlanmış, 1215 yılında tamamlanmıştır. Tarihini parmaklıkların üzerine işlemişler.”¹³¹

Ferâhânî Eyüp Sultan, Sultanahmet Camii, Dikilitaş, Yeniçeri Müzesi ve Çemberlitaş'tan bahsetmekte, buraları ayrıntılı şekilde tasvir etmektedir. Eyüp Sultan ve Yeniçeri Müzesi'yle ilgili şunları yazmıştır:

“**Ebu Eyyûb:** Ebu Eyyûb'un ismi Hâlid'dir ve Zeyd Ensârî'nin oğludur. Hz. Hâtemu'l-enbiyâ, Medine şehrine girdikten sonra, ensarın

¹³¹ A.e., C. V, s. 108-112.

her biri onu kendi evine davet ediyordu. O ise şunu tekrarlıyordu: “Devem nereye çökerse orada kalacağım.” Deve caminin olduğu yere gelince yere çöktü. Ebu Eyyûb evinin oraya yakın olduğunu söyledi ve eşyalarını evine götürmek için izin istedi. Resulullah (s.a.v) izin verdi. Bir rivayete göre yedi ay boyunca Ebu Eyyûb’un evinde ikamet etmiştir. Onun taifesi cesur kimselerdendi. Bedir gazvesinde ve diğer gazvelerde Hz. Resulullah’ın yanındaydı. Cemel ve Sıffîn savaşlarında ve de Haricîlerle savaşta Hz. Ali’nin yanındaydı. Hicrî 53 yılında Muaviye onu, Yezid’in komutanlığındaki orduda Rumlarla savaşmaya yolladı. Ebu Eyyûb o orduya katıldı, yolda hasta oldu ve zahiren İslambol’da vefat etti. Beldenin surlarına yakın bir yerde onu defnettiler...

Yeniçeri Müzesi: Sultanahmet Camii’nin yanındaki meydanın ortasında Yeniçeri Müzesi dedikleri bir imaret var. Herkesin görmesine izin veriyorlar, hatta görülmesi için teşvik ediyorlar. İmaretin kapısında önce kişi başı bir kuruş (yaklaşık 300 dinar) alıyorlar. Sonra içeri giriliyor ve üst kata çıkılıyor. Üç tane geniş ve uzun oda var. Kıyafetli ve silahlı, mumdan heykeller yapmışlar. Hepsi saltanat selamı verir halde durmuşlar. Bazıları sarıklı, bazıları büyük uzun külahlar takmışlar. Bu Yeniçeri taifesinin önceleri mezhebi Rum imiş,¹³² sonra Müslüman olmuşlar. Rumların birçoğu zamanla Osmanlı Devleti’nde makam, meslek ve servet sahibi olmuşlar. Bu şekilde saltanat üzerinde tahakküm kurmuşlar ve saltanatın çoğu işine müdahale etmeye başlamışlar. Reaya üzerinde de tahakküm kurmuşlar. Ta ki 1241 senesinde Sultan Abdulhamid Han’ın oğlu Sultan II. Mahmud bu taifenin hareketlerinden bunalıp bu sırrı kendi has adamlarından bir grupla paylaşana dek. Halkın selamlandığı bir bayram gününde Yeniçeri ağalarının çoğu orada toplanmışken tek seferde hepsini aldılar ve öldürdüler. Sonra bu taifeden kimi, nerede görseler yakaladılar ve öldürdüler. O, böyle büyük bir işi gerçekleştirdiği, kendisinden sonra adının yaşaması ve diğer elebaşlarının da korkması için balmumundan bu heykelleri yaptılar. Diğer Osmanlı sultanları da bunu korudular. Düşmanın bu şeylerden korktuğunu

¹³² Rum mezhebinden kastı Hıristiyanlık olmalıdır.

düşünmektedirler. Yeniçerileri ortadan kaldıran Sultan Mahmud Han için Sultan Abdülmecid Han çok güzel bir kabir yaptırmış ve süslemiştir.”¹³³

Bunlardan sonra İstanbul’un mahallelerini sıralamış, saltanat binalarının nerelerde olduğunu yazmıştır. Daha sonra İstanbul’un vaziyeti diye bir başlık altında genel bilgiler vermiştir.

“**İslambol’un vaziyeti:** İslambol’un yarısı boğazın bu tarafında, yarısı diğer tarafındadır. Boğazın iki tarafında da tepeler, dereler, yeşil ve hürrem ormanlı küçük dağlar var. Evler bu tepelerin kenarında tabaka tabaka yukarı doğrudur. Geceleri lambalar yandığında, ışıkların yansımaları suya düşüyor ve çok güzel görünüyor. Evler derelerin kenarında olduğu için sokakları genellikle yokuşa doğrudur. Çoğu sokağa at arabası ve fayton giremiyor veya zorlukla giriyor. Boğazın bu tarafından o tarafına geçebilmek için tahta ve demirden bir köprü yapmışlar. Oradan geçen her maldan ve insandan on para geçiş ücreti alıyorlar. Her gün bu köprüden hatırı sayılır bir meblağ devletin kasasına giriyor. Akşam beşte bu köprünün yedi sekiz metrelik parçasını üst üste koyup topluyorlar ki kimse bu taraftan öbür tarafa geçemesin. O zaman geçiş kayıkla oluyor. Defalarca kayıkçılar gece taşıdıkları bir-iki kişiyi denize düşürüyorlar, bazıları görünüyor ve tutuluyorlar (kurtarılıyorlar.)

Bu köprünün ayağında üç dört tane küçük vapur var ki günde üç-dört defa belli saatlerde şahısları alıp boğazın üstündeki mahallelere götürüyorlar. Her bir vapur bu sayede yolda on iki bin tümen kazanıyor ve bu vapurlar Avusturya ve Fransa şirketine aitler.

Bazı küçük vapurlar da var ki belli bir düzeni ve saati olmadan boğazda seyrediyorlar ve şahısları gezdirmek amacıyla alıyorlar. Bazıları da kayıklarla gezmeye çıkıyorlar. Bu boğazda, vapurların bu gidiş-gelişiyle, bu kalabalıkla ve izdihamla kayığa binmek fazlaca ihtiyat etmeyi gerektiriyor. Defalarca gece veya gündüz, insanlar kayıklara binmiş ve boğulmuşlardır.

¹³³ Ca‘feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. V, s. 112-114.

Bu şehrin bütün binaları 2 ila 5 katlıdır. Binalarda çok fazla tahta kullanıyorlar, aynı Gilan binaları gibi. Bu yüzden çok fazla yangın çıkıyor ve azıcık ateş ve rüzgârla evler yanıyor. Çok yangın çıktığı için bütün şehri gören yüksek bir kule yapmışlar. O kulede birkaç kişi, gece-gündüz gözlem yapıyorlar. Kulenin başında iki top var. Bir yer yandığı zaman hemen topu ateşliyorlar ki yangın çıktığı bilinsin. Yüz işçi ve başlarında bir amiri bu iş için görevlendirmişler. Ateşi söndürmek için tulumba gibi bazı araçlar da yapmışlar. Bu tabur top atışını duyunca yangın olduğunu anlıyor ve hemen onu söndürmek için harekete geçiyorlar. İstanbul'da yangının çıkmadığı gün çok az.

Suyu ve havası: Bu şehrin havası ve toprağı son derece rutubetli ve açık havada uyumak mümkün değil. Uyurken odanın kapıları açık olur ve rüzgâr insanın bedenine çarparsa insanı hasta eder. Rutubet sebebiyle havanın sıcaklığı veya soğukluğu pek müessir değildir. Dört mevsimde de çok yağmur yağmaktadır. Bu sebeple evlerin çatıları kiremittendir. Havası Gilan'ın havasına çok benzemektedir.

Sokaklar: Bu şehrin sokakları genellikle geniş, temiz ve moloz döşelidir. Bazı sokakları ise taş döşelidir. Sokakların bir kısmında, evlerin, kahvehanelerin, tiyatroların ve misafirhanelerin ise çoğunda ağaçlar, vazolarda ve topraklarda ekili çiçekler vardır.”¹³⁴

Seyyah şehrin içme suyundan, çarşılarından, para biriminden, diğer devletlerin paralarından ve kullanılan ağırlık ölçüsünden bahsettikten sonra İstanbullularla Rusları karşılaştırmıştır:

“İslambol ahalisi küllen beyaz yüzlü ve siyah yüzlüler. Umumu temizdir ve temizlik üzerinde dururlar. Rus memleketinin ahalisi ne kadar kirlî ve pis, bu memleketin ahalisi o kadar pak ve temizdir. Ruslarda sakal ne kadar değerliyse, bu vilayetin ahalisi nezdinde o kadar değersizdir. Ruslar ne kadar kaba ve edepsiz iseler, Rumların hepsi o kadar edepli ve mülayimdirler.”¹³⁵

¹³⁴ A.e., C. V, s. 116-118.

¹³⁵ A.e., C. V, s. 119-120.

Ferâhânî aşağıdaki hususlara da değinmiştir:

“Kadın hakları: Bu şehrin kadınları her şeye hâkim ve muhteremler, mihriyeleri de çok az ama masrafları çok. Erkekleri onlar üzerinde ihtiyar sahibidir. Kadınlar pek örtülü de değiller. Kadınlar ve erkekler çoğunlukla büyük faytonlarda karışık oturuyorlar ve gezmeye gidiyorlar. Eşraf eşlerinin çoğu Çerkezlerdendir.

Çerkez âdetleri: Çerkezler Müslümanlardan bir taifedir. Erkekleri genelde hırsızlık yaparlar. Çocuklarını köy reislerinin evlerine bırakırlar. Dokuz yaşına geldiklerinde kız ise satarlar, erkek ise yirmi yaşına kadar orada kalmaya devam eder, sonra babalarının yanına gelip onlarla işbirliği yaparlar. Çocuklarını eğittikleri için köy reislerine para öderler. Bu Çerkez çocuklarını daha küçükken satın alır ve eğitirler. Nikâh kıymadan onlarla ilişkiye girerler. Elbette Çerkezler Müslüman olduklarından alınıp satılmalarının şeriata göre sahîh olmadığı açıktır. Nikâhsız üzerlerinde tasarrufta bulunulması da caiz değildir. Buna göre çocuklarının ne durumda olduklarını da söylemek mümkün değildir. “Ben demeyeyim, eğer gönül ehli isen sen kendin söyle.”

Saltanat kadınları: Saltanat kadınlarının çoğu da Çerkezlerdendir. Saltanat ailesinde Çerkez çocuklarını satın alıp eğitmek ve onlara sanat öğretmek yaygındır. Eğitilmelerinden sonra bazılarına Sultan ve saltanat ailesi tasarruf eder, bazıları da giysi ve eşyalarıyla eşrafa bağışlanır.

Muhtelif **tarikler:** Bu şehirde her bölgeden ve her memleketten şahıslar bir araya toplanmış.

مرد رندان دو عالم همه اینجا جمع اند
کافر و ارمنی گبر و نصار و یهود

“İki âlemin rindlerinin hepsi burada toplanmış
Kâfir, Ermeni, Zerdüş, Hıristiyan ve Yahudi.”

Müslümanlar ve kâfirler hep birbiriyle karışık. Kaçmak, sakınmak, İslam veya küfür meselesi yok; kâfir ve Müslüman arasında imtiyaz aracı

da. Erkekler, Firenkler gibi giyiniyorlar. Müslüman da kâfir de zülfünü salıp başına fes takıyor. Çoğu kadının elbisesi de Firenklerin giydiği şekildedir.

Osmanlı'nın vaziyetine bir bakış: Evler çok güzel ve keseler boş. Camiler ve mabedler benzersiz, namaz kılan az. Âlimler ve hâkimler dünyalık peşinde ve şehvetlerine uymuşlar. Şeriatın adabını ve sünnetini biliyorlar ama heva ve hevese dalmışlar. Ahmedî kanunları bir kenara atmışlar, Firenk usulü noksan bir kanun yapmışlar. Oradan kovulmuş, buradan geri kalmışlar. Ne ahiretin işini yapmışlar, ne de dünyanın. İslâm sadece bir isimden ibaret vesselam. Firenklerden kemâl derecesinde öğrendikleri âdetler ve gelenekler, dini bırakmalarının ve mezheplerinde laubali olmalarının sebebidir.

هر آن قوم که دین گرفتند خورد
ز ارباب دانش نشاید شمرد

“Dinin alındığı kavimler
İlim ehlinden sayılmaz.”

İçlerine işlemiş olan diğer bir sıfatları cimriliktir. İnsanın elinde ne varsa ortaya koymasını değil, “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.”¹³⁶âyetini en iyi nasihat kabul etmesini söylüyoruz. Bu memlekettekiler, özellikle eşraf, güçlüye tapan, âcizi öldüren cinsten. Yabancı komşulardan veya içerdeki köylülerden teslimiyet görürlerse küstahlaşıyorlar ve son derece huşunet gösteriyorlar. Azıcık zorluk gördüklerindeyse yumuşuyorlar.

Yiğitlikleri sözlerinin altında kalıyor, hepsi laf ü güzaf. İşlerinin sağlam bir temelinin olmadığını görüyorlar ama kendilerini düşkün görmüyorlar. Yine de recez okumaya devam ediyorlar. Mesela Sırbistan ve Bulgaristan bâbında tarafların hiç birinin onların sözüne itibar etmediğini bilmelerine rağmen kendilerini Sırpların ve Bulgarların sahibi sayıyorlar, gün boyu yazılı ve sözlü olarak tasarruflarda bulunuyorlar, bu

¹³⁶ Kur'an, xvii.29.

konuyla ilgili görüşlerini söylüyorlar. Bazen taraflara vaat veya tehdit yazıları yazıyorlar, bazen Daruşşura'da bu hususla ilgili müzakerelerde bulunuyor, yabancı elçilerle görüşüyor, sulha karar veriyorlar, bazen de hayalî askerler hazırlıyor, bu hayalî askerleri sınırda bekletiyorlar. Duydum ki Sırbistan'a yollamak üzere Tophane reisine bin topçu hazırlamasını emretmişler. Tophane reisi bin bir sıkıntıyla yenisini eskisini toplasa İstanbul'da sekiz yüz topçudan fazlasının olmadığını, evvela bir dinar giderlerinin gelmediğini, ikinci olarak da başka on noktada daha bunlara ihtiyaç duyulduğunu söylemiş. Buna rağmen üzerlerine alınmıyorlar, ders almıyorlar ve yaptıkları işin sonunu düşünmüyorlar; yine kendilerine savaş bahanesi çıkarmaya çalışıyorlar. Genç ve delikanlı kocası olan yaşlı kadınlar, sürekli canlı olmaya çalışır, kendilerini giysi ve diğer araçlarla süslerler ki kocaları onların yaşlılığını görmesin ve onları genç sansın. Oysa genç bir yüzün bütün bunlara ihtiyacı yoktur.

İstanbul'daki gazetelerin idarecilerine, yüksek maarif divanından, devletin düzensizliğine bakmamaları ve yüce hazretin yanındakilerin ayıplarını saymamaları bildirilir. Nitekim Nouvelles gazetesine açıkça Osmanlı Devleti karşıtı bazı olayları garzli biçimde yayınladığı için "Bu tür saldırılar hükümet nezdinde sineye çekilmeyecektir ve bu yüzden yüce emir gereği gazetenin bugünden itibaren yayını durdurulacaktır." diye tebliğ ettikleri rivayet edilir.

Mesela Sırları, Bulgarları ve Yunanları korkutmak için gazetecilere şöyle yazmaları telkin edilir: Osmanlı Devleti tarafından bütün savaş hazırlıkları tamamlandı. Tesalya sınırında 110 bin, falan sınırda 60 bin Osmanlı askeri, tam teçhizatlı şekilde nizamı korumakla meşguldür. Oysa Osmanlı'nın 120 bin askeri bile yoktur, o da ne asker. Evvela yeni yılın üzerinden dört ay geçmesine rağmen geçen yılın ücreti olarak bir dinar bile askerlere verilmemiş, günlük verilen bir miktarla geçimlerini sağlamaya çalışıyorlar...

Hükümet: Osmanlı Devleti idarecilerinin kifayetini anlatmak için son elli yılda Yunan ve Tunus gibi memleketleri tamamen kaybettiklerini, Doğu Rumeli'nin de Batılıların tasarrufuna geçtiğini söylemek yeterlidir. Sudan'ın bütün kârı ziyan oldu. Mısır vilayetinde geriye ay yıldızlı

bayraklarından başka bir şey kalmadı. Ermenistan topraklarından ellerinde kalanı düşmana bıraktılar. Hicaz çölü Arapları saltanat diye bir şeyden haberdar değiller, her kabilenin reisi kendisini sultan biliyor. Necd ve Cebel ahalisinin çatışma ve savaştan başka devlete bir faydası yok ve kendi emirlerini malikleri olarak görüyorlar. Irak'ta kimsenin mal ve can emniyeti yok. Elleri kalan birkaç vilayette de iç ve dış birçok soruna müptelalar. Gelirleri giderlerini anca karşılıyor. Durum böyleyken ordunun giderleri ve devletin gereksiz harcamaları için gerekenler nereden gelecek? Keşke âlicenap Mutemeduddevle, iç yakan mersiyesinin Napolyon için yazdığı kısmını, Osmanlı Devleti için buyurmuş olsaydı.

Osmanlı memleketinin hali, iri yarı birkaç köpeğin arasına düşmüş murdar bir leş gibi görünüyor. Köpekler kenarda durmuş, birbirlerinin korkusundan bu murdarı yemeye cesaret edemiyorlar. Belki gaflete düşerek kendilerini atıp murdardan bir parça koparabilirler. Eğer köpekler birbirlerinden korkmasalardı murdarın tamamını bir günde yiyip bitirirlerdi.

Şaşırtıcı olan, Osmanlı idarecilerinin Sudan ve Mısır'ı ellerinden çıkardığını alenen gördükleri halde, bu yılanın güzelliğine aldanarak politikalarının hâlâ İngilizlerden yana olmasıdır...

Daha şaşırtıcı olan ise Osmanlı, ne Sultan'ın ihtiyarı olmadan Cumhuriyet üzere yönetilmektedir, ne de Rusya ve İran gibi müstakil bir saltanatla. Eğer Cumhuriyet varsa saltanat neden işlere karışmaktadır ve eğer saltanat varsa milletvekilleri neden varlar? Sultan neye göre değiştiriliyor?..¹³⁷

Ferâhânî cumhuriyeti reddeden ve saltanatı teyit eden görüşlerini aktarıyor ama konumuzla ilgisi olmadığından alıntı yapma gereği görmüyoruz.¹³⁸ Ardından Tophane, askeriye, siyaset, yabancı elçiliklerden, şehirde görülmesi gerekenlerden ve vapur işletmesinden bahsediyor. Şehirde görülmesi gerekenlerin şunlar olduğunu söylüyor:

¹³⁷ Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. V, s. 120-125.

¹³⁸ A.e., C. V, s. 125-130.

“Bu şehirde mülâhaza ettiğimiz ilginç şeylerden biri çok büyük deve kuşlarıydı, biri 6 boynuzlu ve uzun kuyruklu koyunlardı. Bunların kuyrukları ineğin kuyruğu kadar uzundu. Biri yüzünün ve bedeninin yarısı tamamen beyaz ve diğer yarısı siyah olan Ermeni bir kadındı.”¹³⁹

5.12. Garâibu'l-Haber Fî Acâibi's-Sefer (1303/1886)

Seyahatnamenin yazarı Rahmetullah bin Molla Aşur Buhârâî (ö. 1311/1897) Buhara şehrinin âlimlerindedir. Hakkında fazla bir bilgi yoktur. Babasının adı Muhammed Aşur'dur. Yazdığı bu seyahatnameye bakılarak dinî, edebî ve ilmî açıdan orta düzeyde olduğu söylenmiştir. Müellif şiir de yazmıştır ve şiirlerinden mahlasının Vâzih olduğu anlaşılmaktadır. Bu seyahatnamenin haricinde *Mesnevi-yi Berfu Yeh*, *Kân-ı Lezzet ve Hân-ı Ni'met* adlı eserleri vardır.

Seyahatine Meşhed'den başlamış, Aşkâbâd, Bakü, Tiflis'in ardından gemiyle İstanbul'a gelmiştir. Şehirlerin durumundan bahsederken iktisadî ve toplumsal durumlarına da teveccüh göstermiştir. Özellikle her şehrin dinî ve millî kimliğinden de bahsetmiştir. Diğer seyahatname yazarları gibi Buhârâî de İstanbul'u diğer şehirlerden daha fazla anlatmıştır. İstanbul'dan İskenderiye'ye geçerek Hac yolculuğuna devam etmiştir. Hac yolculuğundan dönüşünde İran yolunu kullanmıştır.¹⁴⁰

Müellif Buharalı olduğundan, eserinde kullandığı Farsça, Buhara lehçesiyle yazılmıştır. Türkçe çevirisinde bu fark belli olmasa da bu durum eserin orijinal dilinde kendini belli etmektedir.

Buhârâî'nin İstanbul'a gitmek için bindiği gemi Trabzon ve Samsun'da durmuştur. Bundan sonrasını yazarın seyahatnamesinden aktarıyoruz:

“...On beş saat yolculuktan sonra dağın kenarında, Rum denizine bitişik Trabzon Kalesi'ne geldik. Gezmek ve görmek için mezkûr şehre

¹³⁹ A.e., C. V, s. 131-133.

¹⁴⁰ Ca'feriyan, *Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî*, C. IV, s. 897-908.

seyahat ettik. Her türlü Firenk ve Rum mallarından çokça dizmişlerdi. Büyük, mamur ve âbâd Rum beldelerinden biriydi.

Burada Buhara ve Rus hattıyla yazılı biletlerimiz Osmanlı Devleti'nin tezkereleriyle değiştirildi.

Buradan tekrar gemiye bindik, on iki saat sonra Samsun'a geldik. Dağın kemerinde, denizin kenarında muhtasar bir kale. Gezmek için gemiden indik, çarşı ve pazarlarında dolaştık. Biraz portakal reçeli aldık. (Portakal) Narenciye ve limon gibi ekşi, yol için aldık, lezzetli ve sulu idi. Son derece de ucuzdu...

Oradan bindik, on altı saat sonra Bolu (İnebolu) adında bir yere geldik. Burası da dağın kenarında, leb-i derya muhtasar bir yer. Burada yabancı bir sürü hayvan türü vardı. Özellikle denizin ortasında beyaz ve latif, beyaz bir gül yaprağı gibi, kırmızı arıdan biraz daha büyük olan ve denizin üzerinde hareket eden bir hayvan vardı. Oranın halkına sordum. Adını söylediler ama hatırımda kalmadı. Bir de şöyle dediler: Bu yaratığın özelliği, insana değdiğinde çok kötü ısırmasıdır.¹⁴¹

...İki gün on saat sonra, Pazartesi günü, Şevval'in yirmi biri, sabah yedide İslambol şehrine girdik...¹⁴²

İstanbul'a geldiklerinde kendilerini karşılayan çok sayıda İranlı'nın olduğunu, ayrıca her milletten bir sürü insanın yolcu olarak bu şehre geldiğini, eşyaları taşınırken ufak tefek dolandırıcılığa maruz kaldığını ama anlamazlıktan geldiğini anlatmıştır. Sonra Buhârâî İstanbul hakkında şöyle yazmıştır:

“İslambol, Hıristiyan padişahın adını taşıyan Konstantin binalarının olduğu büyük ve geniş bir şehir. Bu şehre Konstantiniye de diyorlar, Rum da, İstanbul da. Enini ve boyunu yedi fersah saymışlar. Mamurlukta dünyayı kendisine sığdırdıkları bir şehir. Mezkûr deniz, şehrin ortasından geçiyor ve suyu tuzlu, içmek mümkün değil. İçme suyunu on fersah uzaktan, şehrin dışından getiriyorlar, yerin altına kanallar kazıyorlar, suyu o kanallardan akıtıyorlar. Bu kanalları

¹⁴¹ Bahsedilen hayvan, açıkça anlaşıldığı üzere denizanasıdır.

¹⁴² Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. IV, s. 927-928.

sokaklara, pazarlara, musluklara bağlamışlar ki halk onlardan su alsın ve kullansın. Yağmur suları için de havuzlar yapmışlar. İhtiyaç olduğunda onlardan alıyorlar. Bu şehirde yağmur da çok yağıyor. Bu şehrin havası her zaman bahar havası gibi. Sıcaklığı ve nemi mutedil. Ağaçlar her zaman yeşil ve çiçekler her zaman açık. Osmanlı sultanları Türkmenlerin Osman Bey ahfadındandır. Haremeyn-i Şerifeyn'in hizmetçisi olmaları ve devletlerinin büyüklüğü nedeniyle onlara halife diyorlar. Bu şehirde sağlam binalar, yüksek imaretler, büyük camiler ve uzun sarnıçlar yapmışlar. Çoğu sarnıç, büyük camilerin yanında yer alıyor. Bunlara çok altın ve gümüş harcamışlar. Dükkânların hepsi öylesine latif kumaşlarla, harika ve ilginç mallarla dolu ki akıl bunun karşısında acizliğini itiraf ediyor.”¹⁴³

Buhârâi daha sonra Ayasofya'yı tasvir etmektedir. Bu yapı karşısında duyduğu hayranlık, cümlelerine yansımıştır. Halifelerin çocuklarının ve akrabalarının her birinin muhteşem evleri ve malikâneleri olduğunu, ayrıca her birinin kendine ait, içinde güller, reyhanlar ve çeşitli bitkiler olan bir de bağı bulunduğunu söylemiştir.

Dikkatini çeken bir diğer nokta, şehirde Müslümanların, Hıristiyanların, Yahudilerin ve Mecusilerin bir arada yaşadığı ve kılık kıyafet açısından birbirlerinden ayırt edilemedikleridir. Ancak herkesin Hıristiyanlar gibi giyindiğini belirtmiştir. Esnafın çoğunun gayrimüslim olduğunu da eklemiştir.

İnsanların geçim sıkıntısı çektiğini ve tabiri caizse devlete kapak atanların hızlıca servet sahibi olduğu bilgisini vermiştir.

İstanbul'dan bahseden diğer seyyahlar gibi Buhârâi de Galata köprüsünden bahsetmiş ama adını yazmamıştır. Aynı şekilde İstanbul'un üç ana bölüme ayrıldığını, ne tarafta kaldıklarını yazmış ama adlarını zikretmemiştir.

Buhârâi, Sultan Abdülhamid'in kıldıracağı Cuma namazına katılmak üzere Yıldız Camii'ne gitmiştir. Namazı kılmış, Sultan'ı uzaktan görmüş, dua etmiştir. Yanındakilere Sultan'ın kaç yaşında olduğunu sormuş, 35 cevabını almıştır.

Hamamlarla ilgili şöyle söylemiştir:

¹⁴³ A.e., C. IV, s. 929-934.

“Hamamları ziyadesiyle hoş, hepsi beyaz mermerlerle döşenmiş. Üzerinde yalın ayak yürümek mümkün değil. Tahta ayakkabıları var, insanlar onları giyerek içerde yürüyorlar. Bir tarafta bir iğne düşse öbür taraftan görülebilecek kadar aydınlık...

...Hamamın her bir bölümüne beyaz mermerden oyma kaplar koymuşlar ve onun üstünde iki musluğu dört parmak arayla yerleştirmişler. Birinden sıcak su, birinden soğuk su akıyor. Sular oyma kaba akınca ılık oluyor. Oraya suyu kullanmak için bakır bir tas koyuyorlar...”¹⁴⁴

Hamamların yapısı ve ücreti hakkında ayrıntılı bilgi verdikten sonra alışveriş adabından bahsetmiştir. Buhârî'nin dediğine göre kıymetli şeyler cam tezgâhın altında bir kutu içerisinde sergilenmekteydi, kişi alacaksa çıkarıp gösteriyorlardı. Eğer bakıp da almazlarsa satıcı tarafından aşağılanıyorlardı.

Seyyah deniz kenarında kahvehaneler ve dükkânlar olduğunu, insanların şemsiyeleriyle gelip deniz kenarında oturup vapurları ve kayıkları seyrederek eğlendiklerini anlatmıştır.

Yirmi beş gün İstanbul'da kaldıktan sonra Zilkade ayının dördü Çarşamba günü İngiliz vapuruna binerek İstanbul'dan ayrılmıştır.¹⁴⁵

Buhârî'nin yazdığı seyahatnamenin İstanbul bölümünde ilgimizi çeken noktaları aktardık. Sade bir dille, bir çocuk merakıyla etrafını izleyip gözlemlerini yazmış gibi görünmektedir. Bu duyguyu uyandıran, gezdiği her yeri anlatması ama semtlerin ve yapıların isimlerini zikretmemesi olabilir. Buna rağmen tasvirlerinde çok başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

5.13. Sefernâme-i Mekke ve Atabât (1305/1888)

Şimdi üzerinde duracağımız seyahatnamenin müellifi Abdulmecid Mahmud Segezi'dir. Bu seyahatname Kaçar döneminin değerli seyahatnamelerinden biridir.

¹⁴⁴ A.e., C. IV, s. 929-934.

¹⁴⁵ A.e., C. IV, s. 928-938.

Segezî, Ehl-i Sünnet bir edip ve şairdir, aynı zamanda Farsça yazan bir Kürt'tür. Aslında bir sufi olduğu da söylenebilir. Kendisini Mirza Abdülkerim Segezî'nin oğlu Abdülmecid Mahmud ismiyle tanıtmaktadır. Bu yolculuğa çıktığında 36 yaşındadır, yanında 26 yaşındaki eşi ve 3 yaşındaki oğlu vardır. 1268/1852 yılında Segez'de dünyaya gelmiştir. Tahsil döneminde kompozisyon ve mektup yazmada gösterdiği başarı sebebiyle Senendec'de hükümetin yazı işlerine atanmıştır. Daha sonra Kürdistan hükümetinde yazı işleri müdürlüğüne getirilmiştir. Sonraları Tahran'a yerleşmiş ve 1344/1927 yılında vefat etmiştir.¹⁴⁶

Müellif aynı zamanda iyi bir şairdir. Kendisinden geriye yüz binden fazla beyit bırakmıştır. Mahlası ise Mecdî'dir, Melikulkelâm Mecdî diye meşhur olmuştur.¹⁴⁷

Hac seyahatine 1305/1888 yılında çıkmış ve bu sefer on ay 18 gün sürmüştür. Güzergâhı Kürdistan'tan Zencan, oradan Erdebil ve Astara, sonra trenle Karadeniz, gemiyle İstanbul, oradan da tekrar gemiyle Cidde ve Mekke yönündedir. Mekke'den Medine'ye gitmiş, sonra tekrar Cidde'den gemiye binerek Kızıldeniz üzerinden Basra'ya gitmiş, Irak'ta muhtelif şehirlerden geçerek yolculuğunu sürdürmüştür. Sonra Kasr-ı Şirin yoluyla İran'a geri dönmüştür.¹⁴⁸

Seyahatleri sırasında Trabzon'u ve Samsun'u görme fırsatını elde eden seyyah, iki şehri de çok beğenmiştir. Samsun'un tütün kalitesinin yüksekliğinden bahsetmiş, burada üretilen tütünün tüm dünyaya ihraç edildiğini söylemiştir.

İstanbul'a vardıklarında hacıların sayısının çokluğu sebebiyle hemen yola çıkamamışlar ve bir ay, beş gün İstanbul'da beklemişlerdir. Bu müddet içerisinde seyyah İstanbul'u gezmiş ve izlenimlerini yazıya dökmüştür.

“İstanbul çok geniş ve büyük bir şehir. Binaları, hepsi denize doğru inen dağların tepelerinde ve eteklerindedir. Şehrin başından sonuna kadar ortasından deniz geçiyor.

Şehrin uzunluğu doğudan batıya altı fersah ve genişliği güneyden kuzeye kadar üç fersahtan bir buçuk fersaha kadar, bazı yerlerde daha da azdır. Şehrin etrafını on iki fersah olarak ölçmüşlerdir.

¹⁴⁶ Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâçârî**, C. V, s. 541.

¹⁴⁷ A.e., C. V, s. 542.

¹⁴⁸ A.e., C. V, s. 543-544.

Binaları, pazarları, camileri, türbeleri, tekkeleri, hamamları, askeriyeleri ve işyerleri sayısız; güzellikte ve sağlamlıkta şaşkınlık vericidirler. Öyle ki bütün camiler, türbeler ve Osmanlı sultanlarının, vezirlerinin ve diğerlerinin mezarları tamamen mermer taşından ve diğer maden taşlarından yapılmış. Bazı yerlerinde yabancı şekiller, taşçılık ve mimari sanatı kullanılmış ki akıl bunları idrak edememektedir.

Her cins nefis eşyayı, çeşitli meyveleri hem diğer devletlerden bu şehre getiriyorlar, hem de bu şehirde üretiyorlar. Bu şehirde olan maldan ve meyveden daha iyisi dünyada bulunamaz. Mesela bu şehrin kirazını ve incirini getirdiler, Kürdistan'ın eriği ve elmasıyla aynı büyüklükte olan bu meyveleri gördük ve tanıyamadık.

Sokaklarının hepsi taş döşeli, temiz, gece sabaha kadar gaz lambalarıyla aydınlatılıyor ve gelip geçenlerle dolu. Kayıtlara göre demiryoluna ve diğer yerlere giden seksen beş bin fayton var. Şehrin sokaklarında sabahtan gecenin dördüne kadar dolaşıyorlar.

Havası ve suyu çok güzel ve ferahlatıcı. Şu anda yazın ortasında olmamıza rağmen geceleri odalarda uyuyoruz ve hiç sivrisinek yok. Müzmin hastalıklar da bu şehirde çok az. Ahali nadiren ateşe ve titremeye müptela oluyor.

Şehrin ortasında bağlar, gül bahçeleri, selviler var. Etrafında da tarlalar ve bostanlar bulunuyor. Ormanlardaki ağaçlar bahar aylarındaki gibi yeşil ve şehrin karşısında Keşiş Dağı¹⁴⁹ görünüyor. Bu dağ denizin öbür tarafında, Bursa kasabası civarında ve her zaman karlı. Güvenilir birinden şöyle söylediğini duydum: Bu şehirde çiçekler kırk gün boyunca ilk günkü halleriyle kalıyorlar ve solmuyorlar.

Her zaman dört taraftan serin rüzgârlar esiyor. İnsan, rüzgâr ve havanın serinliği vasıtasıyla ve güzel binaları ve nefis şekilleri seyrederek her ne kadar yürüse de yorulmuyor. İlginç ve nefis şeyler o kadar çok ki insan bir şeye dikkatini verip bakacak olsa diğer yüz bin şeyi görmekten mahrum kalıyor.

¹⁴⁹ Uludağ. İstanbul'dan Uludağ'ın görülüp görülemeyeceği konusu, tartışmalı bir konudur. Açık havalarda, yüksek yerlerden Uludağ'ın görülebileceğini iddia edenler olduğu gibi, bunun imkânsız olduğu kanısında olanlar da vardır.

اگر مطالعه خواهد کسی بهشت برین را
بیا مطالعه کن گو بهشت روی زمین را

“Eğer berrin cenneti görmek isterse biri
Gelsin görsün yeryüzündeki bu cenneti”

Şehrin kahvehaneleri, deniz kenarı ve denizde tahta ve demirler üzerine yaptıkları diğer kahvehaneler, her türlü nefis eşyayla dolu, çoğu mermer taşıyla kaplı ve buralar gece-gündüz ediplerin, seçkinlerin, mütevazı halkın, zevk ve hal ehlinin toplandığı yerler. Bu kahvehanelerin her birinin sefa ve nezafeti “yolcunun kalbini vatanından koparır” derecesindedir.

Bütün milletlerin ve Firenklerin doğu ve batının kapısı dediği bu şehri genişliği ve büyüklüğü sebebiyle üç eyalete ayırmışlar:

- 1- Beyoğlu
- 2- İstanbul
- 3- Üsküdar

Bu üç eyalette ve beldede bir vali, kaymakam, müdür ve diğerleri idare ve işlerin intizamıyla meşguller.

Bu şehrin ahalisi pembe ve beyaz bir çehreye sahipler ve azalarının uyumu benzersizdir. Öyle ki Rumların güzelliği ve beyazlığı, zencilerin çirkinliği ve siyahlığı, Arap ve Acem şairler arasında meşhurdur. İbni Yemin (ö. 769/1367) şöyle der:

بار خدایا تو خود ز روی خدایی
جوهر انسان چنین لطیف سرشتی
طلعت رومی و چهرهء حبشی را
آلت خوبی چه بود و الت زشتی

“Ey Allah’ım sen kendi ilahlılığınla
İnsanın cevherini böyle latif yarattın
Rumî’nin yüzünün ve Habeşî’nin çehresinin
Güzelliğinin ve çirkinliğinin sebebi neydi?”

Orada bulunulan zaman içerisinde görülen kutsal mekânlar ve güzel binalar şunlardır:

1. Hz. Yûsâ Türbesi: Şehrin bir parçası olan Karadeniz boğazının başında, bir dağın tepesinde bulunuyor ve türbesi var. İki kere gemiyle eteğinden geçtik ama ziyaret mümkün olmadığı için uzaktan dua ettik.

2. Ebû Eyyûb Ensârî'nin Türbesi: Şehrin sonunda, denizin bittiği yerde ve bir dağın eteğinde konumlanmış.

Ebu Said'i¹⁵⁰ yanımda götürdüm, gemiyle denizden gittik ve akşam namazına yetiştik. Akşam olmasına rağmen sahile gittim, Ebu Said'i oturttum ve denizde gusledip namazımı kıldım. Bütün âlimlerle ve cemaatle o hazreti ziyarete gittik ve mübarek türbenin etrafında oturduk.

Bir kâri, fasih bir dille Kur'an-ı Kerim'i tilavete başladı. Sesinin güzelliğinden ve tesirinden kapı-duvar meczup oldu. İki saat tilavetten sonra ziyaretçiler ziyaretname okudular ve Sultan Abdülhamid Han'ın sağlığına dua edip dışarı çıktılar...

3. Fatih Sultan Mehmed Türbesi: Ziyaret etme saadetine ulaştım. Mermerden yaptıkları türbesi ve kabrini, pahalı perdelerini ve içerisindeki nefis eşyaları tavsif etmek mümkün değil. Hayret uyandıran güzellikteki cami, kabrinin yanına inşa edilmiş. Bu caminin etrafına neredeyse bir şehir büyüklüğünde yapı ve medreseler yapılmış. Bunlar talebeyle dolu ve geçimlerini de vakıflar sağlıyor.

4. Ayasofya Camii: Meşhur yapılardan ve dünyanın yedi harikasından biridir. Onu olduğu gibi anlatabilmek mümkün değildir. Alt katta 53 adet yeşim dedikleri taştan yapılmış sütun var. Her birinin uzunluğu 12 arşın ve çapı 4 arşındır. İkinci katta, alt kattakinden daha küçük 48 yeşim sütun daha vardır. Caminin içinde birkaç yerde minber, müezzin ve mütercim yerini işlemeli, oymalı mermerlerle yapmışlar. Minberlerin ve sütunların etrafını öyle işlemişler ki görmeyen kimse, bin kitapta şerh edilse onun vasıflarından ufak bir koku dahi alamaz...

5. Diğer Camiler: Sultan Mahmud Han Camii, Kılıç Ali Paşa Camii, Yenicami, Sultanahmet Camii, Nuruosmaniye Camii, Sultan Bayezid Camii ve bu şehrin gördüğüm diğer camileri ve medreseleri -ki

¹⁵⁰ 3 yaşındaki oğlu.

haddi hesabı yok- Ayasofya'nın benzeridir. Hatta Sultan Bayezid Camii'nde Ayasofya'da bile olmayan birkaç sütun vardır.

6. Selamlık: Cuma günleri Sultan Abdülhamid Han camiye gelir ve namaz kılar. İstanbul'da bulunduğumuz sürece dört defa Selamlık'a gittik.

İlk seferinde Sultan, tarikatının mürşidi olan Şeyh Muhammed Zâfir Medenî için yaptırdığı yeni Şazeli Tekkesi'ne¹⁵¹ teşrif etti. Kalabalıktan camiye giremedik ama Sultan'ın mübarek simasını faytonda gördük.

İkinci seferde güzel yapılardan biri olan ve yine Sultan Abdülhamid Han'ın yaptırdığı yeni Beşiktaş Camii'ne¹⁵² gittik. Bu yapı saltanat imaretlerinin yanında dağın kemerine inşa edilmiş ve etrafı bağlarla, caddelerle, gülistanlarla çevrili, çok iç açıcı bir konumda yer alıyor. Yüz bölükten fazla olan devlet askerlerinin hepsi değerli silahlar kuşanmış ve güzel elbiseler giyinmiş halde caminin ve avlusunun etrafındaki caddelerde öyle sakin ve müeddep duruyorlardı ki solukları bile duyulmuyordu. Sultan teşrif etti, safların arasından geçti. Sadrazam, Namık Paşa ve Gazi Osman Paşa ile beraber caminin bir parçası olan yüksek bölüme geçti. Kâri, güzel bir dille Kur'an-ı Kerim'den bir bölüm kıraat etti. Devlet nişanı taşıyan bir hatip de hutbe okudu. Namaz kıldık, caminin avlusuna geçtik ve ayakta bekledik.

Sultan bir saat süren namaz ve virdden sonra aynı yerinde oturdu. Karşısında bando çalmaya başladılar. Önce tamamı seyit olan piyade birliklerden biri gelip geçti. Sonra Tophane birlikleri de kılıfsız kılıçlarla gelip geçtiler. Ondan sonra süvari birlikleri geldiler. Ayrı ayrı gelen her bir bölüktekilerin yaşları, giysileri, atları aynı renkte ve ölçüdeydiler. Ayrıca her birinin kendi bando takımları vardı.

Caminin avlusundan dışarı çıkınca bandolarını çalarak kışlarına gidiyorlardı. Sâkiler ve tulumbacılar aralarda hızlıca geliyor, birliklerin geçtikleri yere toz kalkmasın diye su serpiyorlardı. O kadar çok asker ve birlik geçti ki gözler ve akıllar hayran kaldı.

¹⁵¹ Seyahatnamede adı geçen Şazeli Tekkesi, Beşiktaş ilçesinde, Barbaros Bulvarı ile Yıldız Caddesi arasında, Mehmet Ali Bey Sokağı üzerindedir.

¹⁵² Verilen bilgilere bakılırsa burası Yıldız Hamidiye Camii'dir.

Askerler böyle geçerken bir grup Dağıstanlı hacı adayları da durmuş, seyrediyorlardı. Ferahlık ve mutluluğun çokluğundan, saltanatın ve İslam'ın şanından dolayı ağlıyorlar ve Sultan'ın bekası için dua ediyorlardı. Sultan'ın yanındakilerden biri durumu kendisine arzetti. Sultan da iki yüz Osmanlı lirasını harcırah olarak onlara bağışladı. İki defa daha Selamlık'a gittik ve ikisinde de aynı hayranlıkla kaldığımız yere geri döndük.

7. Dolmabahçe: Burası saltanat binalarından biri ve merhum Sultan Abdülaziz Han tarafından yaptırılmış... Saraydarlardan birinin rehberliğinde gittik ve daha çok üst katlarındaki odaları gezdik. Tavanda, duvarda ve yerde o kadar güzel sanatlar kullanılmıştı; lambalar, mücevherli vazolar, altın işlemeli perdeler, çeşitli tablolar, tasvirli perdeler, pahalı masa ve sandalyeler, çok büyük aynalar, heykeller ve değerli taşlar asılmış ve yerleştirilmişti ki hangisine bakacağımızı bilemiyorduk. Durumun böyle olduğunu bilen saraydar güzel ahlâkıyla bizi acele ettirmiyordu. Biz de her birine dikkatle bakıyorduk...¹⁵³

Abdülkerim Mecdî, İstanbul'da gezip gördüğü yerleri ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Yukarıda alıntıladığımız bölümde geçen yerlere ilaveten gittiği yerleri tersane, Tophane, kâğıt fabrikası, Kızkulesi, iki adet yangın kulesi, Yerebatan Sarnıcı, taş sütunlar, iki adet köprü, Hz. Mevlana'nın (k.s.) tekkesi, tünel, Büyükdere ve Fenerbahçe başlıkları altında anlatıyor.¹⁵⁴ Biz seyahatnameden bu kadar alıntı yapmakla yetiniyoruz.

5.14. Hacnâme (1310/1893)

Bu seyahatnamenin yazarının adı Hacı Selim Han'dır. Seyahatnamenin başında verdiği bilgilerden, şimdi adı Tekab olan Tikantepe'de yaşadığı anlaşılmaktadır. Yolculuğu h. 1310 (m. 1893) yılının Şaban ayında başlamış, 28 Rebiülevvel 1311'de

¹⁵³ Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. V, s. 567-573.

¹⁵⁴ A.e., C. V, s. 575-578.

(m. 1894) sona ermiştir. Toplamda dokuz ay sürmüştür. Selim Han, akrabalarıyla beraber Hac yolculuğuna çıkmıştır. Yazılarında Sünni usulde haccın nasıl yapılması gerektiğinden, uyulması gereken kurallardan bahsetmiştir. Kendisi bu seyahatnameyi yazmasının iki amacı olduğunu söyler: Seyahat ve ziyaret. Seyahat bölümlerinde coğrafyayla, yolu üzerindeki şehirlerle, adet ve geleneklerle, o günün ilmi ve sanayisiyle, yollarla ve bazı olaylarla ilgili bilgiler vermiştir.

Ca'feriyan, müellifin, seyahatnamesinin büyük bölümünde zaman ve mekân noktalarına dikkat ettiğini; hangi tarihte hangi noktada olduğu, ne kadar kaldığı, ne tecrübeler edindiği, ne zaman hareket ettiği, hangi araçla gittiği ve hangi noktaya gittiği ile ilgili verdiği bilgilerin, zaman ve mekâna riayet etmesinin ürünü olduğunu söylemiştir.

Müellifin hac vazifesini yerine getirdiği sene karşılaştığı en büyük olay, veba salgınıdır. Bu salgın, Mekke şehrinin tarihinde son derece büyük öneme sahiptir.

Seyahatnamenin dili, Farsça açısından ve özellikle de bir Kürdün dilinden olması bakımından övgüye değerdir. Selim Han, seyahatnamenin çeşitli yerlerinde beyit şeklinde bazı şiirler de yazmıştır. Ayrıca bir divana sahip olduğu da anlaşılmaktadır.

On üçüncü yüzyılın ortalarından itibaren İran'ın kuzey yarısından, hatta Tahran'dan hacca gidenler, Tebriz, Bakü, Tiflis ve gemiyle Karadeniz'in önemli liman kentlerinden geçerek İstanbul'a giden güzergâhı seçmişlerdir. Selim Han da bu yolu seçmiştir.¹⁵⁵

Selim Han, Karadeniz'den Boğaz'a geçişleri sırasında büyük bir fırtınaya yakalandıklarından bahsetmiştir. Bu kuvvetli fırtınada herkes dehşete kapılmış, dualar edilmiş ve vapurdaki koçlardan ve koyunlardan birkaç tanesi telef olmuş. Selim Han, bu büyük faciayı atlattıklarını, İstanbul'a ulaşip kurtuluşa erdiklerini yazmıştır.

Selim Han seyahatnamesinde daha çok günlük yaşadığı olayları sıralamaktadır. Özetlediğimiz diğer bazı seyahatnamelerdeki gibi gördüklerini detaylıca anlatmak

¹⁵⁵ Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. VI, s. 9-19.

yerine gördüğünü sade bir dille anlatıp geçmektedir. Onun da ilgisini, diğer seyyahlar gibi, çokça kullanılan mermerler ve mermer işçiliği çekmiştir. Ayrıca seyahatnamenin İstanbul'la ilgili bölümünde birkaç kere gittiği sirke ve sirkte gördüklerine daha fazla yer vermiştir. Sirkten tiyatro adıyla bahsetmiştir ama verdiği ayrıntılardan (atın üzerinde gidenler, iplerden atlayanlar vs.) gittiği gösterinin sirk olduğu anlaşılmaktadır.

İncelediğimiz diğer bir seyahatnamede ayrıntılarıyla anlatılan Sultan Abdülhamid'in Cuma namazına katılması ve sonrasında yapılan geçit töreninden, Selim Han daha kısa olarak bahsetmiştir. O da bu törenin görkeminden etkilendiğini ifade etmektedir.

Seyahatnameden bazı alıntılar yaparak üslubu hakkında fikir edinebiliriz:

“Yirmi dördü, Çarşamba günü hakîr (bende), Hacı Gencali Bey, Hacı Abdurrahman Bey ve yol arkadaşlarından bir grupla İran Devleti'nin İstanbul'da oturan büyükelçisi Nâzımuğdevle'nin huzuruna çıkıp şereflendik. Kendisi de gerekli ihtiramı göstererek sandalyeden kalktı, kendisinininkinden daha alçak bir sandalyeye oturttu ve son derece lütufta bulunarak muhabbet buyurdu. Vilayetlerle ilgili her türlü haberi ve yolların durumunu sordu. Hakîr de durumu, fırtına olayıyla beraber arz ettim. Bir saate yakın sordular ve cevap arz edildi. Sonra izin istendi, birkaç adım bize eşlik etti ve dışarı çıkıp kaldığımız yere döndük.”¹⁵⁶

“Kaldığımız süre boyunca İslambol'da iki olay gerçekleşti. Biri, her ne kadar zikredilmesi yasak olsa ve şehir ahalisi anlatmaya cesaret edemese de birkaç mahrem ahbabın bize anlattığı olaydır. Dediklerine göre bu Ramazan'ın ilk yarısında yüce Sultan hazretleri, eskiden beri âdet olduğu üzere Hırka-yı Şerif'i ziyaret etmek için teşrif etmiş, devlet sarayına geri dönmüştü. 60 kişiye yakın vali ve paşazade, gösterişli biçimde, yüce Sultan hazretlerinin iftarına özel altın ve gümüş tabaklarla, Boğaz'ı geçip hazırlamak için Bâb-ı Âli'den vapura binecekleri esnada

¹⁵⁶ A.e., C. VI, s. 42.

Fransa Devleti'nin vapuru gelmiş, gövdesi çarpmış ve batmış. İçindekiler, vapur, ameleler hepsi denizin ortasında yasaklı ve hapisler. Şu anda Fransa Devleti ve elçileriyle görüşme halindedir.

Diğer olay da paşazadelerden biri, İslambol köprüsünün askeriye tarafındaki bir paşaya misafirliğe gitmiş. Saat beşte eve gitmek için faytona binmiş ve köprüye ulaşmış. Nöbetçiler her ne kadar köprü açık, gitmeyin diye feryat ettilerse de sarhoş olduklarından itina etmemişler ve kendisi, faytoncu, fayton ve at suya düşüp boğulmuşlar. Annesinin yüz lira verdiği dalgıç birkaç gün sonra, yarım saatlik yol olan köprü'nün diğer ayağında cenazesini bulup dışarı çıkarmış.

Hulâsa binlerce kere hayıflansak yeridir ki İslambol seyahati bu kadar kısa süreyi bırakın bir yıl gezmeyle ve bir ay yazmayla bile bitirilemez. İslambol için “doğu ve batının kapısı” diyerek Firenkler hakikati çok güzel dile getirmişler.”¹⁵⁷

5.15. Sefernâme-i Emînuddevle (1316/1899)

Mirza Ali Asgar Han Emînuddevle, Muzafferuddin Şah'ın saltanatının ilk yıllarında sadrazamlık yapmıştır. Babası, Mirza Aka Han'ın kız kardeşinin oğlu olan Mecdulmulk'dur. 1259/1845 yılında dünyaya gelmiştir. Mirza Ali Asgar Han Emînuddevle, Farsça ve Arapça biliyordu. Babası Azerbaycan'da görev yaparken Fransızca'yı da öğrenmiştir. Lakabının ilk başlarda Emînulmulk olduğu söylenmektedir. Nâsıruddin Şah'ın Avrupa'ya yaptığı ilk (1290/1876) ve ikinci seyahatine katılmıştır. Muzafferuddin Şah'ın saltanatı döneminde sadrazamlığa getirilmiş fakat 1316/1902'de bu görevden alınmıştır. Leşt Neşa'ya¹⁵⁸ gitmiş ve oradayken Şah'tan izin alarak aynı yıl içinde, bu seyahatnameyi yazdığı hac seferine çıkmıştır.¹⁵⁹

Emînuddevle'nin nesri, Kâimmakâm'ın nesrine benzemektedir. Bâzgeşt-i edebî (edebiyatta geridönüş) akımına uygun olarak sade dille yazmıştır ve selefinden daha

¹⁵⁷ A.e., C. VI, s. 50.

¹⁵⁸ İran'ın Gilan eyaletine bağlı bir şehirdir.

¹⁵⁹ Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. VI, s. 287.

başarılıdır. Bir taraftan da Ebulfazl Beyhâkî'nin (ö. 444/1052) ve Nâsır Husrev'in (ö. 481/1088) tesirleri görülmektedir. Ayrıca nesri, canlı ve hareketlidir. Seyahatnamesinde bütünlüğü korumuş ve öğrendiği yeni terkipleri ve ıstılahları kullanmıştır. Fransız diline aşinalığı ve Batılı eserleri mütalaası, yazım üslubunu etkilemiştir.¹⁶⁰

Bu seyahatname İranlıların yüzünü Batı'ya döndüğü ve yabancı kelimeleri kullanmanın ilerleme alameti sayıldığı bir dönemde yazılmıştır. Ancak Emînuddevle, seyahatnamesinde sadece on yedi yabancı kelime kullanmıştır. Bunların çoğu da yer isimleri veya dile orijinal şekliyle intikal etmiş “lokomotif” ve “makine” gibi kelimelerdir.¹⁶¹

Emînuddevle Giresun, Samsun, İnebolu, İstanbul ve İzmir'den geçmiştir. Giderken Giresun, Samsun, İnebolu ve İstanbul'a gidip gezme fırsatı bulamamıştır. Gemi İzmir'de demir aldığı anda bu şehri biraz gezmiştir.

“Şehrin sahilini aynı Firenk limanları gibi güzelce taş döşemişler. Kiralayıp dolaşmak için güzel faytonlar var. Tramvay ve minibüs var. Taşımacılık mutlaka bir vasıtayla yapılıyor.

Müslümanların mahallesinde olan hamama kadar yürüyerek gittik. Şehrin bu tarafı diğer yerlerine göre daha dar sokaklara sahip, dükkânların ve evlerin durumu daha mütevazı. Hamam, Osmanlı hamamları tarzında musluk ve su taşları olan temiz bir hamam. Bütün yerleri, tezgâhları, kenarları beyaz mermerden...

...Deniz kenarına vardık; yeni şehirleşmenin, ticarî alanların, konsoloslukların, deniz şirketlerinin indirme-bindirme yaptıkları yerlerin olduğu kısma. Allah için ruhu olan, hoş ve manzarası güzel bir yer. Lâkin şehir idaresinin vazifelerini pekiyi yapmadıkları görülüyor. Firenk şehirleri gibi temiz tutamamışlar...”¹⁶²

¹⁶⁰ Emînuddevle, **Sefernâme-i Emînuddevle. Hac Mirza Ali Han Sadrazam**, Yay. haz. İslam Kâzimiyye, Tahran, Tûs Yayınları, 1389 hş., s. 63-64.

¹⁶¹ A.e., s. 65.

¹⁶² A.e., s. 112-114.

Emînuddevle dönüş yolunda İstanbul'da kalma fırsatı bulmuştur. Palas Otel'e yerleşmiştir. Ancak vaktini, İstanbul'u gezmek yerine tanıdıklarıyla yemek yiyerek, sohbet ederek ve dinlenerek geçirmeyi tercih etmiştir. Kendisini, çok güzel bir yer olduğunu söyleyerek Mahmutpaşa Hamamı'na götürmüşlerdir. Sanırız giderken çok yorulduğundan hem hamamı beğenmemiş, hem de düğününü bahane ederek kendisinden yüklü miktarda para isteyen tellaktan rahatsızlık duymuştur.

Dönüş yolunda gemi Trabzon'da 24 saatliğine demir atmasına rağmen kendisini iyi hissetmediği için şehre inmemiştir.¹⁶³

5.16. Sefernâme-i Mekke-i Muazzama (1319/1902)

Bu seyahatnamenin yazarı olan Hacı Abdullah Han Karagözlü, değerli birkaç seyahatnamesini *Mecmua-yı Âsar* adı altında bir araya toplamıştır. Karagözlü, Kaçar şahsiyetlerinden biridir ve bir şekilde Meşrutiyet İnkılâbı'na da karışmıştır. Eser, İnyetullah Mecidi'nin çabalarıyla basılmıştır.¹⁶⁴

Karagözlü'nün seyahatnameleri arasında en önemli olanı 1319/1905 yılında Enzeli'den İstanbul yoluyla Cidde'ye seyahatini anlatan *Sefernâme-i Mekke*'dir.

Daha önce belirttiğimiz gibi Kaçarlar döneminde çok sayıda Mekke seyahatnamesi yazılmıştır. Bu, Kaçar ileri gelenleri için bir tür adet ve saygınlık şeklini almıştı. Ferhad Mirza, kardeşi Husâmussaltana, hatta Ferhad Mirza'nın kızı ve diğer birçokları kendilerinden geriye sefer günlükleri veya seyahatnameler bırakmışlardır. Bu yolla çok ilgi çekici ve değerli noktaların günümüze ulaşmasını sağladıklarını tekrar hatırlatalım.

Hacı Abdullah Emir Nizam Karagözlü'nün seyahatnamesinin başka bir açıdan daha önemi vardır. O da bu yolculuğa Şeyh Fazlullah Nûrî ile beraber çıkmış olmasıdır. Kervanları bu açıdan bilinen bir kervan olduğundan dolayı her şehirde

¹⁶³ A.e., s. 348-350.

¹⁶⁴ Tahran, Miras-ı Mektup, 1382 hş.

karşılanmışlardır. İstanbul'da Osmanlı Sultanı'yla görüşmüşlerdir. Şeyh Fazlullah'la ilgili bu bilgi tamamen yenidir ve şimdiye kadar bilinmeyen bir bilgidir.

Müellif seyahatnamesini yazarken meydana gelen olayları da aktarmıştır. Bu yolculuk, devlet gemisiyle Bender-i Enzeli'den başlamıştır. Şeyh Fazlullah'ın mihmandarı Şeriatmedar Rüşdî'dir. Tiflis, Batum, gemiyle Karadeniz'den geçiş, Trabzon ve sonra İstanbul, seyahatin başlangıç güzergâhıdır.¹⁶⁵

Karagözlü İstanbul'da Palas Otel'de konaklamıştır. İlk gecesinde otelde düzenlenen maskeli baloyu ayrıntılarıyla anlatmıştır:

“Bu gece otelde maskeli balo yapıyorlar. İtalyanlar bunu Avrupa'daki hastanelere veya okullara yardım için büyük otellerde veya başka yerlerde düzenliyorlar. Halkı davet ediyorlar. Kim girse kutsal para veriyor, bunu topluyorlar ve fakirlere dağıtıyorlar. Mesela Alman imparatoriçesi yetimlerin okulu için veya falan hastane için otelde veya büyük bir bahçede davet veriyor. Giren herkes bir veya iki lira veriyor. O davette saltanat ailesine mensup hanımlar hizmet ediyorlar. Biri çay veriyor, biri süt, biri kahve getiriyor. Kim bunlardan alırsa en azından birkaç lira vermesi gerekiyor. Bazı hanımlar veya büyük beyler eşya satıyorlar. Çiçek, çorap, mendil gibi şeyleri düşük kıymetlerle satıyorlar. Böyle gecelerde bazen on bin tünden yüz bin tüme kadar para toplanıyor ve hangi hayır kurumu için toplandıysa oraya ulaştırılıyor. Bu balo da bu türden bir balo ve girişi bir Osmanlı lirası. Maske ise yüz için yapılan bir mukavvadan ibarettir. Herkes tanınmamak için yüzünün tamamını veya yarısını kapatacak şekilde yüzüne koyuyor. Kadınlarla erkekler arkadaş oluyorlar. Birbirlerini tanımadan dans ediyorlar ve kadınlar genellikle maske takıyorlar. Maskeyi çıkardıklarında tanınıyorlar. Maske takmak sadece kimsenin tanımaması için değil, aksine yaygınlaşmış bir gelenek. Tanınma gibi bir korkuları yok. Çünkü muhterem kişiler uygun olmayan yerlere zaten gitmiyorlar, uygun olan yerde de tanınmalarının bir sakıncası yok.”¹⁶⁶

¹⁶⁵ Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. VII, s. 153-154.

¹⁶⁶ A.e., C. VII, s. 186-187.

Karagözlü'nün yazdığı bu seyahatname daha çok bir günlüğü andırmaktadır. “Kalktım, gittim, bir saat oturdum, falanca geldi...” gibi ifadeler çokça kullanılmıştır. Ayrıca alıntı yaptığımız bölümlerde anlatım bozukluklarıyla sıkça karşılaştık.

Yanlarında Şeyh Fazlullah Nûrî olduğu için Osmanlı Sultanı'yla bir görüşmeleri olmuştur. Bu görüşmeyi seyahatnameden alıntılama yerine Resul Ca'feriyan'ın özet anlatımını aktarıyoruz:

“Bilahare İstanbul'a varıyorlar. Orada Erfeuddevle, cemaati Selamlık merasimine götürmek istiyor. Karagözlü şöyle yazıyor: “Baktık Şeyh Fazlullah ve diğerleri toplanmışlar ve Selamlık'a gitmek istiyorlar. Bahsettikleri konu ise Şeyh'in camiye gidip Ehl-i Sünnet kurallarına göre Sultan'ın vekiline bağlanması ve eli bağlı namaz kılması. Ben bu meseleyi maslahata uygun görmedim ve şöyle izharda bulundum: Biz Şeyh hazretlerini İran'ın müçtehidini ve hucetulislami diye tanıttık. Bizim bu sınırlar içerisinde tanıttığımız Şia'nın hucetulislami ne sebeple yersiz ve lüzumsuz takiye yapsın?..”

İş istihareye varıyor; yapılması iyi, terk edilmesi kötü geliyor. Hepsi gidiyor, Sultan'ın geçtiği yol üzerinde bir yerde ayakta durarak güzel temennilerde bulunuyorlar, Sultan da bu temennilere cevap veriyor. Müellif, Sultan'ın bir iki vasfını söylüyor (zayıf cüsseli, küçük bir sakalı var) ve sonra şunları anlatıyor: “Camiye girdik. Camide çokça Buharalı ve Türkmen ziyaretçi vardı. İslambol halkından az kimse vardı. Namaz eli bağlı kılındı. Sonra Sultan, İranlı misafirlere nişan vermek istediği haberini yolladı. Şeyh, İran'da âlimlere nişan vermenin alışıldık olmadığını, asa, yüzük veya başka bir şey vermelerini söyledi.”

Bilahare Sultan'ı görmeye gidiyorlar. Orada onları iki saat bekletiyorlar. Sultan'ın yanına gittiklerinde özür diliyor ve İngiltere elçisiyle sohbet etmekte olduğunu söylüyor. Sultan'ın karşısında durduklarında çok muhabbetli davrandığını, din ve milliyet birliğinden ve Atabât-ı Âliyât ahalisinin ve Beytullah hacılarının asayışı için gösterdiği

özenden bahsettiğini söylüyor. Ancak müellif, kendilerine oturma izni verilmediği ve ayakta ağırlandıkları için çok rahatsız oluyor.”¹⁶⁷

Karagözlü İstanbul’da gezdiği yerleri de anlatmıştır. Valide Han’ı, Ayasofya’yı, At Meydanı’nı, Dikilitaş’ı, Yeniçeri Müzesi’ni, Sultanahmet Camii’ni görmüştür. Ayasofya karşısında şaşkınlığa düşen diğer seyyahların aksine Karagözlü, Ayasofya’yla ilgili yapısal bilgileri verdikten sonra şöyle demiştir:

“Avrupa’nın harika kiliselerini görmeyen Müslümanlara bu cami çok güzel görünüyor. Ama ben II. Saint Pierre kilisesini ve Roma, Paris, Londra, Petersburg ve Moskova’daki kiliseleri gördüğüm için, Avrupa’ya bağlı olan İslambol’da gördüğüm Ayasofya’ya çok da şaşırmıyorum. Bu şehir ahalisinin çoğu Avrupa’nın büyük kiliselerinin nefis eşyalarını ve servetini, mozaiklerini, işlemelerini, pahalı heykellerini, altınlarını, gümüşlerini vesaire görmüşken, nasıl İslam’ın ilk camisinin eski kırklı kandille aydınlatılmasına razı oluyorlar? Şimdi bu camiyi çok daha güzel tutmaları gerekir. Çünkü dışarıda ve içeride bizim İslam şiarımızdır.”¹⁶⁸

Karagözlü, Yeniçeri Müzesi’ni gezen diğer seyyahlar gibi buradaki balmumu heykellerin çok gülünç göründüğünü söylemiştir. Buraları gezdikten sonra kaldıkları Pera Palas’a geri dönmüşlerdir. Akşam yapılan bir maskeli baloya katılmışlardır.

Karagözlü Selimiye ve Fatih Camii’ne gitmiş fakat geniş ve güzel olduklarını söylemekle yetinmiştir.

Osmanlı Sultanı söz verdiği gibi hediye yollamıştır. Karagözlü gönderilen hediyeyle ilgili şunları söylemektedir:

“Kişi başı birer tane işlemeli enfiye kutusu getirdiler. Herkesinki hemen hemen aynıydı. Hiçbiri oymalı değildi. Diğerleri için bir sakıncası

¹⁶⁷ A.e., C. VII, s. 154-155.

¹⁶⁸ A.e., C. VII, s. 192.

yoktu ama herkes Şeyh hazretleri için en az bin tümen değerinde âsâ, yüzük veya oymalı bir enfiyelik getireceklerini düşünüyordu. Aynı şekilde Sultan'ın huzuruna çıkan ikinci derecedeki şahıs konumundaki Ali Ekber Aka için de böyle olacağı zannedilmişti. Ancak herkese aynı ölçüde hediye yolladıkları anlaşıldı ki bu, çok yakışsız görünüyordu. Bana ve Emceduddevle'ye birinci Osmanlı nişanı, Vekil beye de birinci Mecidiye nişanı verdiler. Bizler için söylenecek söz yok. Her şekilde anlattığımız gibi oldu.”¹⁶⁹

Karagözlü diğer seyyahların İstanbul'la ilgili söylediklerini tekrar etmiştir. Yani İstanbul'u, semtlerini ve Galata Köprüsü'nden geçilirken alınan paraları o da anlatmıştır. Bir de şunları yazmıştır:

“Sultan, Ermenilerden ve Jön Türklerden o kadar ihtiyat ediyor ki anlatılamaz. Sultan'ın hafiyeleri o kadar fazla ki iki kişi bir araya gelip diğerinin hafiyeye olmadığından emin olarak sırlarını paylaşamıyorlar. İki kişi bir araya geldiğinde mutlaka üçüncüleri hafiyeye oluyor. Halkın gece gündüz yaptıklarından ileri derecede bilgi sahibi. Bu işe yılda yüklü meblağlar harcanıyor.

Kimsenin elektrikli lamba yakmasına izin yok. Bütün İstanbul'da sadece Pera Palas Otel'de elektrikli lamba var, o da bir sürü sorunla koyulmuş. Bu şehirde telefon kıtlığı var ve vezirler, daha fazlasının tasavvur edilemeyeceği ölçüde ihtiyat ediyorlar. Vezirlerden, eşraftan veya halktan birkaç kişinin kovulmadığı, sürgün edilmediği veya öldürülmediği bir hafta geçmiyor.

Kütüphanede içinde hürriyet ve özgürlük lafzının geçtiği bir kitabı bulduramazlar. Her hafta Nazmiye Bakanlığı polis baskını yaptırıyor, kütüphaneye bakıyor, kitaplarda veya kütüphanede zararlı bir yazı görürlerse el koyuyorlar ve uyarıyorlar...

Jön Türklerin sayısı artmış, Avrupa'ya ve diğer yerlere dağılmışlar. Sultan aleyhine gazeteler çıkarıyorlar ve Sultan mümkün olduğunca para

¹⁶⁹ A.e., C. VII, s. 202.

ve bütçeyle onları susturmaya çalışıyor. Bu şekilde ulaşabildiklerini yurda döndürmeye ve bu yoldan alıkoymaya çalışıyor. Ancak bu mesele, tedbirlerle susturulabilecek bir mesele değil. Bu tedbirlerin sadece Sultan'ın kendi hayatı döneminde işe yarayabileceği düşünülüyor.

Sultan, olabildiğince Türk siyasetini ve politikasını korumaya çalışıyor. Sultan'ın döneminde mektepler ve maarif oldukça fazlalaşmış...¹⁷⁰

Müellif Sultan'ın, kardeşi IV. Murad'ı ve ailesini yüksek güvenlikli ev hapsinde tuttuğunu anlatmaktadır. İfadelerinden Osmanlı'nın ilerlemekte olduğunu ancak Sultan'ın rejim değişikliği korkusuyla halka büyük baskı yaptığını ve bunun için büyük paralar harcadığını anlamaktayız.

Seyahatnamenin İstanbul ile ilgili bölümünün sonunda İstanbul'da dört mevsim her yiyeceğin bulunduğunu söylemekte ve insanların kıyafetlerini anlatmaktadır. Her türden giysiye rastlamanın mümkün olduğunu ancak hali vakti yerinde olanların Avrupaî giyindiklerini ve böyle giyinen Müslümanlar ile gayri Müslimlerin birbirlerinden ayırt edilemediğini anlatmıştır.¹⁷¹

5.17. Sefernâme-i Hac (1319/1902)

Bu seyahatnamenin müellifi Reîsuzzâkirîn lakaplı bir şahıstır. 1319/1902 yılında hacca gitmek üzere Meşhed yakınlarındaki evinden yola çıkmış, Aşkabat, Badkube ve Batum yoluyla İstanbul'a gelmiştir. Ramazan ayını İstanbul'da geçirmiş, sonra deniz yoluyla Mekke'ye gitmiştir. Maalesef seyahatnamenin İstanbul'dan yola çıktıktan sonra İskenderun'a geldiği bölüme kadarki metni günümüze ulaşmıştır. Resul Ca'feriyan bu seyahatnameyi Dr. Seyyid Mahmud Mar'aşî'nin çalışması üzerinden tashih etmiştir.

¹⁷⁰ A.e., C. VII, s. 206-207.

¹⁷¹ A.e., C. VII, s. 207-208.

Hâlihazırdaki seyahatnameden müellifin hayatı, hatta yaşı hakkında bir bilgi edinilememektedir.

Seyahatnamenin en önemli bölümü Ramazan ayının tamamını geçirdiği İstanbul ve orada yaşayan İranlıların vaziyetiyle ilgili verdiği bilgilerdir. Hoca olduğu için muhtelif kişiler tarafından iftara davet edilmiş, İstanbul'daki İran elçisi Erfeuddevle ile görüşmeleri olmuştur.¹⁷²

Müellif Ayasofya Camii'ne hayran kalmıştır. Caminin sütunlarını, halılarını, tavanlardaki altın varak işlemleri tasvir etmeye çalışmış ama bunu kelimelerle anlatmanın mümkün olamayacağını belirtmiştir. Galata Köprüsü'nü, buradan gelip geçmenin ücretli olduğunu ve hatta ücretleri, diğer seyyahlar gibi müellifimiz de anlatmıştır.

“Köprü'nün şerhi: Bu köprü'nün uzunluğu yaklaşık bin beş yüz adımdır. İki tarafına tahtadan demiryolu yapmışlar. Köprü'nün ortasında suyun üzerine kahvehane yapmışlar. Köprü'nün iki tarafına kira için birer oda yapmışlar. Geçenlerden para alıyorlar. 3-4 köprü çalışanı köprü'nün iki tarafında da para almak için duruyorlar. Yayalardan on para, yüklerden yirmi para, atlılardan bir kuruş, faytonlardan iki buçuk kuruş hem gidişte hem de dönüşte alıyorlar. Kendi söylediklerine göre bu köprü'nün günlük kirası 700 Osmanlı lirasıdır. Bu da 3500 tümene karşılık gelmektedir.”¹⁷³

Müellif yedikleri yemeklerle ilgili şöyle söylemiştir:

“Aşçımızın pirinci bitmişti, önümüze bir tabak koydu, patates ve ekmek getirdi. Yedik ama adının ne olduğunu anlamadık. Hiçbir şeye de

¹⁷² A.e., C. VII, s. 305-308.

¹⁷³ A.e., C. VII, s. 320-321.

benzemiyordu! Gerçekten iki kişi bir günde 5-6 bin tümen öğle ve akşam yemeği parası veriyoruz ve ne yediğimizi anlamıyoruz!”¹⁷⁴

Müellif seyahatnameyi günlük tarzında yazmıştır. Uyandık, biraz gezdik, camiye gittik, yemek yedik, falancayla görüştük şeklinde bir anlatım var. Örnek olarak bir parçayı alıntılıyoruz:

“Pazartesi günü kalktıktan sonra Valide Han’daki camiye gittik, Kur’an okuduk. Camiden çıkınca Muhammed Cevad Bey’i alarak Süleymaniye Camii’ne gittik, orayı da gezdik. Gerçekten görmek lazım; söylemekle, yazmakla, işitmekle kimse anlayamaz. Oradan sonra camiye yaptırın Şah Süleyman Han’ın kabrine gittik. Akşamüzeri Muhammed Cevad beyin evine geldik. O gece Ramazan’ın 27’si, Ehl-i Sünnet’in Kadir gecesiydi...

Ayasofya’ya gittik. Tahminen camide on bin kişi vardı. Her köşede bir felekzede haykırıyordu. Tahminen abartısız on bin kandil yakmışlardı. Camide birinci, ikinci, üçüncü mertebeden otuz topluluğun başında minbere çıkmış vaiz vardı. Bunlar vaaz veriyordu ama hiçbirinin sesini bir diğeri duymuyordu. Bir vaazı biraz dinledim. Vaiz efendi şöyle diyordu: “Yarın Ramazan ayının yirmi yedinci günüdür. Allah, Mısırlı beyaz bir eşeğin üzerinde gelir, üç halife de huzuruna gelir ve soru sorup cevap alırlar. Her biri Allah’a soru sorar, Allah cevabını verir. Sevinçle Allah’ın yanından dönerler.” Mirza Muhammed Ali’ye dedim: Bu hocanın vaazından kalkıp başka bir yere gidelim...”¹⁷⁵

5.18. Tafsîl-i Sefer-i Mekke-i Muazzama (1321/1904)

Bu seyahatnamenin yazarı Mirza Mahmud Han Mudîruddevle’dir. Kendisi ordu veziriydi. Kaçar Devleti’nin meşhur ricalinden olan, işçileri, adalet ve maliye

¹⁷⁴ A.e., C. VII, s. 323.

¹⁷⁵ A.e., C. VII, s. 337.

veziri Mirza Ahmed Han Muşîrussaltana'nın kardeşidir. Müellifimiz yıllarca Azerbaycan'da çalışmış ve bu sayede Muzafferuddin Şah'ın güvenini kazanmıştır. *Mir'âtu'l-vekâyi-i Muzafferî*'de Mudîruddevle ile ilgili şunlar yazılmıştır: “Mirza Mahmud Han Mudîruddevle dindar, Allah'tan korkan, dürüst, emin, halkın ve devletin hayrını isteyen vezirlerden biriydi.”¹⁷⁶

Hâlihazırdaki seyahatname, Kaçar döneminde yaygın olan Hac seyahatnamesi yazıcılığı hareketinin bir devamıdır. O zamanlar Tahran'dan hacca giden çoğu kişiyle aynı güzergâh kullanılmıştır. Yani İran'ın kuzeyinden Karadeniz yoluyla İstanbul, oradan İskenderiye, Süveyş Kanalı ve Cidde'ye gidilmiş, aynı yolla da geri dönmüştür. Bu seyahatname aynı dönemde Ferhad Mirza'nın, Emînuddevle'nin, Mirza Abdülhuseyn Han Afşar'ın vb. yazdığı seyahatnameler kadar mufassal olmasa da yol güzergâhı ve Haremeyn hakkında ilgi çekici bazı noktalar içermektedir.

Bu yolculuk 1321/1904 yılının Şaban ayında başlamış ve 1323/1905 (1322 de olabilir) yılının Sefer ayında tamamlanmıştır.¹⁷⁷

Müellif İstanbul'a girişini şöyle anlatmaktadır:

“Altı gün ve gece Karadeniz'de idik. Ramazan ayının yirminci günü sabahı, İslambol'a dört fersah mesafedeki İslambol'un girişine geldik. Bu mesafeyi geçerken iki tarafta da daha önce hiçbir yerde görmediğim türden aralıksız yerleşim yerleri ve imaretler görülüyordu. İşkeleye varıldığında daha inmeden değerli büyükelçi Erfeuddevle, yanında biri konsolos olan iki makam sahibiyle beraber yüklerimizin indirilip gümrüğe verilmesi için orada hazır bulunmuştu... On beş dakika kadar sonra onlarla beraber elçiliğe gittik, çay içtik. Sonra da elçiliğe iki bin adım kadar mesafede bendeniz için kiraladıkları yani tayin ettikleri eve gittim...

Gelişimizden üç gece sonra sayın elçi iftar için elçiliğe davet etti. O gece Şeyhülislam Lenkeran misafirdi, geri kalanlar elçilikteni. Emin Hakan da misafirdi. Ramazan'ın 25'inde elçi, elçilikte hazır bulunmamızı

¹⁷⁶ *Mir'âtu'l-vekâyi'*, Tahran, Miras-ı Mektup, 1386 hş., s. 85.

¹⁷⁷ Ca'feriyan, *Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî*, C. VII, s. 347-349.

bildirdi. Birlikte Ayasofya'ya gittik. İkinci namazını cemaatle kılıyorlardı. Ne kadar değişik bir cami, ne kadar güzel bir bina. Tamamı semak taşından yapılmış, elli-altmış semak sütunu vardı ve her biri kırk arşın boyundaydı. Namazdan sonra her köşeye bir cemaat oturdu ve Kur'an tilavet etti.

O camiyi gördükten sonra Osmanlı Sultanının ecdadının yaptırdığı Sultanahmet Camii'ne gittik. O da çok güzel bir binaydı. Dönüşte Osmanlı Devleti vekillerinden bir grubu, Dışişleri veziri, Vakıflar veziri, Şeyhülislamın oğlu ve diğer bazılarını iftara davet ettikleri için beni de elçiliğe davet ettiler. Çok mufassal bir iftar sofrası hazırlamışlardı. Gecenin üçüne kadar elçilikteydik ve elçi beni onlarla, onları da benimle tek tek tanıştırdı. Saat üçte eve geri dönüldü.”¹⁷⁸

Mudîruddevle İstanbul'da Osmanlı Sultanının selamlık törenine de katılmıştır:

“...Sultan siyah sade pamuklu bir giysi, beline bağladığı nizamî sade bir kemerle geldi. Hemen Sultan'ın karşısındaki balkonda birkaç çeşit müzikle selam verdiler. Selamdan sonra Sultan ellerini gökyüzüne doğru kaldırarak bir dua okudu ve sağ taraftaki tahta, bir sandalyeye oturur gibi oturdu. Önce kalem ehli olan Sadrazam ve vezirler geldiler, kendi konumlarına göre 3-4 defa temennada bulundular. Yavaş yavaş yaklaşarak Sultan'ın nizamî paltosunun eteğine eğildiler. Birer birer bu vaziyette sürekli gelip temenna edip Sultanın eteğini öptüler, gittiler...

Yaklaşık iki bin kişi bu şekilde geldiler. Onlardan sonra münşiler ve yazarlar aynı düzenle geldiler. Ondan sonra âlimlere sıra geldi. Âlimlerden iki kişi geldi, Sultan tahtından kalktı ve ayakta durdu. Onlar ellerini havaya kaldırdılar, kunut tutar gibi, bir şey okudular. Sultan da onlarla beraber bir şey okudu.

Sonra onlar gittiler, orta düzeydeki âlimler geldiler. Sultan oturdu... Bu şekilde sürekli gelip gittiler ve meclis sona erdi.

¹⁷⁸ A.e.. C. VII, s. 357-359.

Sultan ayağa kalktığında bandocular bir defa selam verdiler. Ordu ehli ve diğerleri -ki hepsi meclisin etrafında dört beş saf şeklinde ayakta duruyorlardı- bir defa “Sultan sağolsun” diye bağırdılar ve Sultan gitti.

Biz daha balkondan aşağı inmemişken teşrifat veziri, yardımcısını yolladı ve Sultan tarafından bendenize ve Mecduddevle hazretlerine muhabbet izharında bulundular. Bizler de iktiza ettiği üzere müteşekkir olduğumuz cevabını verdik.”¹⁷⁹

Mudîruddevle İstanbul’da yaklaşık yirmi gün kalmıştır. Ayasofya’ya, Sultanahmet’e, Selamlık’a ve İstanbul Muallimhanesi dediği bir yere gitmiştir. Bunlar haricinde kaldığı evden ve elçilikten başka bir yere gitmemiştir.

5.19. Sefernâme-i Mekke (1322/1905)

Bu seyahatnamenin yazarı Mirza Davud Huseynî’dir. Âsıfuddevle hükümeti zamanında Horasan’da özel bir konuma sahipti. 1322/1905 yılının Şevval ayında, 45 yaşındayken bu Hac yolculuğuna çıkmıştır. Meşhed, Aşkâbat, Bakü, Tiflis, Bulgar Limanı, İstanbul yolu üzerinden Cidde’ye gitmiş, dönüş yolunda Atabât-ı Âliyât ziyaretini yaparak İran’a dönmüştür. Yolculuğu dokuz ay sürmüştür.

Kitabın içeriğinden Mirza Davud Huseynî’nin kendi bölgesinde saygın biri olduğu, İstanbul gibi diğer şehirlerde kendisine ihtiram gösterildiği ve malî durumunun iyi olduğu anlaşılmaktadır. Huseynî, siyasi kişiliğinin yanında aynı zamanda dinî bilgileri olan bir şahsiyettir. Kitabında zikrettiğine göre seyahatnameyi yazmayı 15 Şevval 1324 (m. 1907) yılında tamamlamıştır.¹⁸⁰

Müellifin anlatımının çok akıcı ve kolay anlaşılır olduğunu söyleyebiliriz. İstanbul Boğazı’na girişlerini çok güzel anlatmaktadır. O sırada yağın yağmur sel şeklinde tepelerden Boğaz’a doğru akıyor. Boğaz’ın girişinde tek tük evler, bağlar, bahçeler varken, İstanbul’a yaklaştıkça evler çoğalıyor, birbirine yaklaşıyor. Galata

¹⁷⁹ A.e., C. VII, s. 361-362.

¹⁸⁰ A.e., C. VII, s. 443.

Köprüsü'ne yaklaşmalarını, geminin motorunun kapatılıp halatlara bağlanarak çekilmesini anlatışı o kadar canlı ki insanda okurken adeta oradaymış da olayı izliyor gibi bir his yaratmıştır. Müellif İstanbul ile ilgili şöyle söylemiştir:

“İslambol'un nasıl olduğunu yazmak istiyorum ama bunun ne imkânı var ne de kitaba sığar. Herkes bir şeyler yazdı ve anlatılması mümkün değil ama bana ilginç gelen şeyleri yazacağım.”¹⁸¹

Müellifin gözüne çarpan ilk ilginç şey Galata Köprüsü olmuştur. Diğer seyyahlar gibi bütün geçiş ücretlerini yazmıştır. Ardından kış mevsimi olmasına rağmen bütün meyve ve sebzelerin bulunabildiğini, fiyatlarının uygun olduğunu söylemiştir. Bazı temel gıda maddelerinin fiyatlarını İran'daki fiyatlarla kıyaslamış, fiyatların birbirine yakın olduğu neticesine varmıştır.

“İkinci vakti de elçilikten hal hatır sormaya gelmişlerdi ama evde yoktum, köprüye gitmiştim. Köprü boğazın üzerinden, İslambol tarafından Beyoğlu tarafına çekilmiştir. Demirden bir köprüdür ve geçenler yaya ise on para, atlı ise yirmi para, hamal ise yirmi para, fayton ise iki kuruş veriyor. Bu köprünün kirası günlük 400 liradır. Başka bir köprü daha vardır ama ortada değildir. Kayıklar da çalışmaktadır. Çok büyük bir şehirdir. Hakikatte dünyanın her yerine bağlıdır. Bir taraftan Asya'ya bağlıdır, bir taraftan Avrupa'ya. Temmuz'un sonuna denk gelen şu mevsimde bolca çok iyi patlıcan, kabak, portakal ve narenciye var. Çok da ucuz. Her şeyin fiyatı, bu mevsimdeki Meşhed fiyatlarından çok az farklı. Et, Tebriz'in men hesabıyla yedi kıran, yağ iki tümen, pirinç sekiz kıran, ekmek üç kırandır. Dilenci de çoktur ama Meşhed'deki kadar da değil. Israrları ise Meşhed dilencilerinden daha fazladır. Çok camisi var. Muhtelif rakamlar söylüyorlar, on iki bin tane olduğunu söyleyen de

¹⁸¹ A.e., C. VII, s. 498.

var. Uzak bir ihtimal de değildir. En iyi camileri Ayasofya Camii, Sultanahmet Camii, Hamidiye Camii ve Bayezid Camii'dir.”¹⁸²

Ayasofya Camii'ne gitmiş, o da diğer seyyahlar gibi kullanılan taşları, sütunları, perdeleri hayranlıkla anlatmıştır. Caminin zeytinyağlı lambalarla aydınlatıldığını, Sultan Hazretlerinin yasağı yüzünden elektriğin kullanılamamasının yazık olduğunu, bu durumun caminin sefasını azalttığını söylemiştir.

“Ayasofya çok büyük bir camidir, anlatılması mümkün değildir. Bütün tarihçiler ondan övgüyle bahsetmişlerdir. Gittim, ikinci namazı vaktiydi. Cemaate katıldım. Cemaat imamı beyaz sakallı, hoş simalı bir seyyid idi. Namazdan sonra hoş simalı 12-13 yaşlarında bir çocuk, güzel bir şekilde mübarek Yâsin suresini tilavet etti. O kadar güzel tilavet (etti) ki elimde olmadan oturup ağladım. Kendi namazımı kılmak için bir köşeye gittim...

Caminin avlusunun ortasında çok güzel ve süslü bir şadırvan var. Caminin etrafında da Osmanlı Sultanlarının kabirleri var. Hepsinin muhafızı ve hizmetçisi var. Caminin kendisini ise her ne kadar doğru anlatamasam da yaklaşık olarak yazıyorum:

On iki tane kapısı olan bir camidir. Kapılar çok büyük. Perdeler İran kumaşından, halı da İran halısıydı. Namaz kılınan yerin altına bir de hasır sermişler. İki tane semak taşından sütunu var. Uzunlukları yaklaşık olarak 12 arşın, genişlikleri de 3 arşın. Aynı uzunlukta sekiz tane de mermer sütunu var ama bunların genişlikleri 7-8 arşın kadar. Sekiz tane daha küçük sütun var. Ortası dikdörtgen şeklinde. Neredeyse 100 arşın uzunluğu, 70-80 arşın genişliği vardır...

Lambalar zeytinyağıyla yanıyor. Maalesef İslambol'da elektrikli lambalar, Sultan hazretleri izin vermediği için yok. Hakikatte bu durum güzelliği azaltıyor.”¹⁸³

¹⁸² A.e., C. VII, s. 498-499.

¹⁸³ A.e., C. VII, s. 499-500.

Müellif İstanbul'un sokaklarını pek beğenmemiştir:

“Rus şehirleri aynı gündüz gibi aydınlık, İslambol şehri ise geceleri karanlık. Gaz lambaları var ama az. Güzel sokakları yok, dar ve geceleri karanlık.”¹⁸⁴

Mirza Davud, Sultanahmet Camii'ne gitmiş, en ufak işlemesine kadar caminin bütün yapısal özelliklerini anlatmıştır. Başka bir akşam yanındakilerle beraber Beyoğlu'nda bir tiyatroya gitmiş, pek beğenmemiştir. Birkaç akşam değişik tiyatrolara gitmiş ama hiçbirisinden memnun kalmamıştır. Daha önce söylediğimiz gibi, tiyatro dedikleri aslında günümüzdeki anlamıyla oyunların sergilendiği programlar değildir.

“Akşam Hacı Ebulkasım'la beraber Beyoğlu'na, tiyatro seyretmeye gittim. Güzel değildi. İki tiyatroya gittim, ilki hiçbir şey değildi ve çok soğuktu. İkincisi, karnaval bayramları olduğu için Firenk kadınlar komik giysiler giymişlerdi. Seyredilmeyecek gibi değildi ama pek güzel de değildi...”

Gece yine tiyatroya gittik, Hacı'nın misafiriydim. Aynı geçen geceki gibiydi. Bittiğinde büyük bir odanın önüne bir masa koymuşlardı. Masanın üzerinde dört beş tane tüfek vardı. Odanın veya dükkânın arkasına mukavvadan büyük şekiller yerleştirmişlerdi... Tüfeğe mermi koyup nişan alıyorlardı.”¹⁸⁵

Müellifin İstanbul'da kaldığı günlerde şimdiye dek çok nadir gerçekleşmiş olan bir olay gerçekleşmiş ve Boğaz buz tutmuştur. Mirza Davud bu durumu şöyle ifade etmiştir:

¹⁸⁴ A.e., C. VII, s. 500.

¹⁸⁵ A.e., C. VII, s. 504.

“Cumartesi günü ikindiye kadar hava kötüydü. İkindide rüzgâr durdu ama kar şiddetlendi. Gece 3-4 kere kar yağdı. Sabah sokakların arası karla doluydu, damların üstü karla kaplıydı. Hava da o kadar soğudu ki Boğaz’ın üzerinde kalın bir buz tabakası oluştu. Su muslukları da buz tutmuştu. Odanın ortasındaki su kabı bile buz tutmuştu.”¹⁸⁶

Müellif İstanbul’da on beş gün kalmıştır. Bu seyahatnameyle ilgili aktaracaklarımız burada sona ermektedir.

5.20. Sefernâme-i Hac (1331/1914)

Bu seyahatnamenin yazarı Ebu’l-Kâsım Mercânî Âyîn-i Kelâyî’dir. Talikan ahalisinden bir din adamıdır. Mercan ve Âyîn-i Kelâ, Talikan’ın köylerindedir. Müellifle ilgili yazdığı seyahatname dışında elde çok fazla bilgi yoktur. Seyahatnameden ise bir din adamı ve bilgili bir şahsiyet olduğu ve bu seyahatnameyi nispeten tatlı bir dille yazabilecek bir beceriye sahip olduğu anlaşılıyor. Seyahatnamenin edebiyatı, müellifin yazı sanatına kısmen vakıf olduğunu, kendi zamanına göre orta düzeyde veya ortanın biraz üzerinde bir seviyeye sahip olduğunu gösteriyor.¹⁸⁷

Seyahate 1331/1914 yılı Ramazan ayında başlamıştır. 1332/1915 yılı Muharrem ayında seyahatinin hâlâ sürdüğü anlaşılıyor ancak bitiş tarihi net değildir.

Genel olarak bu seyahat sırasında büyük ve önemli bir olay vuku bulmamıştır.

Seyahatnamenin İstanbul ile ilgili bölümü çok kısadır. Bu bölümü alıntılıyarak bu seyahatnameyle ilgili söylenebilecekleri tamamlamış oluyoruz:

“Öğle vakti İslambol limanına vardık. Hemen devlet kayıkları geldi. Gemiden çıktık ve sanki kabir âleminden kurtulduk! İslambol

¹⁸⁶ A.e., C. VII, s. 506.

¹⁸⁷ A.e., C. VII, s. 741.

gümrükhanesinin kapısında indik ve yaşadığımızı şükürler ettik. Tezkireleri imzaladılar ve bize geri verdiler. Kişi başı çeyrek mecidî vererek faytona bindik, şehre girdik. Şeyh Davud adlı bir yerde gecelik kişi başı iki kuruşa yerleştik. Sonra İslambol'u temaşaya koyulduk.

Şehrin bütün ilginç binalarını görmek bir tarafa, Boğaz'ın üzerine çekilmiş köprü üzerinde seyahat bir tarafa. Genişliği iki faytonun aynı anda geçebileceği ve bu sırada kesinlikle yayaları rahatsız etmeyecekleri kadar. Uzunluğu tahminen iki yüz adım olur. Bir taraftan köprüden geçenlerin her birinden bir metelik para alıyorlar ve köprüye her gün üç bin tümen kira ödüyorlar.

Şehrin sefası ve tanzimine gelince nehrin batı tarafı İslambol sayılıyor ve nehrin doğu tarafı Konstantiniye adını taşıyor. Burası Osmanlı Devleti'nin başkentidir. İkisi de gezilecek yerlerden olan Ayasofya Camii ve Antikhane de bu taraftadır. Her ne kadar şehrin arzı çok fazla görünmese, dağın eteğinde yer alsın ve üç tarafı denizlerle çevrili olsa da şehrin uzunluğu söylediklerine göre on iki fersaktır. Şehir ancak faytonla gezilebilir. Bu kadar azametle beraber halkı İslam dinine bağlı, Musevî tüccarı çok, mağazalardaki nimetler ve cinsler akılları hayran bırakıyor. Hepsi Çağatay Türkçesi'yle konuşuyor. Gizlice hırsızlık yapanları ve yan kesicileri çok. Kadınları tamamen hicaplı, sultanları Sultan Abdürreşad¹⁸⁸, kaideleri meşrutiyet, halkı tamamen özgür ve padişahı razı, kanunlarının çıkarıldığı yer Bâb-ı Âli dedikleri büyük parlamento...

Fakat yazık ki böyle bir şehirde kırk sekiz saatten fazla kalmamız mümkün olmadı.”¹⁸⁹

¹⁸⁸ V. Mehmed Reşat.

¹⁸⁹ Ca'feriyan, **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, C. VII, s. 760-761.

SONUÇ

“Kaçarlar Dönemine Ait 20 Seyahatnamede İstanbul” başlıklı çalışmamızda Kaçarlar dönemine kısaca göz attıktan sonra seyahatnamenin (sefernamenin) tanımını yaptık. Kaçarlar döneminde yazılan seyahatnamelere genel bir bakışın ardından seçtiğimiz seyahatnamelerin İstanbul ile ilgili bölümlerini inceleyerek gerekli alıntılarını yaptık. İranlı seyyahların o dönemin İstanbul’u ve yer yer Osmanlı Devleti’yle ilgili düşüncelerini tespit etmeye çalıştık.

Üzerinde çalıştığımız çoğu seyahatname hac yolculuğu sebebi ile yazılmış idi. O dönemde hacca giden en emniyetli yolun İstanbul’dan geçiyor olması, diğer Müslümanlar gibi çoğu İranlı’nın bu yolu tercih etmesine sebep oluyordu. Avrupa’ya seyahat eden İranlılar çoğunlukla Rusya ve Karadeniz yolunu kullanarak İstanbul’a uğramadan geçiyorlardı. Elbette İstanbul’dan geçen İranlı seyyahlar da vardı ama sayıları, hacca giderken İstanbul’dan geçenler kadar çok değildi.

Hac seyahatnameleriyle Avrupa seyahatnameleri arasındaki diğer bir fark, hac seyahatnamelerinde İstanbul’dan daha ayrıntılı ve uzun, Avrupa seyahatlerinde daha muhtasar ve kısa bahsedilmesidir. Bunun sebebinin, hac seyahatinin yol güzergâhında en ileri seviyedeki şehrin İstanbul olması, Avrupa seyahatinde ise görülen şehirler arasında İstanbul’un daha geri planda kalması olduğunu düşünmekteyiz. Seyahatname müelliflerinin kişisel ve yazım özelliklerinin birbirinden farklı olması tabii ki ana etkidir.

Seyahatnamelerden önemli gördüğümüz yerleri alıntılдық. Sosyal yaşantıdan, tarihî eserlerden, o zamanın teknolojisinden bahseden ve bize ilginç, değişik, anlatımı hoş gelen bölümleri çevirdik. Üzerinde çalışılan seyahatnamelerde aynı konuların farklı seyyahlar tarafından işlenmesi, hepsinin çevirisinin çalışmayı sıkıcı hale getireceğini düşünerek bu üslubu benimsedik. Konu dışı olmasına rağmen, İstanbul’a giderken genellikle Trabzon, Samsun gibi şehirlerde mola veren seyyahlardan bazılarının, bu şehirlere dair yaptıkları anlatımlarını da aktardık.

Aslında numuneleri aktarılan bu seyahatnamelerin hepsi, çevirisi yapılarak edebiyatımıza kazandırılması gereken eserlerdir.

Üzerinde çalıştığımız seyahatnameler genelde şu ortak özellikleri taşıyorlardı:

- 1) İstanbul'un adını "İstanbul" diye değil, "İslambol" olarak zikrediyorlardı.
- 2) Camilere, özellikle de Ayasofya'ya hayran kalıyorlardı.
- 3) Camilerde, çeşmelerde, saraylarda ve hamamlarda mermer kullanımı dikkatlerini çekiyordu.
- 4) Hamamları anlatırken o dönemde hamamlarda yaşanan bazı olayları aktarmadan geçmiyorlardı.
- 5) Galata Köprüsü'nü, yapısını, alınan ücretleri muhakkak anlatıyorlardı.
- 6) Tahta yapıların çok olması sebebiyle çok fazla yangın çıktığından bahsediyorlardı.
- 7) Kılık kıyafet tarzını anlatıyorlardı.
- 8) Bazen yanlış bilgiler verebiliyorlardı. (Bu bilgilere dipnotlarda dikkat çekmeye çalıştık.)

İncelediğimiz tüm seyahatnamelerde değil ama bazılarında Çerkezlerin durumu anlatılmıştır. Müslüman olmalarına rağmen alınıp satılmaları hayretle karşılanmıştır. Bazılarında da İstanbul'daki tiyatrolardan bahsedilmiştir ancak bu tiyatroların günümüzdeki anlamıyla oyunların sergilendiği yerler değil, sirk veya gösteri yapılan yerler olduğu anlaşılmaktadır. Kılık-kıyafetten bahseden müellifler, Müslüman erkeklerin Batılılar gibi giyindiği konusunda hemfikir iken, bazıları kadınların değişik bir tür çarşaf giydiğini, bazıları da saçlarını belli eden ince örtü örttüklerini söylemektedir. Bu farkın sebebi içinde buldukları ortamın farklı olması olabileceği gibi, farklı zaman dilimlerinde İstanbul'da bulunmaları olabilir. Seyahatnamelerin farklı tarihlerde yazılmış olmaları, aynı konuda ortak bir değerlendirme yapmayı güçleştirmektedir.

İranlı seyyahların yazdığı seyahatnameler, bu seyahatnamelerde İstanbul konusu çok daha fazla üzerinde çalışılması gereken konulardan birisidir. Biz bu alanda ufak bir kapı açmaktan memnuniyet duyuyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- Avery, Peter: **Târîh-i Îrân (Devre-i Afşâr, Zend ve Kâcâr): Ez Mecnûa-yı Târîh-i Cambridge**, Farsçaya çev. Murtaza Sâkıbfer, 3. bs., Tahran, Neşr-i Câmî, 1389 hş.
- Ca'feriyan, Resul: **Pencah Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî**, 8 c., Tahran, Neşr-i İlm, 1389 hş.
- Coşkun, Menderes: "Seyahatname ve Sefaretnameler", **Türk Edebiyatı Tarihi**, 2, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006.
- Dânişpejûh, Menûçehr: **Sefernâme:...Ta Pohte Şevad Hâmî**, Tahran, Neşr-i Sâlis, 1380 hş.
- Dilek, Kaan: "İranlı Seyyahlar ve Farsça Seyahatnameler", (Çevrimiçi) <http://www.kaandilek.com>, 15 Haziran 2014.
- Dizfûlî, Ferâmerz M.: **Târîh-i Endîşe-i Cedîd-i Îrânî: Sefer-nâmehâ-i İraniyan Be Firenk**, Tahran, Neşr-i Şirâze, 1390 hş.
- Emînuddevle, Ali Asgar: **Sefernâme-i Emînuddevle: Hac Mirza Ali Han Sadrazam**, Yay. haz. İslam Kâzimiyye, Tahran, İntişârât-ı Tûs, 1389 hş.
- Enûşe, Hasen: **Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî**, Tahran, Neşr-i Muessese-yi Ferhengî ve İntişârâtî-yi Dânişnâme, 1375 hş.

- Enûşe, Hasen: **Ferhengnâme-yi Edebi-yi Fârsî: Gozîde-yi Istilâhât, Mezâmîn ve Mevzûât-ı Edeb-i Fârsî**, Tahran, Neşr-i Muessese-i Ferhengî ve İntişârâtî-yi Dânişnâme, 1376 hş.
- Merkez, Dâiretu'l-maarif: “Acudan Başı, Muhammed Huseyn Han”, **Dâiretu'l-maarifi İslâmî**, C. I, (Çevrimiçi), library2.tebyan.net/ar/Viewer/Text/86219/91 #91, 1 Temmuz 2015.
- Pîrniyâ, Hasen: **Târîh-i Kâmil-i Îrân: Kabl ez İslâm, Ba'd ez İslâm, Devre-yi Pehlevî**, Tahran, Muessese-yi İntişârât-ı Nigâh, 1388 hş.
- Sâsânî, Ahmed Han Melik: **Yâdbûdha-yi Sefâret-i İstanbul**, Tahran, İntişârât-ı Esatîr, 1385 hş.
- Seyfuddevle: **Sefernâme-i Seyfuddevle: Ma'rûf be Sefernâme-i Mekke**, Yay. haz. Ali Ekber Hudâperest, Tahran, İntişârât-ı Ney, 1364 hş.
- Seyyah, Muhammed Ali: **Sefernâme-i Hacı Seyyah be Firenk**, Yay. haz. Ali Dehbâşî, Tahran, İntişârât-ı Sohen, 1363 hş.
- Şemîm, Ali Asgar: **Îrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr**, 5. bs., Tahran, İntişârât-ı Zeryab, 1388 hş.
- Şîrâzî, Hâfız: **Dîvân-ı Hâfız**, Yay. haz. Rızâ Kâkâî Dehkurdî, Tahran, İntişârât-ı Kaknus, 1380 hş.
- Tebrizî, Yâkub Mirzâ: **Sefernâme-i Hacc-ı Mansur**, Yay. haz. Resul Ca'feriyân, Tahran, Neşr-i İlm, 1388 hş.

- Tecrubekâr, Banu N.: **İran Edebiyatında Şiir: Kaçarlar Dönemi**, Çev.: Mehmet Kanar, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.
- Vehûmen, Harun: **Sefernâme-hâ-yi Hattî-yi Fârsî**, 4 c., Tahran, Neşr-i Ehteran, 1388 hş.
- Yazıcı, Hüseyin: “Seyahatname”, **DİA**, c. XXXVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 7.